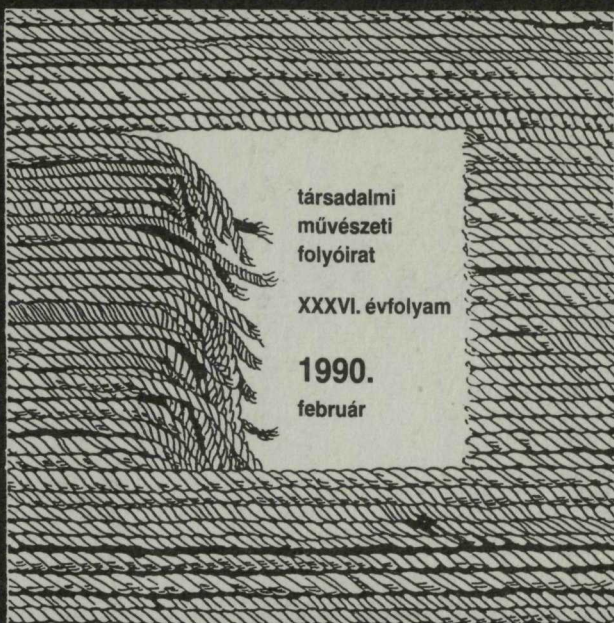


JÁSZKUNTSÁG |



társadalmi
művészeti
folyóirat

XXXVI. évfolyam

1990.
február

1



Géczi János

[a nyelv mögötti nyelv]

a vándormotívumra

úgy sejtem valaki élhet

bennem lehet hogy beszél

morcos s fújtat olykor

bűnbeesik és elképed

mondja-e magának: oly kor-

ban éltem -- nem tudja ki hívja

ki az aki megszólítja

azt se hogy van e sornak hója

azt hogy benne van valakiben

a valakiben - ki a minden - ő a *másik*

de sétál az allén fától fáig

káromkodva posztol bokacsattogásig

a szigetnyi park arany lombjai alatt

az hiszi néha

ha egy levél halkan megérinti

a méla platán üdvözli talán

hisz benne új hangja

kél a belső visszhangra

a csillagokkal szöges júliusi éjszakán

nem lehet hogy az
nem egy nyelv emlékezete
mely a platánon áttüremkedik
mint kihalt nemzet a himnuszán
megérintve az érinthetőt
legkevésbé engem leginkább őt
aki mióta élek él

?néha beszél máskor nem remél
csak kikopog a húsból
mellyel magába zárta
ez az emberszabású magánzárka

?magolja a nyelvét
a nyelvet
amelyen egyszer felelhet
lázíthat és feleselhet
s amellyel tüntet veszít és nyerhet

?mint képet a szem
nem szívja fel
az énekét az énekem
érthetően szólal és
a nyelv mögötti nyelven
amelyet megtanul

Géczi János

A torony

/kisregény/

Este érkezett haza, de azonnal nekilátott, hogy már mintegy három méteres magas, s néhány hónapja elhanyagolt tornyot elbontsa. Elégedetlen volt az alapozással, kicsinek, nem kellőképpen szilárdnak találta ahhoz, hogy a tervezett magasságba nyúló torony súlyát megbírná. Egyenként ütötte ki a kalapáccsal a téglákat, spahilival tisztogatta a rákövesedett maltert, s a kisszobába rakta egymásra valamennyit. Néhány napra táppénzre iratta ki magát a körzeti orvossal - ötven forintot adott ki ezért - s kikilincselte az építkezési engedély módosítását.

Az erkély alá - a statikai számítások elvégzése után, amelyben egy üzem-mérnök segédkezett - megfelelő nagyságú gödröt ásott. Az eladott szülői ház árából cementet, sódert és finom, rostált folyami homokot, valamint meszet vett. Kibérelt egy betonkeverőt, felfogadott két, "építkezésen már dolgozott roma-magyart", és a "gödör alja és az erkély közötti távolságot tekintve az élhossznak" egy betonkockát "ültetett" a panelház tövébe.

"Tízszeres terhelést is kibírna."

E műveletnek az lett az eredménye, hogy a világtórtorony, amit felépített, egyik oldalával sem érintkezett az emeletes ház szelvényeivel. V. Antal az alapozásnál tudta, hogy "mintegy méternyi lesz a távolság a két fal között", így az "emeleten lakók kilátási lehetőségei sem csökkennek, azon kívül, hogy a ház karbantartási munkáit is kényelmesebben lehet végezni, ha időközben - mert ilyen épület élettartamát száz-százhusz évre tervezte a hivatal - arra kerülne sor."

Ez idő tájt sokat morogtak az emeleten élő lakótömbtársak V. Antalra. Sorra följelentgették a "városkép tudatos, ízléstelen és individualista vezéreltetésű rongálása miatt." A hatvanas években pontosan tizennégy bejelentés érkezett a Városi Tanács építési osztályára. Emiatt tizennégyszer szállt ki az osztály által összehívott mérnökökből, hivatalnokokból és társadalmi szervek képviselőiből alkotott bizottság. Ilyenkor V. Antalnak munkaidőcsúsztatást kellett kérni főnökeitől, bár néhányszor "orvosi segítségért" folyamodott. Ezerkilencszázhatvanötben elhasználta mind a tizenhat nap szabadságát. De a szakszervezet, a helyi pártbizottság, és a Népi Ellenőrzési Bizottság jóindulattal állt az ügyhöz.

"Idegenforgalmi látványosság lesz."

"Mire felépül, magasabb lesz mint a város bármelyik háza". Munkatársai hőzöngőnek tartották és kinevették, hitték is, nem is, de mert V. Antalt az építkezésben nem gátolták, "munkahelyen kívüli tevékenysége" legalizálódott.

V. Antal élete hétköznapi mederben folyt. Került mindenféle feltűnést. Egyébként sem szerette azokat az embereket, akik hajszolták a feltűnést. Az olyan helyzetektől is elriadt, amelyekben a társaság központjává válhatott volna, félt, nem felel meg "az elvárásoknak". "Senkit nem szabad kellemetlen helyzetbe hozni." Eszébe sem jutott, hogy feltűnést kerülő élete is feltűnő lehet. Azt sem

vette észre, hogy "amikor eljött a nősülés rendes ideje, harmincadik életéve, és nem nősült meg, egyre több lány, asszony sűgött össze háta mögött. Míg egyszer az üzemben, egy természetes asszony, éppen az üzemcsarnok előtt, félig évdőve, megkérdezte, "Anti, nem vagy te buzi?" V. Antalnak a dühtől lila lett a feje, s hirtelenjében, "hogya számára kellemetlen helyzettől szabaduljon", elkapta az asszony olajtól csúszós kezét, s arra kényszerítette, hogy felmeredt, erőteljes nemi szervét megfogja. Az asszony visított, de V. Antal - mint később, a munkahelyi döntőbizottság előtt jegyzőkönyvbe mondta - érezte, "az asszony a pajkosságon túlmenő figyelmességgel tapogatta a nemes szervet". De "azt tagadná, hogy munkaidőben, kevéssel a tizenegyórás munkahelyi tízperces szünet előtt, az üzemcsarnokban megnyitotta nadrágja szliccét, és csupasz testrésznének megfogására kényszerítette volna munkásnő beosztottját - az időközben elterjedt szóbeszéd ellenére".

V. Antal joggal érezte, hogy "tiszteséges, apjától örökölt nevét meghurcolták, és mindenki előtt sárba tiporták", ezért önszántából fordult szakszervezeti vezetőjéhez, kérvén, "vizsgálják ki a terjengő szóbeszéd reális alapjait" és "nyilvánosan szégyenítsék meg az aljas rágalmozót".

Az ügy elültével elhallgattak a fecsegők is. V. Antalt semmi nem gátolta, hogy késő délutántól késő estéig tornya építésével legyen elfoglalva. S a falak biztatón magasodtak.

Ebben az időben furcsa szokást vett fel. Mint egészséges ember a kedvesét, úgy simogatta, becézgette a téglafalakat, tenyere öblével le-letakart egy kiszögelést, a vörös téglanyaagába égett meszes csigát, és míg melengette, érezte mint szívárog át testébe a fal kemény tartása, szilárdsága, és hangosan beszélt. "Kedves falával" tudatta mi történt aznap a városban, kivel és mit beszélt a hajnali buszon, munkatársai kivel és mivel elégedetlenek, "ismét rossz a koszt", valamint "miért undorodik az utóbbi időben a kikencélt nőktől". Meg is magyarázta: "a nőknek semmi más nem kell, csak a farkam".

Átöltözött, magára húzta a malteres ruháját - úgy dőlt a falához, vagy, amíg elszívott egy szál Mátrát, a keverővedret felfordítva, a fal tövébe ült. A torony pedig felfogta V. Antal keserveit, és megértően hallgatott, mint a sír.

A várost, ahol V. Antal élt, a Királynők városának is szokták nevezni, de a pontosabb szóhasználat, és a hivatalos államforma mint királyság megszűnte miatt immár kiskirályok városának kellene mondani. Harmincöt év alatt sikeresen tönkretette a boldog utókor azt, amit egy évezrednyi idő sem tudott. A várost többszörös S-ben átszelő hegyipatak alkotta meredek sziklán állt a királyi palota, funkcióját veszve átalakult, s felnőttkorú köztörvényesek népesítették be. Palotáinak mintás cserepeit szétsodorta a helyekből szüntelen fuvó szél. A koronázó templomból lezuhant a harang, bujócskázó gyerekek évtized óta kényelmes búvóhelye.

A freskókat gyerekrajzok egészítették ki, a bizánci képek kiegészültek a huszadik század obszcén jeleivel. Hatalmas rombusz feszítette szét a város szentjének nevezett Árpádházi királyné combjait, a háttérben /makettet, kenyeret és ást tartó/ három férfialak ártatlan szentarcúval tekintett messze, tudomást sem véve irdatlan meredő falloszokról.

A várudvaron rendezett nyári koncerteket gyakorta megszakította a barokk

Szentháromságról lezuhanó szobordarabok keltette riadalom. A szétporlandó mészköszobrok különösen augusztusi estéken igyekeztek megszabadulni testrészeiktől.

Az idős polgárok, akik még emlékeztek a kisváros hajdani pompájára, s arra, hogy a püspöki palotát és a jószágkormányzói épületeket húszévenként szokás volt tatarozni, rosszalva csóválták fejüket a levelesen málló vakolat, omladozó erkélyek, gazfelverte fogadótermek, kiütt ablaktáblák miatt. De átkozódásukat elnyomta a sétáló-utca végére épített aluljáró megnyitásán résztvevők tapsvihara.

A királyi palota romhalmazával átellenben, kissé alacsonyabb dombon épült fel a helyi nagyságok villasora, megszakítva egy-egy luxuscikket árusító bolttal, exkluzív csárdával; s egy húszemeletes, fekete gránittal borított monstrumot is odateremtettek a szorgos építők, tetején az ötven kilométeres sugarú körpáncsot nyújtó bárral.

A vár aljánál emelkedő Kálvária-dombról kitűnő kilátás nyílt a századeleji hangulatot árasztó épületekre. A völgyben felduzzasztott patak szintetikus festékeiktől szennyezett kékje, nyírott szomorúfüzes ligeteivel szerencsésen tagolta a domboldalokról leereszkedő utcák villáinak geometrikus rendjét. A Kálvária-dombról látható a város legkisebb, ötödik dombjára telepített panelház-telep is.

V. Antal egyszer téved csak erre a líciumokkal befuttatott sziklára, akkor azonban lelkét feldagasztotta a "gombamódra szaporodó házak" látványa okozta érzés. Azt is észrevehette volna akkor, hogy a patak fölötti függőkertben, a díszbokrok, s néhány napja odatelepített évszázados fák takarásában ünnepség vette kezdetét. Könnyű ruhás, ráncatlan arcú asszonyok sétáltak napernyők alatt, jólöltözött, sportos, arányos testű férfiak emelték egymásra öblös poharaikat, s a megye legjobb svábzenekara hangolt. V. Antalnak arról sem volt tudomása, hogy e megyényi mulatságnak véget vető felsőbb rendeletet kiváltó számos levél egyikét ő is aláírta. Abban a levélben ez állt: "Az előtünk járt nemzedékek által ismertté tett város hagyományos arca a barokk időben alakult ki. A városban és a körülötte elterülő városrészekben sorra épültek a barokk stílusú középületek, lakóházak, templomok. Talpra állt a város." - majd tovább - "A felszabadulás után két irányú átalakulás tapasztalható a városban. Egyfelől bizonyos mértékig ipari központtá fejlődött, másfelől kulturális téren erősödött a vezető szerep. Ma egyetemi város ... megépült az új egyetemi negyed, középiskolái, szakiskolái, technikumai a tájegység széles körzetéből vonják ide a tanuló ifjúságot. Múzeuma egyike a vidék legfontosabb közgyűjteményeinek. Új állandó színházat kapott stb. Nyári egyeteme kulturális és idegenforgalmi szempontból egyaránt igen jelentős." A múlt folytatandó hagyományait és duplázandó eredményeit sorolta elő a levél fogalmazója, ellenpontozásul "annak a botránnyos és erkölcsstelen életmódnak - egyik megnyilvánulása volt ama V. Antal által észre nem vett négyszáz személyes összejövétel -, amely szeretett városunkban az utóbbi időben elhárpózott."

Pedig, a feljelentő leveleket követő kivizsgálás után, a "megtorlás rémhírének elterjedése ellenére" az aláírók között szakszervezeti és egyéb jutalmakat osztottak a "józan és felelősségteljes helyállást demonstrálандóan", s a jutalmazottak között V. Antal is ott volt. Két boldog hetet tölthetett a magyar tenger egyik első félkomfortos szállodájában, az utószezonban, kellemes vénasszonyok-nyara melegben. V. Antal azonban nem érezte jól magát. Abban az időben azon törte a fejét, hogyan lehetne a fal egyhangúságát megbontani úgy, hogy a gótikus kitekintők ne csökkentsék az épület szilárdságát.

A ház lakói a majd két és fél évtized alatt megszokták V. Antal építkezését, olyannyira, hogy egy-egy este a környék csendjét nem verte föl a vízszintezést jelző sok apró kalapácsolás, a rántothússzeletelést abbahagyták a gondos családapák és családanyák, s egymástól érdeklődtek, "miért nem folytatódik az építkezés?".

Amikor az árnyak a csöndes tavaszi délutánokon nyúlni kezdtek, s szóltan, gyerekekre vigyázó asszonykák üldögéltek a parkban, amíg csemetéik indiánosdit vagy háborúsdit játszottak a telep építőinek felvonulási területén, méltán nézték V. Antal tornyán a frissen felkerült téglasorokat, és a torony alatt egyre növekvő törmelékhalmot. Siránkoztak, amiért "a mi párunk bezzeg ilyesmire nem képes, ha hazajön, csak lerúgja a cipőt, előveszi az újságot, vagy a rádió elé ül és azzal foglalja le magát". V. Antalnak arról sem volt tudomása, hogy a korábbi ellenkezések után az érdeklődés középpontjába került "érdekes személyisége". Kéköpenyes csitri lányok pirulva néztek rá ha az élelmiszerboltban meglátták, kamasz fiúk arról álmództak a pincében két játék között, hogy "annál a toronynál magasabb tornyot fognak felhúzni, ha felnőnek", ha az alig-nő óvónéni színes ceruzákat és fehér papírlapokat osztott ki az óvodásoknak, ők családjuk helyett épülőfélben lévő tornyokat rajzoltak /köröttük piros, kék, sárga tulipánok, nagy, pöttyös masnis kislányokkal és kislányokkal; valamint hatalmas szárnyú, karcsú nyakú madarakkal/.

A városi rajzpályázaton, amelyet 1970. augusztus huszadika tiszteletére írtak ki először az ifjúság széles körű aktivizálására", a beérkezett és a kiállított művek mintegy fele a lakótelepi életet ábrázolta, s e változatos technikákkal készült s változatos rajztudásról árulkodó alkotások mindegyikén - itt, ott csak egyedül - ott volt V. Antal tornya, természetűen és téglavörösen: teteje már a negyedik emelet ablakpárkányainak szintjét is elérte.

Négy évvel később, a városi címer-pályázaton a múltat jelképező királynői korona mellett a - köztisztületben álló művész díjazott pályamunkáján - "monstruózus korunk alkotását szimbolizálандóan" megjelent a V. Antal-féle torony sematikus rajza. A koronát és a tornyot elliptikus alakban tölgyfalevelek övezték, az egymásra hajló fényes zöld levelek közül makkok barnái villogtak. A két összehajló ágat nemzetiszín szalag kötötte alul össze, s csúcson vöröscsillag ékeskedett.

Az efféle túlzó megnyilvánulások ellen végül a helyi naplóban megjelenő publicisztikában a kulturális rovat munkatársa emelt szót, és szarkasztikus gúnnyal vette célba "azokat a kispolgári nézeteket, amelyek lehetővé teszik az ötvenes évek kaotikus felfordulása után látszólag megtűrt, de erkölcsi szinten nem tűrhető rákos kinövéseket, amelyekre ékes példa az évezredes városban egy ocsmány torony".

Szorongatta a lonc leháncsolt szárát, léptei lassú ütemére egy-egy húzott a gyöngykaroccsal szórt sétaútra.

"Megiszom az üveg sört, s veszek még hármat."

E művelet elvégzésére alkalmas helyet keresett, de nem hagyta békén lelkiismerete. Régen engedte meg magának azt a "szórakozást", hogy egy nap alatt több üveg sört igyon, a "folyékony kenyérből" egyszer is elég. Mégis azt tartotta, s az adta meg az utolsó érvet, hogy befejezett munkája olyan jelentős, hogy nyugodtan megengedheti magának "e csendes, bensőséges kis ünnepet".

"Ha nem iszom meg, jó lesz holnapra."

"Addig nem buggyan meg."

A labdát pattogtató kislány ismét kikerülte, a homokozó felé tartott, éneklő hangján gyerekverset harsogott:

"Felavattak kisdobosnak!
Becsülettel mondom;
hogyan betartsak minden pontot,
csak ez lesz a gondom!"

Magyarország az én hazám,
ideköt a szívem!
Úgy igyekszem, ha megnövök,
szolgálhassam híven!"

Szinte abba sem hagyta, újabba kezdett. V. Antal elámulva hökkent le a zöldmázás, gyerekkorát idéző padra.

"A kisvasút kattogó kereke,
az úttörőház sok szép műhelye,
csillogó álom, megéledt mese,
mert benne fénylik nagy szeretete.
S mit kíván mindezért a Párt?
Csak hogy helyedet mindenkor megálld."

Lehajolt, felmarkolt a kavicsok közül. Kinyújtott tenyerében rázogatta, amíg sorra kihullt ujjai rései között valamennyi. Néhány tenyere húsos dombján pattant át. "Koccannó hangok, akár a nagyszemű eső a faleveleken." A lába előtt nőtt kupacba belerúgott, szikrázva pattantak a kavicsok. Elkotorta maga elől mindet, s belefeledkezett, mint igyekszik át a mélyedésen, életéből hosszú perceket adva a műveletnek, egy saját testénél nagyobb hernyót cipelő hangya.

"Vöröshangya."

A tiszteletestől, sikeres konfirmálása emlékére kapott egy agyonolvasástól piszkos, nehéz könyvet. Abban olvasott vörös színű hangyákról. Végláthatatlan őserdőben eltévedt felfedezőkről szólt, akik hetek óta járták végenincs utukat, méteres hűves virágok, erejükkel gerinceket elroppantó óriáskígyók, a fák magasából lebukó késkarmú madarak között menekültek, s szerencsének: korong-szájú fekete emberek nyilainak voltak szüntelen célpontjai, akiknek - hogy életben maradjanak - minden nap meg kellett enniük egy fehérbőrű embert. Aldozataikat nem Ők ölték meg, hanem a vöröshangyák. A jajongó európaiat kikötötték egy fához, moccanni sem tudott, s nádpengével elvágták a boka felső oldalán húzódó verőeret. Az elfolyó patakot odavezették a bolyhoz, amely mentén hamarosan megérkeztek a hangyák, és lerágták az iszonyú kínokat szenvedő ember lábfejét. A fájdalomtól és a vérvesztéstől ájult embert aztán a négerek kioldották a gúzsból, lábcsonkjait lefűrészelték, a hangyáknak áldozták, s a még meleg szívet kivágva - erejük növelésére - nyersen megették. A megmaradó tetemet megfőzve kiosztották a törzs tagjai között.

"Vöröshangyák."

Nem taposta el az állatot. Hagyta, hogy eltűnjön. A hangya feltételezett eltűnési helyére vágott a loncvesszővel. Gondolta, így is elpusztította a jószágot.

Géczi János

A görög korsó

Mi a nevem? A legegyszerűbb az lenne, ha mondanám: azé, aki ennek az írásnak a szerzője. Persze most nem a szerzőségről esik szó, s nem is arról a viszonyról, amelyben valaki vagy valami egy névben meghatározódik. Mi biztosítja, hogy később valóban ő az, aminek neveztetett, s nem egy másik? Aki időközben megváltozott. Vagy sosem volt az, aminek hívták.

Ilyen viszonyban vagyok azzal a korsóval, ami fél évtizede kíséri lakásról lakásra az életemet. Nem az a különös benne, hogy van, létezik, hiszen darabjaira törve is, immár valóság maradna. Hanem létezésének néhány lenyomata. A lenyomatok, amelyek benne vannak a nevemben. Vagy abban, akit ez a név megjelöl?

Lakásunkban három egzotikusnak mondható kerámia van, egyik sem kisebb a másiknál; combközépig érnek. S ha tudják, hogy százhetvenhat centiméternyi vagyok, akkor könnyen elképzeltető ez a combközépyi magasság.

Véletlenül egyformák ezek az égetett edények. Persze, a hozzájuk fűződő történetek különböznek. A fekete a körösfeketetői vásárból származik, abból az időből, amikor még sértetlenül lehetett elhozni. A téglavöröset a Körhinta frójának feleségétől kaptuk. A harmadik, a görög korsó, Tesszaloniki mediterrán világából került hozzánk.

Erről akarok beszélni.

Két év kellett mire felfedeztük, és életünk részévé vált. Külön a feleségem, az én, és a közös létezésünk részévé.

Utolsó déli utunk után, mikor egy hónapig üresen, bezárt ajtókkal és ablakkal árválkodott a lakás, s mi még el voltunk telve a krétai nyár folyékony napfényével, nem tűnt fel, hogy hazaérkezésünkkor babérillatú volt a lakás. Abban állapotunk meg, hogy az útiholminkat annyira átjárta ez a szag, hogy itthonra is jutott belőle. De néhány héttel később, amikor hosszabb ideig voltunk távol - Budapesten, a novemberi őszben, s amely városból legfeljebb a Városliget szmogtűrő fáinak nedves szagát hozhattuk volna a hajunkban haza - ismeretlen szag fogadott bennünket. Leginkább keleti illatokra emlékeztetett, szantálra vagy más füstölőszerre, édeskés és súlyos volt, köhögtetően nehéz. Hosszú huzattal sikerült kiűzni e szagot. Órákig kerestük az eredetét, mfgnem feleségem megállt a görög korsó felett, és megállapította, hogy onnan származik. Hiába mondtam, hogy sose használtam ezt az amfora formájú, festetlen edényt szeméttartónak - mert különben mindenhol felhalmozom az éppen fontosnak vélt cetliket, köveket, ágakat, hogy valamire emlékeztessen, majd elkapjam azt a helyzetet, amiben valamit, ha másnak nem is, de magamnak meg tudjak határozni -, nem hitte el. Holott az edény üres volt. Odaguggoltam a tesszaloniki szerzeményünkhöz, és éreztem a tömjénhez hasonló, bár annál irracionálisabb illatot.

Amit először Szent Domokos napján éreztem, a cserép megvásárlásakor.

A fellegvár tövében, egy régiségkereskedő portáján választottuk ezt a korsót. Igen, portának nevezhető az a téres udvar, ahol egymás mellett halmozódott

mindenféle lim-lom, s hátul egy zugban, régies kövek, oszlopfők, szobortördékek és edények. Úgy véltük, mind hamisítvány, amit hóbortos túristákra lehet sózni - ha nem értenek a műkincsekhez. Mi nem régiséget akartunk venni, hanem bármit, ami elfér a Trabantban, s majd otthon a lakásban. Ezen a helyen találtam a korsót. A kereskedő toprongyos vénember volt, ha utcán látom, inkább csavargónak gondolom. Rikácsolva kapta ki a kezemből az edényt, és visszarakta arra a helyre, ahonnan felemeltem. Nem értettem, miért nem adja el. Olyan régi, hogy nem tudnám megfizetni? - kérdeztem gúnyosan. Nem válaszolt. Ismét fölvettem a korsót, agyagtestéből sugárzott a meleg. Elvette tőlem, és bevitte az irodának használt ólszerű épületbe. Utána rohantam, és az asztalra borítottam minden pénzemet. Minél előbb magaménak akartam tudni a korsót.

A büdös és rongyos vénség több nyelven beszélt. És faggatni kezdett, miért van szükségem erre a tárgyra. Nem biztos, hogy elfogadható magyarázatot adtam, egyébként is, véltem, nincs hozzá köze. Mindvégig magához szorította a kerámiát. Amely szépnek sem szép. Amikor kiégették, kicsit megroggyant, az egyik füle rátapadt a korsó hasára, s az üvegszerűen fénylő pereme kormos és csorba. Olyan régi, hogy nem eladó? - igyekeztem meglágyítani a régiségkereskedő szívét. Nem, válaszolta, nem. Az utolsó tűzvésznél készült. Ezerkilencszáztizenhétben? - hökkentem meg. Akkor hatalmas tűzvész pusztította a várost, teljesen fölégette Szaloniki törökös bazárnegyedét és keleties sikátorait. Szalonikiból csak annyi maradt, ami a föld alatt volt. Az öreg belesápadt az évszám hallatába; talán azért, mert ez a nap éppen a tűzvész évfordulója volt.

Megteáztatott minket. Tudtuk, ez annak a jele, hogy kész az üzletre. Hosszan és unalmasan fecsegett, siettünk volna, de a korsót sem akartuk otthagyni. Újból és újból töltött a csípős, fekete teából, és alkonyati nem engedett el bennünket. Végül elárulta a korsó titkát: tengerparti agyagból formázták, de már nem volt idő szárítani és égetni. A tűzvészben égett ki.

Ingyen adta oda az edényt - mondta, azért, mert elvette, örökre elválasztotta tőlünk a délutánt.

A görög korsó másodjára érzett irracionális szaga eszembe juttatta akkor a várost, és előkerestem könyveim közül a Tesszaloniki történetével foglalkozókat. Ijedten mutattam feleségemnek - a korsó akkor bocsátotta ki az édes szagot, amikor a város égésének évfordulója volt. A babérszag pedig aznap önthette el a lakást, amikor a város fölszabadult a négyszáznyolcvan éves török uralom alól.

Azóta figyeljük a korsót. Néha hetekig változatlan: por- és téglaszagú. Majd egy hajnalon, vagy egy tévéjáték sugárzásának idején különböző illatok és szagok szállnak belőle. Volt már vér-, narancs-, sár-, gránátalma-, pernye-, égett hús-, füst-, hal-, vérhas-, tenger-, szezám-, olivaolaj-, és ezüstszagú. Szóval egy egész történelem szaga gyűlt össze ebben a korsóban.

A kard

Amikor szétszedtem a nádtetőt, amely a pinceházat borította, találtam meg a kardot. Egy szarufa mellé volt dugva, ezt a szarufát tölgyfából faragták. A pinceházból egyedül ez a darab fa maradt épen - tulajdonképpen boronapince volt

ez az épület, a szőlőm közepén, amelyet fel akartam újítani. Amikor megvásároltam a roskadozó épületet, csak egy öreg könyvet találtam benne: a könyv inkább látszott öregnek, mint a ház, holott fordítva volt. Régész barátaim szerint úgy a tizenhetedik század végén épülhetett a pince - a könyv, magam is meg tudtam állapítani, tizenkilencedik század végi biblia volt. Afféle biblia, amelynek végén üres lapokat hagytak a könyvkötők, hogy a családi eseményeket megörökítse a tulajdonos.

Ebben a bibliában szó volt a kardról, amelyet a napokban találtam meg. Magát a könyvet, amikor a jegyzeteket elolvastam, nem vettem komolyan. Most nem tudom, mit kezdjek vele, hogy előkerült a fegyver. Valóban olyan volt, ahogy írták: nyolcvannégy centis hüvelyben acélpengés kard, a markolatán aranyberakásokkal. Az frás szerint a penge iráni, XVIII. századi, míg a hüvely a markolattal együtt Indiában készült a késő tizennyolcadik században.

Magyarországon a kard először az 1840-es tisztújításon fordul elő, éppen Eötvös Károly örökíti meg egy színes frásában. A tisztújítás október 12-én reggel volt. A nemzeti párti nemesség fél nyolckor vonult a főispáni lak elé. De az udvarra már nem mehetett be, mert az udvari párti nemesség összebeszélve már hét óraker bevonult oda, megtöltötte egészen, azután bezárták a kaput is, az akkori udvari pártok szintén őrizték a bejárást. Zichy István gróf volt a főispán. A tisztújítás a nemzeti párt kirekesztésével nagyon rövid ideig tartott. A megcsalódott nemzeti pártiak bosszút állva felvonultak a főispáni lak mellett vezető rövid, meredek úton a vásártérre, a Zichy-udvarba, ahol az udvari pártiak számára nagy üstökben főzték a gulyást és sütötték a lacipecsenyét, óriási hordókban tartották a bort, halomban állt a kenyér, nagy tömegben a pohár. A berohanó ellenzékiek mindent összetörtek, amit csak lehetett, a pecsenyét, gulyást kihányták a földre s összetaposták, a bort mind kieresztették; a kenyeret azonban széjjel osztották az odacsődült piaci népnek. Ezután elvonultak a tanyájukra, a Verner-vendéglőbe. Az udvari nép rémülve látta, hogy minden étel-ital pocsékká van téve. A szentgáliak híres verekedők, hogy ezt a csúfságot megtorolják, meghoranták a Verner-vendéglőben összegyűlt nemeseket. Borzalmas verekedés folyt, és végül a fegyvertelenül mulatozó nemzeti pártiak sokan életüket vesztették volna, ha a vendéglős kisleánya, aki később a jól ismert Rothesther vendéglős neje lett, fel nem kúszik a vármegyeházhoz, ott nem találja az alispánt. Az alispán két díszruhás megyei huszárral rögtön sietett a verekedés színhelyére, és békességet teremtett a hadakozók között, miközben elkobzott egy gazdátlan kardot, amely eredete szerint - mondja a felírás - iráni és indiai lenne.

Ezt a kardot az 1863-ban Csöngén született Breuer Lázár későbbi pápai izr. hitközség elnöke, születési ajándékként kapta. Breuer Lázár iskolái elvégzése után a rófs pályát tanulta ki Bakonyján, az édesatyja üzletében. 1890-ben önállósította magát, és majd 1912-ben telepedett le Pápán, de akkor már a kard nem volt tulajdonában, hiszen 1893 áprilisának végén Veszprém városának felajánlotta, hogy árával is segítse a város újjáépítését. De hiába került el tőle a kard - amelyet anno még a tisztújításkor megátkozott volt egy cigányasszony - mert 1929 őszén váratlan halálát okozta: a kömmün alatt túszként tartott Steiner Vilmos szesznyagykereskedő egy vitában ezzel szúrta le.

De a kardnak a tűzvész megfékezésében is szerepe volt - bizonyítja ezt ki-

csorbult pengéje. Az égő belvárosi venyigekerítések fonatait, drótozott csomóit ezzel vágta szerte Breuer Lázár - de az ő igyekezete sem volt elég a tűzvész megfékezéséhez.

A tűzvészről a Budapesti Hírlap 1893. április 15-iki cikke részletesen is beszámolt - hírt adva a kard szerepéről -, öles betűkkel hírelve: Veszprém városa elpusztult! S tovább: amit a tegnapi veszedelem még megkímélt, azt ma a kiújult tűzvész hamuvá égette. A város legnagyobb részében a házak helyén üszkös romok állanak. A lakosok ezrei maradtak hajlék és betevő falat nélkül. A katasztrófa annál rettenetesebb, mert Veszprém városa már régóta szegényebb, sem hogy magától kereshetné rekonstrukciója eszközeit. E század első felében nem csak fényes múltú püspöki székhely volt még, hanem virágzó ipari és kereskedelmi centrum is. De azóta a jómódú mesterembereket a csapókat, gubásokat, tímárokat, gombkötőket, csutorásokat tönkre tette a gyáripár versenye, a gabonakereskedést pedig elterelték a más irányba épített vasúttal. S elszegényedtek gazdálkodói is, kiknek legjelentősebb jövedelemforrásuk a szőlőművelés volt. Ami a hajdani jólétből megmaradt, az is prédájává lett két szerencsétlen nap puszító dühének.

Steiner Vilmos bizonyára a tűzvész kárvallottjainak segítségére megtartott árverésen vehette meg a kardot.

A kard száz éves sorsát tekintve tehát viszonylag pontos adataink vannak. De mi történt Breuer Lázár halála után? Mi lett a gyilkossal? Hová tűnt a kard? S miért éppen most és nálam került elő? És mi lesz, ha a hajdani átok még rajta ül?

Kikericsek

Volt egy tisztásom. Persze képtelenség, hogy ez a téres rész az erdő közepén csupán az enyém, hiszen közel vannak hozzá a túristaösvények, a szőlőskertek, s lehetetlen, hogy hébe-hóba ne találjon rá valaki rajtam kívül is. De két éven keresztül senkivel sem hozott össze ott a sors, a balszerencsés vagy a jótékony, és rendületlenül képzelhettem, hogy a fennsík szélétől alig pár lépésnyire, a házhelynyi mélyedésben kialakult nedves tisztás senki másé nem lehet, mint aki először rátalált.

A kökényen és a galagonyán kevesen tömek át, a cserjék oly tömötten és áthatolhatatlanul veszik körbe a területet, hogy ember legyen a talpán, aki átvergődik a szúrós, egymásba kapaszkodó gallyak között. Magam, félig kúszva, valamilyen állatcsapáson bújtam be, hogy aztán elámuljak azon a hihetetlen csöndön, ami ott fogadott, s elnémuljak a virágzó növények pompájától.

Hetente, kéthetente kerestem föl a tisztást, éppen csak annyi időre, hogy megpihentessem fáradt tagjaimat, s fölfedezhessem a változásokat. Hiszen a tisztás hétről-hétre tudott újjal szolgálni, hol a szibériai friszek övig nőtt virágait mutatta meg, hol a kosborok büdös fürtjeit, hol pedig egy gally színváltozását. Ma már tudom tudom, mivel véglegesen elhagytam ezt az édeni területet, leginkább az ismeretlensége, a más által fel nem fedezettsége és a mássága volt a fontos - és nem azok az élőlények, amelyek máshol is - mégha ritkásan, de megtalálhatók.

A tisztásról egyébként nem lehetett sehová sem látni. A fák mindent eltakartak, az ég pedig akárha nem is volna: oly áttetsző és könnyű, hogy létezéstelen. Minden önmagára figyelt, pontosabban, minden növény, állat a saját életébe volt ágyazva. S ez a vegetatív nyugalom nem volt ijesztő.

Mígnem az idei őszön rátaláltam a kikericsekre. Már áprilisban észrevehettem volna a fűszálak között a húsz-harminc centi hosszú lándzsás alakú, húsos, fényeszöld leveleket. S később a csontszínűre érő, kopácsos terméseket. Megmagyarázhatatlan, hogyan nem figyeltem föl rájuk, holott azt is észrevettem, ha korábbi lábnyomomba beelépett egy őz, vagy a szokásosnál hamarabb elvirított a vad kakukkfű.

Az első őszi napon, amelyet csak az erdőben lehet érezni a megváltozott avarszagból, lilává változott a tisztás; ezeregy hat cimpájú, világoslila, kocsányszerűen beszűkülő virág vette át az uralmat, s kiölt maga körül minden más színt. Riadtan kapkodtam a fejemet, de szemem minduntalan visszatért a virágokra, amelyeket mérges darazsak dongtak körül.

Szabadságom tisztására betört az a régi ember, akit bár sosem ismertem személyesen, túl sokat tudtam róla. Az élniakarásáról és a büszkeségéről, amelyet a legembertelenebb recski módszerekkel sem tudtak a kápók megtörni, a csontsoványságáról, az örökké éhes gyomráról, amelyet erdei gyökerekkel, termésekkel, és levelekkel igyekezett megtölteni, s a jókedvéről, ami túlélés lehetőségébe vetett hitéből fakadt. Aminthogy valóban túl is élte az aranybányát, túl a kiszabadulás örömét, és túl a rákövetkező némaságot.

Láttam ennek az embernek a kiálltságait: csak növényeket fényképezett, és párába burkolózó hegyi tájakat, havas gallyakat és félredőlt kalapú gombákat. A fényképein minden időtlenné vált. Olyanannyira, hogy már mindaz időn kívüli volt, ami a fotopapír kolloidjába dermedt, s ezért embertelen. Megfejtethetlen hogyan tette, mert sosem hiányzott nekem, hogy egyetlen emberre utaló motívum, jel, maradvány sem került az alkotásaira. Sugárzott belőlük a kívüllét.

Ott voltam a temetésén. Néhányan álltuk körül a nyitott gödröt, amelyben barna koporsóba zárva leeresztették, és senki sem sírt, hiszen nem voltunk se ismerősei, se barátai, se rokonai. Talán csak a tisztelői, akik értékelték a fényképeit. A műveibe zárt magányát és különállását.

Mondták, hogy nincs olyan növény, amelyet fel ne ismert volna, s ne mondta volna meg azonnal, hogy hol és mennyi fordul elő belőlük, van-e értékük, még ha eszmei is, s melyik részét mire szabad vagy nem szabad felhasználni. A fényképezés mellett ugyanis gyógyító növényeket gyűjtött, és bejárta az ország minden területét, amelyre közönséges halandó léphetett. Mondták, hogy egyetlen vágya volt: ne legyen olyan hely, ahová be ne juthasson fényképezővel. Pedig tudnia kellett, hogy ő sem halhatatlan.

Egy marék kikerics maggal végzett magával. A mákszemnél alig nagyobb, gömbölyű, sötétbarna, rendkívül kemény magvak közül néhány fennakadt a szakállában. A magból nyert drogból állítják elő a kolhicint a növénynemesítéshez, a növekedés serkentésére, s a változatok előállítására használják. Igaz, újabban kísérletek folynak a klohicinnel, mint a rosszindulatú daganatok növekedését késleltető, vagy teljesen meg is szüntető hírében álló szerrel.

Azt a marék magot egy teljes nyáron át kellett gyűjteni neki. A kaszálókon,

a főkaszálás utáni rendekből válogathatta ki a félérett tokterméseket, hogy padláson vagy napon megszártsa, majd kicsépelje, szelelőrostával tisztítsa, és a friss magokat ismét szárítsa. Legalább tíz kiló félérett toktermésből lesz egy maroknyi száraz mag, amennyit lenyelt.

A kikericsek miatt a tisztáson megfosztódott saját létezésétől. Többet nem tudok úgy odamenni, hogy önmagán kívül ne jelentene mást is. Hát ezért mondom: volt egy tisztásom. Kevesebb lettem ismét egy hittel. Mifelénk azt mondják: így töltjük ki lassan a ránkjutó legkisebb teret. De mire lefogyunk, összeaszalódunk, úgy vélem, nincs a világon olyan dolog, amely csak önmagát mutatná meg.

Ünnepi ebéd

Már akkor sejtettem, hogy össze fog vészni mind a három, amikor a múltkorában órákon keresztül azon vitakoztak, hogy mi a különbség a csibe, a csirke, és a jérce között ... Úgy tettek, mintha nem falusi lányok lennének, de hangjuk nagyobb volt a legviszítóbb falusi kofáénál. Ott ültek az apjukról rájuk maradt diófaasztal mellett, sipfoltok a viaszosvászon fölött, és nagy mérgükben tányért, poharat törtek. A bolti véreshurkáról is elfeledkeztek, el is hullt az nekik, csodálkozom, ha nem fájdukt meg tőle a gyomruk. Máskülönben sárgarépával ették, mert annyi sárgarépájuk termett, hogy eladni is volt miből. Én bizony meg nem enném a nyers sárgarépát, reszelve, hiába mondta mind, milyen jó az, ecetes-cukros salátával. A nagyanyjuk is így csinálta. Meglehet, van annak százötven éve, mert a legfiatalabb is öreg, jóval hetven fölött, a nővérei még vénebbek. A Rozál talán kilencven, az Erzsi hetvenöt, a legfiatalabb, aki legtöbbit főz, a Berta - hát 8 hetven. Vénlányok. Mondtam nekik, azért tudnak ennyit veszedkedni, mert nagyon ráérősen ment el az életük, mással se foglalkoztak, mint egymás nyúzásával. Nem akarták megosztani az apai örökséget - és mi lett belőle; elvették a földjüket, gyümölcsösüket, majd még a házhelyükből is el-eladogattak, hogy legyen miből megélniük. Vénségükre nincs senki, akire a kis motyójukat ráhagyják. Hát ilyen fajták. Rátartiak.

Alig tudtam rendet rakni köztük; de holnapra úgyis elfelejtik, ha netán eddig nem felejtik el, hogy a csibe nagyon fiatal szárnyas, általában ötven-hatvan dekás. A csirke hetven-nyolcvan dekás, a jérce pedig lehet már egy kilós is. Persze mindnek más-más az elkészítési módja. Amíg lehetett csibét meg csirkét kapni, magam is tudtam mindegyikre vagy hús receptet. De évek óta nem veszek fiatal szárnyast. Öreget se.

No, hát a Rozál, a Berta, meg az Erzsi - hallom a kert végéből, ahol kapálgattam - már kora reggel elkezdtek a perlekedést. Csak nem tudtak megegyezni, egyre emelték a hangjukat, ki erre, ki arra hivatkozott. Tudtam, hogy be se fejezem a sort, mehetek közéjük békíteni, mert még megbetegszenek, és csak több lesz velük a baj. Annyit megértettem, hogy ebédre várnak valakit, de hogy kit? Nem tudtam. Meg hát milyen ebédre! Te jó ég!

Az Erzsi kezdte. Ő csirkecsontlevest ajánlott, nagymama módra. De tudod, mit jelent ez? A béreseknek se adtak ilyen lötytyöt, nem hogy meglett paraszt-embereknek. A városiak meg hallani se akartak róla. De Erzsi csak erősködött.

Mert hogy olyan egyszerű, hogy senki nem jön rá az ízéből. Nem kell más hozzá - kiabálta nagy fedőcsattogtatások között -, mint egy csibe csontja, meg a bőre, aztán valami vegyes leveszöldség, egy paradicsom, vöröshagyma, fokhagyma, és tíz szem bors. Meg a legvégén néhány szegfűszeg és szerecsendióvirág. Úgy-hogy senki nem jön rá, hogy csontból főtt a leves. Utána meg lehet meggyespité.

A meggyespitében meg is egyeztek.

De Rozál csirkemájpüré-levest ajánlott. Ahhoz elég egy kisebb csirkemáj, egy szelet kenyér, vagy egy megszikkadt zömlé. Aztán egy fél tubus zöldségkrém, egy kanál tejföl. És slussz-passz - össze kell forralni, aztán szitán áttörni - és micsoda főséges étel. Na, mondom magamban, főségesnek főséges, de nem lesz tán sok az az egy csirkemájból főtt leves négyüknek? Ha ugyan csak egy vendéget várnak. Végülis megtudtam, persze hogy egy vendéget várnak: azt az egyetlen távoli rokonukat, aki már alig rokon, mert ötödágról való. Jóképű fiatalember, tán elvált, vagy még meg se nősült - mondták.

Erre föl Berta! Sikoltozott, hogy herdálják a vagyont! Hogy neki, aki utoljára fog elhalni, nem marad semmi. Na, mondom, ezeknek elment a józan eszük, ha azt főzik, amit Berta javasol. Mert szép a leves neve, de ami benne van! Egy húsleveskockát kell felfőzni, hozzákeverni egy deci vörösbort és fél deci tejszínt. Fehérborssal meg vágott zöldséggel kell fzesíteni. Hát ez lenne Júlia ünnepi hideg leve-se. Júlia volt a három lány anyja.

Hosszan elvitatkoztak, hogy mit főzzenek, mit ne, hol följebb csapott az indulat, hol visszafogták a hangjukat - de sertepertéltek, káráltak, mint a fiatal menyecskék.

Aztán megállapodtak. Hogy szerényebb levessel kell vární a vendégüket. Hogy adná az ki magát, ha hárm-an flancolni kezdenének. A tejszínt boltban kell megvenni, szerecsenvirág sincs már évek óta a fűszeresdobozban, a csirkecsontot meg kilókba mérve árulják. De hát tudom, amit tudok. Leginkább azt szégyellik, hogy nincs annyi pénzük, hogy megvegyenek egy jércét. Vagy, ha nem is jércét, de csirkét, vagy ne adj isten csibét. Szó, ami szó, befejeztem a sor kapálását, meg még kettőt, mire elcsendesedtek. Megjött az ebédidő - a rokon meg sehoh, gondoltam átme-gyek, megnézem, mi lett az az ünnepi ebéd.

Hát nem abból a csirke-lábból főzték, amit a múltkor vásároltak? Ráadásul úgy, hogy a boltosnak azt mondták, a macskájuknak lesz. Nem akartam ott senkinek se megmondani, hogy macska? Bizony már macska se kerül a házukba. De hogy nyest főzzenek a csirke-lábból, magam se hittem. El se pirultak, mikor rájuk nyitottam. És akkor újságolták, hogy várják a rokont. Aki persze nem jött el. Minek is. A meggyes pitébe alig került gyümölcs - valami régi befőttből dobáltak bele, és lett négy szeletnyi.

Már három óra is elmúlt, amikor megállapodtak, hogy tönkremegy az étel. S mert ott voltam, meghívtak az asztalhoz. Csak nem akartam, csak nem volt hozzá kedvem - én fél éve nem ettem csirkelevest, vágytam is az ízére -, de inkább sose kerüljön a tányéromba, minthogy lábból legyen főzve. A végén mégiscsak rávettek. És úgy szégyeltem magam, mert én csak ettem, ettem, mert kínáltak, s egyáltalán nem törődtem azzal, hogy ismét veszekedni kezdtek. Rozál eltéveszthette a napot, és talán holnap jön a rokon, és akkor milyen ünnepi ebédet kell készíteniük?

"Kádban, bálnák közt halni meg"

A ceteket évezredek óta halásszák. A tengerparti népek már régen rájöttek arra, hogy a cetek vadászata jól jövedelmező mesterség. Norvégiában a késői kőkorszakból eredő sziklarajzokat találtak, amelyek ceteket és bálnavadászokat ábrázoltak. 4000-4300 év telt el azóta, és az ember még ma is vadássza a bálnákat, természetesen jobb, öldöklőbb fegyverekkel. A cetvadászat évtizedekkel ezelőtt is még minden terv és korlátozás nélkül folyt. Nem voltak tekintettel az állatok korára, nemére, vemhes voltára, nem gondolták még azt sem, hogy a cetek jó-néhány faja rövid időn belül kipusztulhat. - Itt abbahagyta a fiú az olvasást. Hátracsapta a fürdőkádban a fejét, a haja belelógott a vízbe. Majd ismét fölült. Megmozgatta a lábujjait. Csak most érezte meg, hogy elhűlt a fürdővíze. Gyorsan megnyitotta a csapot, nem mintha fázott volna, de úgy hallotta, hogy a meleg vízben kevésbé lehet érezni a vágást. Azt, amire készült. Kamaszkora minden keserősége benne volt abban a mozdulatban, amivel a csuklóját a csapból kiömlő forró víz alá tolta. Szájszélebe harapott, és számolt, meddig bírja. Nem bírta sokáig. Karját a fürdőhappal kékre festett vízbe merítette, majd kiemelte: csuklója vörösen világított a friss hab fölött. Már a derekánál is kavargott a forró víz, nem értette, hogy miért a kád alja melegszik át korábban, holott ez ellent mond a fizika törvényének.

A rádióban délután hallotta, hogy több mint száz bálna öngyilkos lett. Egyszerűen kiúsztak a sekély vízbe, valahol Floridánál, és nem voltak hajlandók visszaúszni. A halászok hiába böködték őket az evezőikkel, próbálták kötelekkel visszavontatni valamennyiüket a mély áramlatok felé - a cetek néhány lusta csapással felborították a csónakokat, leszaggatták a köteleket, és amennyire csak tudták, megközelítették a partot. S mire megérkezett az apály, valamennyien a szárazföldön maradtak.

Elzárta a vizet, és olvasott tovább. Megtudta, hogy a cetvadászat olyan rablógazdálkodással folyt, hogy a ma élő nyolcvan faj és még ennél is több alfaj közül sok majdnem kipusztult, vagy legalábbis a kipusztulás veszélye fenyegeti őket. Ez vonatkozik például a tizenöt méteres szürke bálnára, azután a tizennyolc méteres hosszú észak-afrikai vagy bizkájai bálnára, és végül a húsz méter hosszú grönlandi vagy északi bálnára, amelyet az utóbbi három évszázadban elsősorban vadásztak. Az utóbbi fajról nem is lehet tudni, van-e belőle még néhány példány.

Véletlen vizet ért a könyv sarka. A papír szürkévé vált, elmosódtak a betűk.

Rápillantott a fürdőkád kicsempézett peremére tett borotvára. Amelyet ő készített oda. S amellyel az apja reggel még borotválkozott. De nem lesz többé rá szüksége. Azt mondta a telefonban az anyjának, hogy már haza sem jön, semmi nem kell neki - megpróbál új életet kezdeni.

A fiú kétségbeesetten téblábolt vergődő anyja mellett. Csak cserélgette a vizesruhát anyja gyűrt homlokán, és várta az orvost, aki nem akart megérkezni. De végül is megjött, aztán az anyját is elvitték a mentők.

Ő meg itt, egyedül, a lakásban.

Észre sem vette, hogy egész délután üvöltött a rádió. Amikor a szomszéd átjött érdeklődni, akkor tudatosodott benne, hogy szól a készülék. Arra nem emlékszik, hogy a szomszéd mit kérdezett, mert lekötötte a figyelmét az öngyilkos bálnákról szóló hír.

Igyekezett összpontosítani: közelebb emelte a szeméhez a könyvet. Nézte az utolsó grönlandi cet fényképét: az állat testének a harmadát-kétötödét az óriás fej tette ki. A szája S alakúra görbült. A farokúszók és a mellúszók a testhez képest aránylag nagyok - állapította meg. A felsőtest szürkésfekete, alul világosabb színű. A szem kicsiny. Két orrluka van, úgyhogy a kipréselt pára két ágban, több mint két méter magasra szökhetett fel. A páraoszlopok széttartóak lehettek - állapította meg.

A grönlandi bálnának egy csendes-óceáni és egy atlanti törzse volt. A két törzs érintkezett egymással, hiszen ezek a bálnák régebben ismerték az északi átjárót, még mielőtt az ember fölfedezte volna. A két törzs érintkezett egymással. Nagy, százas létszámot is elérő iskolákba verődtek össze.

Szemét elfutotta a könny - annyira megsajnálta a bálnákat. És magát. Majd kipréselte tüdejéből a levegőt, és alámerült a vízbe. De nem bírta sokáig - fölvetette magát, a tarkója nagyot koppant a kád peremén. Dühös lett: az apjára, az anyjára, az egész világra.

És a borotvára.

Meg a tizenhat évére.

Géczi János

EXKLUZÍV

G. J. beszélget G. J.-vel

- Mit főzöl?
- Trippát. Lenárd Sándor receptje alapján.
- Ha jól sejtem, valami régi latin recept lehet az!
- Persze. A Mester magától nem tudhatta, hogy a borjúgyomor eme alkalmas részének bolyhosnak kell lenni ahhoz, hogy valódi csemege legyen.
- De a pacalhoz tán csak nem adsz korianderzöldet?!
- Persze, hogy nem! Az egy kínai recepthez kell: tealeveleken füstölöm majd a csirkét.
- Ezek szerint nem dolgozol.
- Az frás?
- Aha.
- Hát ... igen.
- Te csak akkor főzöl, ha végképp nem tudsz fmi. Ugye máris érzed a mondat

első szavaiból a fondorlatot, ennek örülnek a barátaid. Mintha jobban szeretnék a főztödöt, mint az írásaidat; ilyenkor nagy a vendéglátás. Pedig az írásszünetekben kiállhatatlanabb vagy, mint akkor, amikor "nem szünetelsz".

- Ha nem hagyod abba, nem mondom el a receptet! Pedig az írók receptjeire mindenki, vagy majdnem mindenki kíváncsi. Akár csak a szeretőjére, barátaira vagy az ellenségeire.

- Hajlandó vagy az üvegcsirke elkészítési módját elárulni?

- A lényegét már tudod: a xun az, a füstölés. De mert az eljárás Kantonból származik, hívjuk inkább hsünnek. Szóval - nyitott ablak mellett két nagy evőkanál borsot két evőkanál sóval öt percig pirítani kell, majd a kihűlt keverékkel kívül-belül bedörzsölendő a jérce. Öt-hat óra állás után közepesen meleg sütőt készítesz. Egy alkalmas vasedényt bélelj alufóliával, hintsd meg a fóliát három deka fekete tealevéllal és tíz deka répacukorral, és helyezd fölé sütőrácsra a csirkét. Hermetikusan kell bezárni az edényt! Körülbelül fél óra múlva egy kanálnyi szezámolajjal öntözendő a hús. Gyors pirulás után korianderzölddel be lehet hinteni - és tálalni. A hús áttetsző és üveges lesz.

- Ezek szerint már nem honi ételeket készítesz. Holott a Hírel 1989/13-as számában kitűnő receptet közöltél. A fokhagymás májszeletek, nemzeti színi salátával - ehető.

- Rá is ment az állásom.

- Kirúgtak?

- Nem. Csak nem tartóztattak.

- Bosszant?

- Nem hittem, hogy egy kisnovellának ilyen következményei lehetnek. Amit senki és semmi nem tudott elérni, napok alatt teljesült. Pesten kínáltak munkahelyet - egy kis, tudományos könyvkiadó vezetését, és egy folyóirat szerkesztését.

- S mi van Veszprémmel?

- Elvan magával. Egyébként minden hét második felében eszeveszett gyorsasággal rohanok vissza Veszprémbe; megígértem magamnak, hogy néhány jelesen kiebrudalt frókollégám sorsa nem teljesedhet be rajtam. Veszprémben maradok.

- Csak éppen nem írsz.

- Nem annyit, amennyit szeretnék. Verset pedig szinte semmit.

- Mennyi az a semmi?

- A semmi: kettő.

- Olyan rosszak?

- Tagadom.

- Hiú vagy?

- Természetesen.

- A könyveidre is?

- Azokra nem.

- Mi másra?

- Mondjuk az frásaim megjelenési helyeire. A folyóiratokra, amelyek vállalnak. No meg a könyvtáramra, a kertemre. A növényeimre.

- És a nemzedéked?

- Talán két-három év volt a nyolcvanas évek legelején, amikor hittem az egy és oszthatatlan korosztályban, az Arctalanokéban. Azóta néhány embernyire szűkültek a kapcsolataim - és megszületett műveik elolvasására. Hidd el, ennyi is elég.

- Mihez?

- A tájékozódáshoz, a helyzetfölméréshez ...

- Nocsak! Szokás lenne ez az írók között?

- Meglehetősen ritka.

- Nem gyanús ez?

- Kritikus barátom szerint az a költő, aki nem tartja magát a legnagyobb költőnek, nem is költő.

- Mit szóltál hozzá?

- Majdnem karamboloztam: éppen Jugoszláviából jöttünk vissza, s én vezettem a kocsit. De legszívesebben kitaláztottam volna az ülésből, hiszen ennyire elfogadja a honi szokásokat.

- Hiszen te is komolyan veszed magadat!

- Na ja. De nem így. Nem ezért. És nem ennyire.

- És ha téged vennének komolyan?

- Megtörtént. Természetesen fölháborodtam és megsértődtem. Elvégre olyan érzékeny vagyok mint hat Géczi János.

- Már is az ellentmondásaid közepén vagyunk.

- A szecesszió.

- és az eklektika! Ezért sokan az orrodra koppintanak!

- Főleg azok, akik csak a jugendstílt, meg az abból eredeztethető közép-európai szecessziót ismerik. Menjünk egy kicsit messzebbre!

- És kikötünk a sterilebb esztétizálásnál.

- Nem. Abból már kinőttem.

- Belátod, hogy az életmű-terved már most, az elején, vagy a közepén megomlott?

- Csak annyit, hogy az életem megcsinálásánál nem lehet nagyobb művem.

- Bizony, ez nem sok.

- Bizony, ez nem kevés.

- A visszaigazolás? Azzal mi van?

- Azt nem az irodalmi életben keresem. Sőt. Az irodalmi életet messzire elkerülöm.

- Nem jutsz saját magadnál messzebbre?!

- Az ilyen megfogalmazásban is van némi igazság. Akár csak bármily másban. De hogy ennél maradjak: a belső terhek megemlése épp olyan munka, teljesítmény mint a külső terhek továbbcipelése.

Sarusi Mihály

Jókor jöttél vagy rosszkor

Géczi Jánost, a törökverő gyulai levante, Géczy-Giczy János nemzetéből való frókköltőt, költőfrót /és így tovább/ nem kényezteti a művészeti szakirodalom. Általában az efféle tollforgatókat nem futtatja a széptan tudorainak elmélettermelő sokadalma: Géczin kívül példának okáért Tar uramat. Hogy rövid legyen, meg is maradok e szélső példánál.

Tar Sándor, a debreceni munkásfró, frómunkás /sokaknak ennyi is bőven elég róla, hogy kiábránduljanak belőle, mielőtt kézbe vennék írásait/, egyszóval Tar /és, már elnézést, uraim és hölgyeim, de nem Taar, és főleg és kizárólag Sándor; Sándor, mint Petőfi; Petőfi, de nem Petyefi/; vagyishogy Tar Sándort, gyanítom, azért igyekeznek elhallgatni, mert egyik hangadó elmélet sem látja magát igazolva a Tar munkácskáit olvasván. Munkásfró? Na ne, ebből elégünk van! Az fró írjon, a munkás pedig minden mással, csak ne a pennával munkálkodjék! És akkor ráadásul az frómunkás azt írja le, amit lát, amit hall, s nem valami mást. Nem azt, amit művészeti tanonczaink és mestereink várnának. Mert még ha úgy lenne, ha Tar szaki a dolgozó lelkében, lelki életében, lelki lofafaszájában vájkálna, nem mondom. De nem. Nem és nem! Tar uram másképpen modernizál. Egyszerű /ezért oly sokatmondó?/, köznapi /ezért fennséges?/, lecsupaszított /ezért olyan gazdag/, szemmel, értelemmel befogható /ezért végtelen/ világ Tar Sándoré. S igen tar az őt elhallgató lelkek lelke.

Géczi valamivel jobban járt, mint Tar. Tar bele sem került a Magvető által közreadott új irodalmi adattárba - az a Tar, akinek az első kötetét ez a könyvkiadó jelentette meg, s akinek erre az elbeszélés-gyűjteményére az Úr 1981-dik esztendejében az év könyve cím dukált. Persze mentsége lehet a művészeti széptudományok, széptudományi művészeteknek, hogy Tar Sándor debreceni szegénylegény nem jegyeztette be magát sem az írószövetség, sem a művészeti alap anyakönyvébe. Meglehet azért, mert egyszer, egyetlen egyszer jelentkezett, ám elutasították, s a hozzá hasonló ember nem tartja föl kétszer a kezét.

Mondom Géczi egészen más. Éppen az ellentéte ez a veszprémi úriember a debreceni munkásnak? Attól érzem oly közel őket egymáshoz? Attól, hogy mindkettőről elsősorban frók írnak? Művészet nélkül? Mondjuk Tarról Csalog, Eszterházy, Gécziről meg elsősorban és legfőképpen Zalán? Az a Zalán /lásd még: Zalán Tibor!/, aki valójában kebelbarátja - másképpen kebelbarátja, mint ahogy eztet buziverő komáink gondolhatják -, aki jó cimborájaként feszt arra kényszerül, hogy akarata, szándoka ellenére újra és újra tollat ragadjon, hogy megírja az igazat, azt, amit igaznak sejt a Géczi-műről?

Miért ragad tollat rendre az frótárs, az frókköltő szaki, hogy fölmutassa egyikünk értékeit? Nem más dolga van a költőfrótársnak?

Ugye mert Géczi is össze-vissza ír mindenféle dolgokat. Ahelyett, hogy amikor végre megtalálta a saját műformáját, aztat bővílné tovább, újfent valami más

után néz. Kutat tovább, amikor pedig már megtalált valamit! Csak nem az egész érdeklí?

Ezt az önteltséget.

Hol csfrakutatóként döbbsenti meg a buziverő hősöket, hol /fölyzaklatva a kép-regényolvasókat/ képkölteményeit másolja géppel a falra, hol zaklatott regényben kísérel behatolni a lélekmélybe, hol nem éppen versbe illő elemekből emel költeménykatedrális /amúgy Gaudi-módra: helyet hagyva holnap teendőinek/ vagy éppen, míg engedik, szerkeszti azt a veszprémi lapot, amely a megszállás óta nem túl gyakori szabad irodalmi újságok egyike. S ez csak ízelítő, mi mindent csinál. S aki ilyen színes, sokrétű, teljesítményre képes, csakis nagy író lehet. Ám miért éppen Géczi lenne nagy költő, gondolhatják nyolc könyvét elhallgató hölgyeimék, uraimék, amikor nekik már van jelöltjük a Legnagyobbakra. S mert nem tudják, hogy egymás mellett nagyon sok jó költő, igazi író él a Pannasszuson, elhallgatják, a legjobb esetben is csak fanyalognak.

Hogy mennyire így van, bizonyíthatja: Géczinek /akár Tarnak/ nincsen műfésze. Mindezidáig nem került olyan műbírálati szakértő, aki könnyveiről rendre írta, aki Géczi frásait idehaza és a külhonban népszerűsítene.

A harmincöt éves Géczi mesternek 1989 végéig nyolc kötete jelent meg, s várhatóan rövidesen megüti a tízest. Ebben Tar éppen a másik véglet, ő ugyanis a második köteténél tart, s harmadik könyvének egyelőre se híre, se hamva.

Hadd ne soroljam, miben különbözik ez a két író. A fontos amiben rokonok, amiben egyek. Hogy kivételes tehetségek, Isten-áldotta képességgel megvert magyar emberek.

Afféle költő Géczi is, aki sosem lehet biztos abban, hogy jókor érkezett-e pennát forgatni e világra. Ama törekvő őse még a megszálló had egyik vezérének a fejét tűzhetette kardjára, s e hazában már mindenki őt élte. Reá, a mi, mái Géczinkre ilyen sikert nem mér a sors.

Azért még, hidd el, János, győztes e világban is lehetsz.

Már az vagy.

Handzsár és bot nélkül.

Ámbár egy bot, ki tudja e Petőfi-Hazában, még jól jöhet.

Legalábbis ahogy elnézek keletre, Aradnak ebben a karácsonyi éccakában.

A Szentestét megelőzően csabai csapszékben heccelődnek a borisszák; így kíván nyugodalmas jó éjszakát az egyik magyar:

- Nyisson rád a szeku!

- Segítséget kérni ... - pontosítanak.

- Egy birkanyájjal - szól csattanó gyanánt.

Hogy JÓKOR JÖTTÉL VAGY ROSSZKOR, pajtás, csak a jó Isten tudja.

Hol 1564-ben Bag lippai bég fejét levágta Géczi uram, most román ávós tömeggyilkosok készülnek vizünket mérgezni, gyermekeinket nejlonzákba fojtani, asszonyainkat eltaposni, a férfiakat szitává lőni.

A fejünk, komám, a mi fejünk.

Jó kis /időhatározó-próba/.

Dorkovics Ágnes

Üzenet az üzenetről

Géczi János: [kontinentális kedd]

VALAMIT A "VERSELEMZÉSÉRŐL"

A verselemzés újkori kannibalizmus. Azt ölöm meg, teszem salaktermékké velem, ami a lírát lírává teszi. Az analízis mindenekelőtt rációt tételez. A ráció sok, de nem minden.

A ráció nem tanít meg múltba nézni, csak múltból olvasni. A ráció nem látja a jövőt, csak tervezi. A ráció el akarja velem hitetni, hogy egyedüli logikus, hogy a rend is az övé, és hogy csak benne van összefüggés.

A rációból "csak" egyvalami hiányzik: a látomás. A maga logikájával, rendjével, összefüggéseivel.

A ráció ezért nem is lehet soha a költészet alapfogalma.

MIT AKAR A KÖLTŐ?

Olvasó vagyok, nem analízátor. Leginkább: itatóspapír. Így válok magam is jelenvalóvá a versben, így válik a vers is jelenvalóvá bennem.

Ebből a szempontból mindegy is: mit akart a költő.

MIT AKAR AZ ÍRÓASZTAL?

Bár: miért akarna bármit is a szó köznapi értelmében?

Mit akarhat az íróasztal?!

Mit akarhat a felkiáltójel?!

Mit akarhat a keddi köd az utcán?!

MI A JELENTÉSE?

Igazán csak az lehet a kérdés: mi a jelentése.

Nagyon közönséges és értelmetlen dolog lenne, ha az objektívák csak értem lennének! Leginkább: miattam vannak.

Ők az én jelmezeim, érzékelhető jelentésem. Amikor használom őket, matériás lényegemmel teszem, általuk leszek híddá, folyosóvá az időben is.

Géczi János:

s a tárgyak biztonsága mellett

meghúzódom kinyújtózva

hát így lennék így barátom

mindegyikükbe be-benézve

ÜZENET

És én /vagy te/, aki úgy nyüszítetek a nemlét e parányi bioszigetén, általuk lehetek halhatatlanná. Akár egy érintéssel önmagamot jelentve egy tárgyban.

Nem a húst, nem a vért! Ha erre vágyom, túl keveset akarok.

A nevetés csak izmok játéka. A jelentése lesz csak üzenetted. Hallok, őrzök én is egy-egy ilyen emléket fába, fémbe, porcelánba, könyvbe zárva.

Géczi János:

!mondd ki ha mered

a tárgyokban ugyan mi minden

sikátor névsor terror és zápor

mi minden még amivel megtelnek

s ami a tiéd

?az üzenet

IGEN - NEM

Mert minden rajtam kívüliben a másik embert keresem, akarom, gyűlölöm!
Csodálatosan természetes mindez.

A holdbéli naplemente csillagászat és fizika. Az e világi: emlék, szerelem, mártírium, béke, halál.

SZUBJEKTÍV KITÉRŐ

Nem haltál, nem barátom, meg nem haltál még! Nyugodj tehát békében!

Átkozott, baleszű paradoxonok?

Áldott, örökkévaló képtelenségek!

Van szemem látni, van fülem hallani. Milyen súlyos is az illatod ma, milyen tömött, nehéz most lélegezni téged! Nem húzom el a lombfüggönyt, ne félj.

Nyár vagy, forró vagy, almafű.

Játszol és - látszol.

Felropognak az őrtüzek megint: pipacserdő vagy búzavirág közt.

Vörös. - Véres?

Géczi János:

.... a késből is ki-kiszól valaki -

a pengéből visszavillan egy szem

véres és betört akár

hattyúk alatt a zajos jégtáblák ...

:felvillan

ahogy átfúj rajta a szándék

s úgy

ahogy a görög nyárba

bevilágít egy medveszemű málna

ÉN, A SZÁZEZER ÉVES

Hagyom a herezacskók ágyait.

Való de igaztalan világom akár a legnagyobb verset is kabarétréfának vélheti. Miért, hogy ugyanő az elme talán legnagyobb szerűbb, legnehezebb munkáját - a játékot - mindig valami könnyed, felelőtlen és némiképp debil dolognak képzelet?

Képzelet? - Túl sok ide.

A játék a képzelet, az alkotás! A játék: idő és empátia.

Géczi János:

?te miről zokogtál

mikor Szárszónál

sín és vonat voltál

A NAGY ÚT

Hol kezdődik a jelen? Hol végződik a múlt?

Miféle kitalációk? És ha annyi a lényegem, hogy vagyok, végtelenül vagyok, mire az egész?

VANTALAK, VANLAK, VANNI FOGLAK

Ha te is beleférsz; ha belefér a múltból az elbukott zászló; ha ki tudom olvasni az unokámat egy csöndes délutánból; ha átkozott, véres ácskapocsként tudok jajgatni Jézus testében; ha én vagyok a ceglédi beszédben a központosás - mire a kérdés?

A költő mindenre válaszolt.

Géczi János:

hajlik a som pirul az áfonya

a somvessző és az áfonya-fia

s ő mondja barátom

költőkből vagyunk költőkké leszünk ...

UTÓSZÓ: BONTSD A FORMÁT!

:géczi jános

?géczi jános

3. g é c z i j á n o s

GÉCZI JÁNOS

"előbb-utóbb ez lesz

így gyanítom"

Zselensky-Török Péter

Látkép a zavarodottságról

Szeretnék mindig egyértelműen dicsérő kritikát írni; így most is Géczy János legújabb verskötetéről. Véleményem szerint ugyanis egy kritikusnak /vagy kevésbé nagyképűen fogalmazva: egy ebbenn a műfajban dolgozó embernek/ nem az a dolga, hogy levágja az elébe kerülő művet - kivéve ez alól természetesen a szakma "képesített mézáróseit" -, hanem az, hogy bizonyos objektív tények ismeretében, illetve önnön benyomásaira támaszkodva segítsen tájékozódni a befogadónak a mű értékeit és hiányosságait illetően. Objektív tények alatt azokat a poétikai, irodalomesztétikai és -történeti, illetve az alkotó korábbi pályafutására vonatkozó ismereteket értem, melyeknek az olvasó nem kell, hogy birtokában legyen, de amelyekkel a kritikusnak kötelességszerűen rendelkeznie kell.

Nagyon szeretnék tehát ilyen hangvételű kritikát írni Géczy János új, "Látkép a valóságról gepárdal" című kötetéről, de nem tehetem. Mégpedig azért nem, mert - miközben sorai közt találkozunk érdekes /értékes megfogalmazásokkal és gondolatokkal - a kötet egészében véve kétségeket támaszt bennem formai, tartalmi, és vizuális - mondhatni: képzőművészeti - szempontból egyaránt.

S hogy ennek mi az oka? Mindenekelőtt az, hogy a könyv verseinek többszöri figyelmes átolvása után sem tudtam tisztába jönni Géczy alapkonceptiójával. Mert mi is ennek a feltétele? Természetesen az, hogy mind az önmagukban álló versek, mind pedig az összességében vett kötet rendelkezzen egy olyan, tudatilag és /vagy érzelmileg kiérlelt belső logikával és vázzal, melyen azután elhelyezhetők az egészet alkotó önálló elemek. Én pedig ebben a kötetben nem találtam ilyesmit. Elképzelhető persze, hogy bennem van a hiba, mégis úgy vélem: ha egy ilyen áttanulmányozás nem volt elég e váz felismeréséhez, akkor egy átlagos olvasó szükségszerűen átfutóbb jellegű olvasata biztosan nem lesz elegendő ugyanehhez a feladathoz. Még akkor sem, ha van ilyen alapkonceptió. Mert, végsősoron arról van szó, hogy Géczy nem igazán tartja tiszteletben az önmaga által felállított szabályokat, így a sokszínűségből esetenként egymáshoz nem köthető elemek halmaza lesz.

Eddigi kijelentéseimről talán lehetne azt mondani, hogy légből kapottak és nem bizonyíthatók, éppen ezért említék néhány illusztratív példát is. A kötetet záró "landol a költemény a reptéren tüntetés" kezdősoraiban például a következőket olvashatjuk: "ha van ha nincs /leng a madzagon a van-nincs/ keskeny és zúzott mint a tüntetésen/ a hasonlat udvarából világító szégyen". Miközben tehát az utolsó sorban egy meglehetősen vonzó költői képpel találkozunk, addig az ezt megelőző három sor nem kapcsolódik szervesen e képhez, nem vezeti fel azt. Arról nem is beszélve, hogy noha tudatommal értem - mintegy filozófiailag meghatározom - a "van-nincs" kifejezés értelmét, az nem kelt bennem semmiféle érzékletes képzetet, így elvontságával végsősoron kilép a vers adekvát közegéből.

És mert egy példa nem igazán bizonyító erejű, hát álljon itt még kettő. Az első a "harmincnégy éves lettem e versben" záróképe, mely vers egyébként nemcsak címében, de kurzivált idézeteiben is egyértelműen József Attilára utal

vissza. Éppen ezért némileg érthetetlen számomra az alábbi idézett sorokban a Petőfi verset megjelenítő mondatrészt. De a további megjegyzések előtt lássuk magát a szöveget: "az ablakban félve /meggömyedve/ mint országhatáron az elaknásftott medve /s mint ajtóban dák tüzes lampion/ és Latour a lámpaoszlopon -- te állsz hazám".

Ezt a képet egyszerűen nem értem. Ha megfeszülök, akkor sem. Lehet, hogy én vagyok a Géczi-líra finomságainak megértésére alkalmatlan? Lehet. De ennyire? Nem értem ugyanis, hogy a kötélen himbálózó Latour képe hogy idézhette fel a költőben a stabilitás képzetét. Azt meg végképp nem értem, hogy mit jelent ama bizonyos "elaknásftott medve" /a "dák tüzes lampion"-ról már nem is beszélve/? Illetve: tudatommal képes vagyok ezt a két képet a román-magyar határ iszonyatával, az aknák széttépte menekülőkkal és a határőrség világlítórakétáival azonosítani, ám a képek érzékletessége nem ragad magával.

S mit jelent az, hogy "elaknásftott"? A magyar nyelv szabályai szerint ugyanis ez annyit tesz, hogy aknákkal betelepített, nem pedig annyit, hogy "aknák által széttépett". Géczi szemantikai-szintaktikai hibája következtében tehát lelki szemem előtt megjelenik egy, a Securitate ügynökei által befogott medve, amint egy titkos bázis műtőjében éppen taposóaknákat építenek testébe. És bár e kép épp agyrémszerűsége és abszurditása miatt látszólag igen jól illeszkedik a jelenlegi realitáshoz, a vers szövetébe mégsem tud szervesen beépülni. És különben is: miért medve? Vagy ez csupán a kötetben állandóan felbukkanó rímkényszer eredménye?

De ugyanígy nem tudok tisztába jönni az említettet követő "rózsa" alábbi két sorával sem: ": a paszporttépés vagyok a szívomlás /injekcióban rugdalózó oltás". Itt ismét nem érzek semminemű kapcsolatot a két sor képei között. Mi több: nemcsak logikai egymásutániságuk, de értelmezésük is megoldhatatlan feladatnak tűnik számomra. Ez még akkor is így van, ha előszedek a tudatomból mindent, ami a Dadára, a szürrealizmusra, vagy azok valamely utóirányzatára vonatkozik. Az "inkriminált" szavak ugyanis még ekkor is értelmetlennek tűnnek előttem, különösen az adott kontextusban: mert hiába jut eszembe pl. a "paszporttépés"-ről a nemkívánatos személyek útlevelének, vagy az egykori amerikai hippik behívóinak megsemmisítése a hatóság, illetve önmaguk által, mindez számomra sehogy sem ízesül a rózsa akár közvetlen, akár áttételes értelmezéséhez. És milyen újabb szemantikai-szintaktikai képtelenség az "injekcióban rugdalózó oltás"? Mit rugdal ez az oltás? És mivel rugdalózik? A saját hurkás kis lábcskáival? Ha tehát - minden rosszszívű ironizálást félretéve - szemügyre vesszük ezt a metafórárt, akkor rá kell ébrednünk, hogy nyelvileg és valóságtartalmát tekintve egyaránt súlyos logikátlanságon alapul. Ezt pedig még a költői szabadság legszélsőségesebb értelmezése sem teszi lehetővé /feltételezve, hogy a verset gondolat- és érzelmközvetítő közegnek tekinti alkotója/.

S különben is: tulajdonképpen mit keres a többi részében meglehetősen egyértelműen a század első negyedének magyar költészetéhez köthető versben egy legfeljebb bizonyos pszichedelikus hallucinációkhoz hasonlítható kép? Ez megint az alapkoncepció már említett hiányára látszik utalni, így itt és most erről ejtek néhány szót mind a kötet egészére, mind az egyes versekre vonatkozóan.

Először magáról a kötetről, illetve annak öntörvényű belső szerkezetéről: ma-

gától értetődik, hogy egy-egy kötetnek az első verssel indítva és az utolsóval végezve le kell írnia egy logikai/dramaturgiai ívet, melyhez szervesen illeszkednek az egyes versek. Ennek megoldására természetesen több lehetőség is adódik, egészen addig a végső pontig, hogy a szándékos dekonstruálás jegyében megtagadunk ezen ívtől minden koherens szerkezetet, vagyis nem törődünk a kötettel mint egybefüggő mű-egésszel. Géczy korábbi kötetei azonban nem az ebbe az irányba tartó fejlődésre látszanak utalni. Épp ellenkezőleg: igen erőteljesen a ciklus-forma preferálását mutatják.

Ennek nyomai ebben a kötetben is szép számmal felfedezhetők, kezdve a sorok folyamatos számozásától az olyan verssorozatokig, mint "az időhatározó-próba" nyolc darabja, vagy mint az ugyancsak ciklusként is kezelhető, egyébként szintén nyolcrészes "xerox"-sorozat. De míg az előbbinél valóban felfedezhetünk valamilyen logikai és formai folyamatosságot, addig - a kötetben egyébként is szétszórta elhelyezett - utóbbinál csupán a címekben is jelzett technikai azonosság fogja össze az egyes munkákat /melyeknek tartalmi vonásairól és látványszerűségéről később még beszélek/.

Szó sincs tehát arról, hogy Géczy szándékosan fosztotta volna meg kötetét az áttekinthető dramaturgiai szerkezettől, inkább csak arról, hogy az egyes munkák szándéka ellenére nem igazán illeszkednek az előre meghatározott ívhez. S ebben véleményem szerint nem kis mértékben épp a "xerox" némiképp "ötlet-szerűen" szétszórta darabjai a ludasak, amelyek szinte mindig megtörni látszanak a kötet belső logikáját, folyamatosságát. Feltehetően célravezetőbb megoldás lett volna, ha előző, "Gyónás" című kötetéhez hasonlóan itt is összegyűjti vizualitásra építő műveit, melyek így - önálló egységként - nem megszakították, hanem kiegészítették volna az egész kötet konstrukcióját.

S ha már itt tartunk: a ciklikusságra való törekvést jelzi az is Géczy munkásságában, hogy az említett korábbi kötet tulajdonképpeni záródarabja, "a vers ablakában" szerepel a jelenlegi gyűjteményben is, mégpedig variációival és értelmezéseivel együtt. Mi több: voltaképpen ezek a darabok tekinthetők a "Látkép" egyetlen valóban koncepciózus sorozatának, noha megérzésem szerint szinte csak a játékoság határozza meg milyenségüket.

S most hadd beszéljek az egyes versek konstrukciójáról! Míg ugyanis egy kötetből nem kell feltétlenül elvárnunk igazán koherens szerkezetet, addig egy-egy mű egységével szemben már joggal támasztunk ilyen követelményt. S Géczy újabb munkáiban esetenként ezzel is vannak problémák. Mégpedig nem olyanok, amelyek a mesterségbeli tudás hiányosságaira utalnának /ennek meglétéről egyébként is tanúskodik nem egy korábbi, vagy éppenséggel e kötetben szereplő vers is/, hanem olyanok, amelyek egy tartalmi és stilisztikai átgondolatlanságból fakadnak. S hogy ez milyen problémák forrásává lehet, annak bizonyítására elegendő idéznünk a "megyék a versmélyre érted" néhány kezdősort: "a százszorszépek / szirmaim te hintálsz / s az asztallábak édes gyökerében / mindegyiken külön-külön / egyként mindegyikében / és a kormos nyúlfarkfüvön / és az anyatejűton".

Itt és most tekintsünk el az utolsó, szöviccszerű kifejezés elemzésétől, ami esetleg ide nem illő, gyermeteg élcelődésként és ironizálásként hatna; de tekintünk el attól a bennem felmerülő kérdéstől is, hogy vajon mitől gyökereztek

földbe az asztallábak? S ha már ez megtörtént, vajon honnan tudja a költő, hogy ezek a gyökerek édesek? Itt és most csak arra figyeljünk, hogy az egymás mellé helyezett képek egyáltalán nem illeszkednek egymáshoz sem logikai, sem értelmi, sem pedig érzelmi szinten, ez pedig - sajnos - meglehetősen biztossá teszi a kritikus /és valószínűleg minden olvasó/ választát a következő kérdésre, miszerint: "érted? nem érted?".

Nos, bizonyára van/vannak olyanok, aki/k/ értik ezt a képsort és Géczy e kötetben szereplő számos hasonló, legalábbis meghökkentő képzetét, de én nem tartozom ezek közé. Lehetséges persze, hogy ez csupán korlátozott beleélési készségem következménye, amely lehetetlenné teszi számomra a költővel való minél teljesebb azonosulást. Lehetséges, de nem bizonyos. Lehetséges az is, hogy e sorok látszólagos érthetlenségükben hordozzák benső - és bensőséges - értelmüket, ezt azonban a korábbi fejlődés és a jelen kötet más versei ismeretében nem merem teljes biztonsággal kijelenteni.

De egyébként sem kívánok túlzásokba vagy az egyoldalúság hibájába esni: ebben a kötetben vannak kifejezetten jó versek is, amelyekben megvillannak a Géczy János korábbi munkáiban már megismert erények. Közülük elsőként a magyar történelmi és irodalmi tradícióhoz kötődést említtem, mely több versben és ciklusban is felfedezhető.

Elsőként itt van a már bemutatott "harmincnégy éves lettem e versben", mely nem egy esetben képalkotási módjával is József Attila egyes alkotásaira emlékeztet. S noha - mint már utaltam rá - képei esetenként zavarosnak hatnak és nyelvilag is pontatlanok, mégis találkozunk benne olyan részletekkel, melyek némileg szürrealisztikus látásmóddal közvetítik a hangulat bensőségeségét: "és ez a vers is / amelyből beszélek / ez a szajha vers is / most csak dadog --- / holott benne leszek éppen / harmincnégy éves".

S nemcsak erről a képről beszélhetünk, hiszen más versekben is találhatunk az itthoni költői hagyományra visszavezethető, finom megfogalmazásokat, a valóság kézzelfoghatóságát költőivé formáló értelmezéseket. Ilyen például "a könyvben északi fény" első öt sora is, melyekben a könyv "szentségének" kifejeződése mintegy beleolvad az elmúlt kapcsolat emlékébe, s így e két tényező teszi szerves egésszé a szerkezetet: "a megtalált mozdulat / a borítóra fonja mind a tíz ujjadat / s a tenyered alatt / akár a másfél nyári hónap / a régi metszett betűk elmosódnak".

A tradíciók belső átértékelése és megélése azonban a már említett, "az időhatározó-próba" címet viselő ciklusban jelentkezik a leghatározottabban, melynek darabjaiban a korszerűség és a megőrződés kérdései merülnek fel. Jóllehet, ez elsősorban a magánéleti létre vonatkozatható, de a sorozat 3. darabjában, a rémületes látomást felidéző képek között felbukkan ama "régí vitéz" víziója is, akire ugyanezen sorozat második darabjának mottójában Sarusi Mihály utalt a következő idézettel: "Géczy János gyulai vitéz levágta a csatában Bag lippai bég fejét - 1564-ben."

De ugyanez a megőrző átértékelés bukkan fel a "ballada" című versben is, mely nemcsak versformájában és rímképletében, de hangulatában és tartalmában is egyértelműen e típus nagymestere, Villon hangvételéhez hasonul. Sőt: az egyes szakaszok záró "mi már nem leszünk és nem voltunk"-sor meglehetősen biztonsággal kapcsolható az "Ellentétek balladája" refrénjéhez, mely szerint a költő olyan ember, akit "Befogad és kitaszít a világ."

És talán itt érkeztünk el ahhoz a tényezőhöz, mely magyarázatul szolgálhat az általam a kötet egyik legnagyobb hibájaként említett szerkesztetlenségre. Ez pedig a Géczi János által is képviselt "arctalan nemzedék" éppen napjainkban jelentkező eszmény- és útkeresése, generációs identitástudatának bizonytalansága. Hiszen ez az a nemzedék, melynek számos frója és költője különböző okokból háttérbe szorult, hallgatásra kényszerült; melynek nem egy kitűnő képviselője csak az utóbbi években jelentethette meg első kötetét /pl. Székely Ákos 1985-ben, Endrődi Szabó Ernő és Fedor Zoltán 1986-ban, Marno János 1987-ben, Bodor Béla pedig csak 1989-ben/; melynek publikációs lehetőségei nemritkán náluk tíz-tizenöt évvel fiatalabb szerkesztők/kiadók jóindulatán és hozzáértésén múlik /bár eszemben sincs e kettő közül bármelyiket is kétségbe vonni/. Noha Géczi jobb helyzetben van kortársainál, hiszen neki 1982 óta már a nyolcadik próza-, illetve verskötete jelent meg, de - talán munkáinak nem mindig megfelelő és méltó fogadtatása, megítélése következtében - ő sem vonhatja ki magát teljességgel a mostanában feltörő nemzedéki magáralálás, az elavultak helyére új eszményeket és értékeket állítani kívánó törekvés hatásai alól. Ez pedig sok mindent megmagyaráz.

Megmagyaráz, de nem ment! Nem mentség az idézett szemantikai-szintaktikai képtelenségekre, a többször is érzékelhető nyelvi-logikai pongyolaságra. A költő feladata ugyanis éppen abban áll, hogy gondolatainak, érzéseinek minél pontosabb és adekvátabb megfogalmazásával lehetőséget biztosítson olvasójának arra, hogy erről az alapról elindulva könnyebben értelmezhesse saját élethelyzeteit, s így a verset közvetett eszközként felhasználva építhesse át egész életét.

Géczi pedig képes arra, hogy ennek a követelménynek megfelelő műveket írjon. S ezt nemcsak korábbi köteteiből lehet megtudni, hanem a mostaniból is, melynek "az olajfa" című nyitóverse például szinte mintaértékűen hordozza magában költészetének csaknem minden pozitívumát: a briliáns képalkotási készséget, a tradíciókhoz való kötődést és a logikusan felépített versszerkezetet. Hiszen ez a mű olyan - eltérőségük mellett is rokonítható - források reminiscenciáit hordozza, mint a Biblia szövege, illetve Csontváry vagy Chagall festészete. Mert nem érezzük-e az ószövetségi próféták mennydörgő szavainak utórezgését, vagy Csontváry időtlen cédrusainak árnyát a következő sorokban: "Ó te emberiség-korú vagy időtlen olajfa / hány lélek él benned hány antik isten / húzódik meg be nem forradó sebeidben / hány elkárhozott láza / pörgeti leveleidet / s mennyivel több démon és rontó és jó szellem / időzött benned mint a világegyetemben / hogy félje miattuk az előtted megálló / a jövőt reszketeg mint bírát az útonálló"? S vajon nem idézi-e fel bennünk Chagall elbűvölő látomását a háztetőn hegedülő öreg zsidóról és a fölötte repkedő angyalról a verset záró három sor valóban gyöngyszemként ható költői képe: " fölöttem egy elbitangolt angyal / hintál a súly húzta ágon / és babrál egy pipaccsal"? / S itt ismét találkozunk Géczi költészetének egyik középponti kérdésével, a megőrző újjáértékeléssel, hiszen e vers korábbi változata olvasható már a "Gyónás" darabjai között is. A mű ugyanaz, s mégis mennyire más! Néhány tördelési és tipográfiai különbség, néhány szó beillesztése vagy elhagyása mekkorát változtat például a fentebb idézett - tartalmi és mondattani okokból egy fél sorral kiegészülő - három zárósor értelmén, mely az előző kötetben így hangzik: "mint ez az olajfa, / mely úgy létezik, hogy csak születésemtől tudjam, és most lássam, / s melyen egy magasságtól undorodó, elbitangolt angyal / hintál egy súly húzta ágon, és babrál egy pipaccsal."/

Géczi tehát igenis tud érzékletes képeket alkotni, melyek képesek gondolatnak és érzelmeinek adekvát közvetítésére. Ha tehát ezt nem teszi, akkor annak nem a tehetség vagy a mesterségbeli tudás hiánya az oka, hanem az, hogy esetenként nem igazán figyel oda, elkapkodottan ír, mintegy "elkeni" a lényegét. Ezt pedig költőként még akkor sem engedheti meg magának, ha figyelembe vesszük az említett nemzedéki útkeresés rá gyakorolt negatív hatásait.

S most néhány szót a kötet vizuális, képzőművészeti jellegű darabjairól! Ilyen munkák már a korábbi kötetekben is megjelentek, igaz, némileg eltérő hangvételrel. Az 1983-as "Léghajó és nehezéke" egyetlen képverse és egy - illusztrációként is értelmezhető - nyomata mellett a többi műben is felfedezhetünk látványyszerűsége törekvő elemeket, az 1986-ban megjelent "Elemek" nagyrészt valódi képverseket tartalmaz, vagyis olyan költői igényű és szándékú szövegeket, melyeknek "csak" tipográfiai elrendezése utal a vizualitás igényére /bár éppen ebben a kötetben található néhány, a mostaniakhoz hasonló, fotószerű kollázs is/; a két évvel későbbi "Gyónás" egészen más utat követ: "A titkos értelmű rózsza" címen ciklusba foglalva közli azokat a nagyrészt értelmetlen, repetitív betűsorokból álló, konstruktivista jellegű műveket, melyek néhány fotografikus elemmel kiegészülve látszanak közvetíteni a költő belső világának azon ezotérikus/hermeneutikus tartalmait, amelyekre maga a cím is utal.

A jelen kötetben "xerox" címszó alatt találkozunk vizualitásra törő művekkel. Bár a közös cím és a számozás egyaránt ciklusra utal, a valóságban ez mégsem áll össze. S nemcsak azért nem, mert az egyes darabok a versek közé lettek - látszólag ötletszerűen - beillesztve, hanem azért sem, mert nem fedezhető fel bennük egy koherens konstrukció semmiféle nyoma. S ezt tulajdonképpen elmondhatjuk külön-külön az egyes munkákról is. Hiszen pl. "az időhatározó-próba" című sorozat 8. darabjaként közölt kollázson Velazquez és Gauguin egy-egy férifeje, néhány ánykép és egy nagyméretű, nyomtatott ábécé mellett egy olyan angol nyelvű cikk töredékeit látjuk, amely - a részletekből megítélhetően - a hatvanas évek elejének kaliforniai rock- és filmvilágáról tudósít. Lehet persze, hogy ezen elemek között van bizonyos belső logika, de én mégsem értem összefüggésüket.

És mert nem értem, hajlamos vagyok ismét a többször említett szerkesztelenségre és nemtörődömségre gyanakodni. Ez pedig olyan hiba, amit olvasóként akkor sem tudok elnézni a költőnek, ha egyébként tisztában vagyok annak előidéző okaival. Különösen egy olyan költőnek nem, mint éppen Géczi János, akiről korábbi munkái alapján tudom, hogy ennél sokkal többre képes.

Persze, azt azért korántsem mondom, hogy a "Látkép a valóságról gepárdal" rossz kötet lenne. Mégpedig azért nem, mert egyrészt található benne nem egy valóban gyönyörködtető költői teljesítmény, másrészt pedig minden hibája és hiányossága ellenére - vagy talán éppen ezektől - az "arctalan nemezedék" pillanatnyi lelkiállapotának és irodalmi helyzetének meglehetősen pontos kor- és kórképét nyújtja. Ez a generáció pedig csak mostanában kezdi elhinni, hogy hosszú idő után végre valóban szabadon írhatja azt, amit akar, s ennek a felfedezésének joggal örülve még nem minden képviselőjében találta meg az új helyzetnek és mondanivalóknak igazán megfelelő kifejezőmódot. Géczi kötetét véleményem szerint tehát tekinthetjük az útkeresés dokumentumának is, s a korábbiak ismeretében bizonyosak lehetünk abban, hogy a költő most is meg fogja találni a gondolatai és érzései közlésére legalkalmasabb formát.

Endrődi Szabó Ernő

Prohisztorikum avagy a múlt fölszabadítása

Olykor a legmeglepőbb, legképtelenebb állításokról is kiderülhet, hogy igazak vagy legalábbis van valamilyen valóságalapjuk. Ez a nem éppen újsütetű gondolat néhány, a közelmúltban megjelent, tárgyát tekintve a metafizika fogalomkörével jelölhető lapozása, olvasása közben ötlött föl bennem. E köteteket forgatva igazán nem nehéz rábukkanni azokra az előzményekre, az ősi keleti és mediterrán mítoszokra, kultuszokra, amelyek így vagy úgy, részeikben vagy egészükben, szublimáltan vagy erőteljesebben beolvadtak abba a gondolkodásfolyamba, amely az említett művek tárgyáig, a mágiáig, az alkémiáig, az okkultizmusig vezet. Ám ugyanezen ősi tudás és mondjuk a huszadik századi modern filozófiai gondolkodás közötti párhuzamokat sejteni, netán keresni azokat - nos, első hallásra, pillantásra alighanem bátor cselekedetnek tűnik az ilyesmi a racionális, pragmatikus, pozitivistá észjárású ember szemében. Pedig a művelődés- és szellem-történet hipotetikus akarata nélkül is egységes fonattá sodorja ezeket az időben összeköthetetlenül távolinak tetsző szálakat.

Végző soron a négy-öt-hatezer év előtti korokban s a mai időnkben is a Lét és a Teremtés, vagy egyetlen szóval, a Keletkezés törvényeit kutató, azokba behatolni akaró, azokat megérteni vágyó emberi gondolkodásról és a gondolkodást övező és követő tevékenységről van szó. Nekem nem esik nehezemre - éppen az említett egy-töröl-metszettség okán - fölfedezni a misztikus mozzanatokot például az ősi kultuszokban, és, mondjuk, Kierkegaard látomásos ihlettségű szövegeiben. Egyfelől a mítoszeremtő és kultuszgyakorló egykori ember, másfelől az Ego-t fölszabadító romantika elméletileg hasznosítható "hözadékat" egységes gondolati rendszerre nemesítő dán filozófus - természetesen más és más fogalmi síkon, más és más eszköztárral - lényegében ugyanarra, a létezésre és a létezés mikéntjére kérdezett rá. Mindkettő önnön emberi valójának teljes tudatában, noha a párezer évvel ezelőtti korok emberének Én-képzetét az "isteni rész" gondolata-tudata sokkal közvetlenebbül, sokkal szervezesebben szötte, hatotta át.

Mégis föl kell tennem magamnak a kérdést: vajon ez a gondolatmenet nem túlzottan egyszerűsítő, s ilyenképpen vajon nem visz-e vakvágányra? Hiszen joggal merülhet föl az a kifogás fejtegetéseim ellenében, hogy Kierkegaard miszticizmusa más karakterű, hiszen ő a Teremtést elutasította, s gondolkodása középpontjába épp az újáteremtést állította, azt, amelyet egyes-egyedül az Ego végezhet el, megnevezve a világ dolgait, melyek e megnevezés által nyernek létet és értelmet?! Ez így igaz, ám ekképpen épp állításom nyer megerősítést. Hiszen a kierkegaardi rendszert tovább építő nietzschei gondolat, mely szerint Isten meghalt, és lényegét magában az emberben kell föltámasztani, végeredményben nem más, mint az egykor általánosan tudott, az emberiség közös emlékezetének tárházaiban, a mítoszokban megőrződött, az egyes ember gondolkodását átható "isteni rész"-tudat újbóli fölfedezése; az évezredek szekularizációs folyamat egyik lényeges mozzanata. S ami a miszticizmus fogalmát illeti: ter-

mészetesen nem a köznapi észjárásunkban, szóhasználatunkban rögzült jelentésre, a titokzatos, rejtelmes erőiben való hitre kell gondolnunk. Mert tény ugyan, hogy az archaikus kor és az ókor egyes, mítoszokat megjelenítő, eljátszó kultuszai számos, főként a köznapi gyakorlatban általánosult animisztikus szertartás-elemet és egy sor más rituális mozzanatot is tartalmaztak, illetve olvasztottak magukba kialakulásuk során. Ezeket az elemeket azonban mind a mítosztól, mind pedig a misztikumtól elkülönítve kell kezelnünk; a miszticizmus fogalma nem ezekre vonatkozik. Akárcsak a régi, úgyszintén a modernebb korok miszticizmusa esetében is olyan elméleti rendszerre kell gondolnunk, amely az akkori mindenkori ismereteken túli ismeretek, a tapasztalatokban föltárulókon túli erőviszonyok létét *sem* tagadja, s ebben az összefüggésben *is* igyekszik értelmezni a dolgokat. Mármost, hogy ezeket az erőviszonyokat a külvilágban vagy az Ego-ban tételezi a gondolkodás, egyiket pozitív, másikat negatív teljességként kezelve avagy megfordítva, esetleg mindkettőt elegyítve, egységes rendszerként fölfogva, az nézőpont, helyesebben szemléleti alapállás kérdése.

A helyesen értelmezett miszticizmus felfogásomban tehát nem valamilyen ismeretelméleti tévút jelzője, ellenkezőleg, az *egykor volt* s mára esetleg felismerhetetlenné halványult és a még *ezután megszerzendő* vagy *visszaszerzendő* tudás föltételezése: az ismeretlenre mutató ujj. Ezért sem nevezhetem például misztikusnak a zoroasztrizmustól, a káldeus asztrológiától, a gnoszticizmustól, a Kabbalától és még egy sor más, ősi gyökereivel az emberiség egyetemes és közös emlékezetébe kapaszkodó, abból sarjadt tanítástól megtermékenyített "titkos művészet"-et, az alkémiát. S vajon az-e és ha igen, mennyiben az a rózsakeresztesek "titkos tudomány"-a?! Az, amely később a szabadkőművesek "ideológiájában" éled föl új alakban? Az a "titkos tudomány" tehát, amely a rózsakeresztesek korában már *híján* volt az évezredekkel azelőtt élt gondolkodók, tudósok, konkrét tényanyagot hordozó tapasztalásainak, mely tapasztalások csak és kizárólag a saját korukat jellemző kulturális minták - egyszerűbben: a kor szokás- és ismeretrendszere alapján - voltak értelmezhetőek. Azaz, egészen egyszerűen, a rózsakeresztesek "tudománya" nem a saját korukhoz illeszkedő, nem abban alkalmazható ismeretrendszer volt. A szublimáltan, szimbólumokban megfogalmazott egykori konkrét tényanyag - amely ráadásul évezredek, de legalábbis évszázadok tapasztalásait rétegezte egymásra - voltaképpen fölfejthetetlen, megközelíthetetlen volt "az emberiség barátai" számára. Ugyanakkor azonban olyan archaikus ismeretrendszert rögzített, amely az egyetemes emberi kultúrát építő közös emlékezet nélkülözhetetlen része. A rózsakeresztesek tehát másfajta gondolkodási rendszert, másfajta gondolkodási módszereket, röviden, *másfajta emberi mentalitást* rögzítő archaikus kulturális mintát örököltetnek át későbbi korokba. Akárcsak szellemi elődeik, a hellenizmus kori újplatonikus alkémisták, *Zosimosz*, *Szünésziosz* s a thébai *Olümpiodorosz* - ez utóbbi a mikrokozmosz és a makrokozmosz, az Ember és a Mindenség "mágikus" elméletének, kozmikus egységük alapaxiómájának kiformalója - és sok más ismert és ismeretlen társuk. Azok, akiknek életcéljává vált az ismereten túli ismeret megszerzése, amiről így írtak: "*Látni, két kézbe fogni, gyúrni, alakítani a lelket.*" Erről a másfajta gondolkodásról állapította meg *Luther Márton* igen finom érzékkel, hogy az "...

valóban a régi bölcsök filozófiája és nagyon tetszik nekem ... gyönyörű szép hasonlatai miatt ..."

Az ókori hagyomány szerint az egyiptomiak a legrégebbi nép. Ennek a hagyománynak része az a felfogás is, amely szerint az egyiptomi Thot, vagy görögös nevén *Hermész-Thot* volt a filozófia és az írás megalkotója, a logosz prófétája, a bölcsesség ősi istene, a mindenség értelmének első felismerője. Erre az istenalakra idővel a *Tabula Smaragdina* "szerzője" *Hermész Triszmegisztosz*, a *Hermész-Thot* névalak fölbukkanása is eme egybeolvadásnak köszönhető. Noha a görög mitológia egyik legnagyobb értője és búvárlója *Kerényi Károly* utal arra, hogy a görögök körében fő-istenalakként tisztelt *Hermész* Mediterránium-szerte ismert volt, alakjának bemutatásakor csak a görög "változatok"-ról ejt szót. Ez is, ennyi is elég azonban ahhoz, hogy meglegljük az egyiptomi szálat, hogy rábukkanjunk a pontuszi vidék, Bithynia területén az ősiségben számarcsódór alakjában tisztelt isten-képzethez vezető nyomokra, s hogy fölfedezhessük benne a kisázsiai *Mitrá*hoz vagy *Mithrász*hoz hasonló tulajdonságokat. S minthogy valamiképpen, kisebb vagy nagyobb mértékben mindhárom alak összefüggésben van a férfi nemzősérről, önként adódik a következtetés, hogy a végső, a legősibb forma egy interetnikus, patriarchális istenalak. Akár a görög *Hermész*ről, akár az egyiptomi *Thot-Hermész*ről kezdjük el lehántani a különféle képzet-lepleket, a végeredmény többé-kevésbé ugyanaz. Ha *Thot-Hermész*ről szólunk: az, hogy az egyiptomi reliefeken fbszfejjel ábrázolt istenalak - pontosabban a reá vonatkozó elképzelés - korábbi vagy későbbi az *Izisz-Ozirisz* hagyománynál; hogy valóban helyi istenségből - az egyiptomi *Hermepolisz* városában tiszteletből - vált volna egyetemes jelentőségűvé, ahogyan azt néhány kutató föltételezi; hogy alakja mögött az archaikus magaskultúrák kialakulásának korában élt, istenként tisztelt papi személyt sejdíthetünk-e vagy sem; hogy vajon ez az egykori pap írta-e a *Tabula Smaragdina*t, avagy az későbbi, a hellenisztikus kor terméke - mindez, tárgyunk szempontjából szinte mellékes kérdés. Ami fontos: *Thot-Hermész* három világosan elkülöníthető /Háromszor Nagy/ képzet, tevékenység és képesség réteget ötvöz, jelenít meg egy *jelképes* alakban. Akár létező személyről, évezredekkel ezelőtt élt, a korabeli műveltség teljességét bíró pap fölfogásáról, akár különféle bölcselők vagy bölcselői iskolák egymást kiegészítő, egymásra épülő, világértelmező gondolkodás-folyamáról, pontosabban annak végeredményéről van szó, a lényeg ugyanaz. Mind *Thot-Hermész*, mind a későbbi, a hellenisztikus kor szülötte, *Hermész Triszmegisztosz*, mind a görögség körében tisztelt *hermész* alakjában az archaikus, majdan az ókori Mediterrániumban egymás mellett élő, egymást sok mozzanatban átfedő, a Krisztus előtti évezredek során alaptanításokká szublimálódott, különféle rokon és nem rokon etnikumokhoz kötődő őskori, de legalábbis neolitikus kultúrák, ősmítoszok, őszkozmogóniák és theogóniák lényegülnek egységes felfogássá.

Hermész univerzális, az archaikus Mediterránium egész térségében ismert és tisztelt alakja tehát egyfelől valamilyen ősi patriarchális isten-képzet *szekularizációja*, másfelől a/egy pre-szinkretista gondolkodás eredménye. A szinkretizmus a szekularizáció ellentételezése, mfg az eredményeként kialakuló öszettség, rétegzettség mindig is kedvez az újabb szekularizációnak, helyesebben a szekularizáció újabb szakasza bekövetkeztének. A sokféle feladat- és szerepkörű is-

tenalak egyik vagy másik funkciója, egy-egy közösség vagy terület életében különös, kiemelkedő szerephez juthatott, s ez idővel elhalványította, elhalványíthatta a többi tulajdonságát. Ebben az összefüggésben nem árt emlékezetünkbe idézni az istennév alapszavát, a *hermát*, ami nagyjában egészében *zártat, őrzöttet, nem megközelíthetőt* jelent. A különféle, zömmel fallikus, olykor fonott méhkaptárra emlékeztető kőhermákat - ilyen állt például Delphoi-ban, a Püthia-barlang fölött is - Thrákiától a kisázsiai Ióniáig, Észak-Afrikától a Peloponnészoszig széles földrajzi elterjedésben lelhetjük föl. Egy-egy ilyen soktulajdonságú, többféle jelképes megfogalmazásban ábrázolt istenalak esetében természetesen nem csupán a kultúrák, de az etnikumok szoros kapcsolataira - együttélésre, összeolvadásra - is gondolnunk kell; épp Hermésszel kapcsolatban nem árt emlékeznünk a görögség előtti Hellász egyiptomi gyarmatosaira, vagy épp a kisázsiai Halüsz folyó vidékéről származó henét telepeseire.

Az emberi művelődés, mai, partikuláris keretek közé tört gondolkodásunk számára már-már felfoghatatlan időméllységekből bontakozik ki. Az időszámítás előtti, a régészet, a mítoszelemzés, a történeti néprajz és még egy sor más tudományszak segítségével bejárható korok ősi emlékeitől napjainkig indázik a Létről és a Teremtéséről való gondolkodás vonulata. S ez egyidős az emberiséggel, hiszen az emberi lét a kezdetektől transzmutációkban sokszorozza, örökíti át magát. Ezt a folyamatot a kultúra fogalmával jelöljük, hiszen a kultúra nem más, mint az emberi lét kinyilvánításának módja. Az ember gondolkodása az Emberről és a Létről, a szubsztanciákról, azonban *egyetlen szekularizációs folyamatként* is fölfogható. Ez azt jelenti, hogy valamely lényegiséget mind kisebb és kisebb részérdekeknek, banalitásoknak, köznapi, helyi érdekű aktualitásoknak feleltet meg az emberi gondolkodás. Egyetlen példát említek csupán: az ősi, az időszámítás előtti második évezredtől ismert, használt, alkalmazott pentagramma, amely akkoriban az örökös haladás, a jó úton járás szimbóluma volt, századunk második felére, vörös csillag formájában egy agresszíven buta, primitív hatalmi törekvés és berendezkedés kiürült jelképévé vált. A szekularizációt tehát az embernek, az emberiségnek az ős-egységtől, az ősharmóniától való elszakadásaként, folyamatos eltávolodásaként kell értelmeznünk. Ha úgy tetszik: az "isteni rész", az "isteni lényeg", az "isteni tudás" fokozatos-folyamatos elvesztéseként: az emberi élet elszegényedéseként, az *emberi minőség* elcsökevényesedéseként, az emberi irtalom kiürüléseként.

Azt láthatjuk tehát, hogy a Természet és a Történelem, s az általuk létrehozott, bennük kialakult Emberi Kultúra univerzálisabb egységek részei, egyetemesebb törvények szerint működnek, mintsem azt partikuláris tapasztalásaink kalodájába zárt észjárásunk sejtetni engedi velünk. Ekképpen pedig bizvást föltételezhetjük, hogy nem csupán a fizikai jelenségek körében fedezhetünk föl sűrűsödési/ritkulási állapotokat, folyamatokat, de a világtörténelemnek nevezett iszapbirkózásban is. Iszapbirkózást írok, mert épp a régmúlt vizsgálata int arra, hogy mindaddig, amíg történelmi gondolkodásunk képtelen megragadni az idő mélységeit átjáró globális trendeket, amelyek akár évtízezreket is átívelhetnek, addig ez a gondolkodás csupán a történelmi mikro- és mezostruktúrák megismerésére vállalkozhat. Ismét csak egyetlen példát említek! Mai ismereteink a történelmi mezostruktúrákról - például a Mediterránium, azaz nagyjából Dél-Európa, Észak-

Afrika, Elő-Ázsia és a Kaukázus által határolt térség archaikus magaskultúráiról, amelyek hozzávetőleg az időszámítás előtti negyedik-harmadik évezred folyamán alakultak ki - eleve *historiai képtelenség*gké teszik a ma élő és alkalmazott, Jézus Krisztus személyéhez, születéséhez kötött *kronológiát* és *periodizációt*, az osztályharc vörös fonálának abszurdításáról már nem is beszélve. S ha már a Bibliát is érintetem: épp a biblikus hagyomány közli velünk, hogy Jerikó városa, falainak leomlása idején éppen kétezeröttszáz éve volt lakott település. Ez egyszerűen - régészetiileg is alátámasztottan - az időszámítás előtti hatodik-ötödik évezredbe vezet vissza bennünket. S ezen nincs mit csodálkoznunk, hiszen a Föld Emberi Világa pár százezer évvel, s benne a tudatos és szervezett emberi élet és gondolkodás - mai ismereteink szerint - Jézus születése idejénél legkevesebb nyolctízezer évvel korábban jelölheti meg kezdetét.

Olyanféle történelmi látás- és gondolkodásmód kialakítására volna tehát szükségünk, amely elveti az egymást hierarchikus rendben követő "fejlődési" szakaszok elméletét, amely nem néhány évszázadot felölelő, a tárgyi kultúra és a társadalmi-termelési formációk változásaihoz kötött periodizációra épít. Az emberiség történelme - hiszen benne van a kifejezésben - elsősorban magának az Embernek, az Emberi Lényeg alakváltozatainak történelme, s eme alakváltozatoknak csupán tárgyi vetülete a civilizáció - az anyagi kultúra adott korra jellemző állapota. A civilizáció története - bár szervesen összefügg vele - nem azonos a lélek civilizációjának történelmével; föltéve, hogy egyáltalán beszélhetünk ilyenről, hiszen épp századunk bizonyította, hogy a modern tárgyi kultúra s a teleologikus gondolkodás birtokában és alkalmazásával, hogyan sülyedhet a lélek az Infermóba, a Konzlag-ok és Gulagok iparszerű emberirtásainak poklába.

Innen, e korból, századunkból emelve ki a példát: olyan szellemiségre, olyan történelmi látásmód kialakítására kellene törekednünk, aminek számára nyilvánvaló, hogy a *szvasztika* NEM a fasizmus jelképe - ficamos formában, hátracsavart szárnyakkal is csupán a német nacionalizmusa, amely viszont birodalmi ábrándok-érdekek ideológiai máza volt csupán. /Vö: rőzseköteg, nyilaskereszt, stb./ Ellenben a szvasztika - mintegy négy-ötezer évvel ezelőtt - széles térségeken, ámbár főként és elsősorban az indoeurópai népek körében ismert és használt, tűz csiholására szolgáló pörgettyű, *tllzkerék* volt, s egyben az e népek körében Ős-Nemzöként tisztelt égítést, a *Nap szimbóluma*, amely viszont az ugyancsak szent elemként tisztelt tűz égi másaként, ha tetszik, isteni alakjaként szerepelt az akkori fölfogásban. A szvasztika képében olyan szimbólumról van szó tehát, amely mind ezen népek eredetmítoszaival s az azokat ápoló kultuszokkal kapcsolatos, és amelyet indiai domborműveken, görög vázaképeken, perzsa és örmény szőnyegeken és óír miniatúrákon egyaránt föllelhetünk.

Az ilyenféle történelemszemlélet a józan észjárását, a *természetelvltséget* helyezi vissza jogaiba. Benne a termelés és a birodalomszervezés vizsgálatával egyenértékű kérdés az, hogy például hogyan alakult ki egykor a Nap és a Hold "kozmosz testvérisége"-nek képze, s e képzet hogyan őrződhetett meg - a szó szoros értelmében hermetizálódva, a mágusok, a platonikus filozófusok, a gnosztikus "keresztények", az alkémisták és rőzsakeresztesek, majd a szabadkőművesek "titkos tudományá"-vá alakulva - az emberiség *objektíválódott*, közös emlékezetében, a kultúrában?! S ez azért válik /válhatna/ döntően fontos kérdéssé, mert

a válasz az emberről és az emberért való gondolkodás minőségét, a kor ismeretszintjébe ágyazott szellemi magatartásmintát, erkölcsi tartást, érzelmi alakzatokat tárhat/na/ élénk, egészen egyszerűen: az akkori emberi minőséget. Azt a nehezen megfogható, nehezen leírható képződményt, amely a szekularizációban és partikularizációban, koronként változó mértékben, egyre távolabb került eredeti tartalmától, amely egykor volt Ős-magát - ha tetszik: "isteni lényegét", ha tetszik: nembeliségét - manapság már az eszményekben sem ismeri föl. Arról a minőségről, arról a tartalomról beszélek, amelyet *humánium* szavunk foglal magában, és amelyet századunk - a Természettel együtt - oly sikeresen rombolt a porig.

Vajon miféle modern gőg, milyen ostoba, szűklátókörű, percmemberre jellemző mentalitás az, amely mai gondolkodásunkat, helyesebben mai gondolkodási reflexeinket vetíti vissza a múltba?! Ennek egyik primitív, politikai-hatalmi érdektől befolyásolt, stupid változata az "osztályharcos felismerés" számonkérése, mondjuk a két világháború közötti időszak jeles magyar politikusaitól, egy gróf *Teleki Páltól* vagy *Bethlen Istvántól*. Az effajta szemlélet a gondolkodás szemétdombján született, egy ízléstelenségre és abnormitásra épült, az örök törvényeknek fittyet hányó, beteg korszakban. Látszólag szelídebb, ám mégis veszélyesebb, mert hosszú távra képes beépülni, hosszú távon fertőz az a mentalitás, amely mai kulturális mintáinkat - erkölcsi felfogásunkat, jogérzékünket, ismeretrendszerünket, érzelmi és esztétikai megfontolásainkat, stb. - vetíti a több ezer év előtti korokra. Az Úr-béli Királyok könyvében megöröktett, *özönvíz előtti*, több száz éves uralkodói periódusok hitetlenkedő fejcsoválást váltottak és váltanak ki a ma emberéből. Enyhe kifejezéssel élve: végzetes szemléleti vakság az, amely mai időszámítási rendszerünket s egyáltalán: mai tapasztalatainkat *kéri számon* a múlttól. Homérosz Iliásza is "mese" volt mindaddig, amíg megdöbbenően pontosnak bizonyult adatai alapján *Schliemann* ki nem ásta Trója romjait, s e tekintetben az már igazán lényegtelen kérdés, hogy az ásók nyomán föltáruló településrétegek, a görögségnek az Égeikumba és Kisázsia felé való benyomásának idejénél jóval régebbi korokba, csaknem az alsó neolitikumig elvezettek. S az sem érdektelen, hogy *Sir Leonhard Woolley*, Ur városának szakavatott föltárója, *több méteres áradásos iszapréteg* alól hozta felszínre a leleteket. Az ilyen s ehhez hasonló tények láttán azt kell gondolnunk, hogy a szekularizációs-partikularizációs folyamat "eredményeként" mai emberképünket, az emberiség mai tudásáról, gondolkodásbeli színvonaláról alkotott nézeteinket hajlamosak vagyunk valamiféle "fejlődés" csúcán látni. Ezzel az öndicsőítéssel azonban valójában megcsonkítjuk magunkat, hiszen ez a "modern" gőg elszakít minket a megelőző korok emberétől. Miért hisszük azt, buta dölyfös süppedve, hogy mindaz, ami mostani műveltségünket megelőzte, satnya szolgálója a mai kornak?! Miért hisszük el, hogy mindazok, akik előttünk éltek, előttünk jártak, csakis butábbak, civilizálatlanabbak, *csenevészebb emberségűek* lehettek minálunk!? Egyetemes emberi múltunk *egyedüli* hermája ember-létünknek!

Vissza kell szereznünk a múlt becsületét, s ezt csak úgy tehetjük, ha visszaszerezzük a múltbeli tudást is - csak ez lehet modern felfogásunk, természetes történelemszemléletünk alapja. A múlt tudása: a múlt megértése! A megértés

azonban nem nélkülözheti a megérezés mozzanatát sem. A szorosan vett esztétikai érzékelést tehát. Hiszen a kultúra - ami abszolút formában maga a teljes történetiség, a történelem teljessége - egyetlen hatalmas építmény. *Műalkotás*. Sokezer éves esztétikai monumentumként áll előttünk a múlt. Az ősnél is régebbi elődöktől napjainkig, személyes valóságunkig érő építmény. Más nyelven szólva: hatalmas információhalmaz, szimbólumrendszer, amelynek kódja maga az ember. A sokaság és az egyén. Élnünk kellene - mert élnük *kell* - ebben az építményben. Ez az egyedüli, kizárólagos lakhelyünk.

Minél inkább bejárjuk e hatalmas építményt, minél több termét, szobáját, folyosóját, zezzugát ismerjük, azaz: minél több információt fűzünk láncolatná, szövíünk hálóná, s minél kiterjedtebb ez a háló; minél mélyebbre fúrjuk magunkat az idő testébe, annál nyilvánvalóbbá válik az emberi szellem koronként változó természete, s mind erőteljesebben mutatkozik meg egy általános vonás: az elmúlt korok emberének szimbólumokban, szimbólumrendszerekben való gondolkodása, amely ősi rend a piktogrammok kialakulásától, a vizuális kommunikáció elterjedésétől eredeztethető.

Amint példáim egyike-másika is bizonyította, máig élő kultuszok, szokások, rituálék, vallási hagyományok, művészi-művészeti jelképrendszerek - kulturális információk és minták sokasága - tanúskodnak erről, melyeknek archaikus elemeit különösen a keleti emberek világa őrzi híven. Úgy tűnik, ma már a tévedés kockázata nélkül kijelenthetjük, hogy a szimbólumalkotás a gondolkodás, az emberi fogalomalkotás azon szakasza, amelyben valamiféle kozmikus én-tudat, származástudat ösztöne munkál. Az ősmítoszok vagy például az Ótestamentum elemzése egyértelműen ezt az állítást támasztja alá. Egy határőrző kő, egy herma vagy egy hieroglifa isteni erővel, tehát valós természetén túlmutató tartalommal, jelentéssel való fölruházása, az elvont, fogalmi gondolkodás egyik lépcsőfoka. Egy kőherma - vegyük ezt példaként - egyszerre jelölt és jelölő ebben az értelemben. Vonatkozik önmaga konkrét tárgyi valóságára, vonatkozik az elhelyező személyre vagy személyekre, azok szándékára; vonatkozik a megjelölt tárgyra és természetesen magában foglal egy metafizikai jelentésréteget is, mert a kő a Természet, a Mindenség, a Kozmosz része. A teljes jelentés-kör tehát így alakul: kő ember + jelölt tárgy /pl. földbirtok/ + kozmosz kő, azaz az isteni törvények szerint ennek és ennek az embernek /embereknek/ rendelt tárgy /földbirtok/, amit ez a /z isteni/ herma jelöl. E jellegzetesen szakrális tartalmú szokás megőrződött a későbbi korokban is, gondoljunk például a magyar falvak határában állított keresztekre vagy a védőszentek szobraira. A jel állításában, a megjelölésben isteni erő van jelen. Az előbbi, képletté egyszerűsített példa azonban nem csak a szimbólumalkotás, de a szekularizáció természetét is jól mutatja. Itt ezekben a korokban még szétválaszthatatlan egységet képez a "*homo divinans*" és a "*homo faber*", azaz a "sugallatos", az érzékfelettit, a rációval nem magyarázható ösztöneiben őrző, hordozó, ösztöneivel *tudó*, és az életét gyakorlatiasan alakító, eszközkészítő, szerszámhasználó, létét elsősorban anyagiakban tökéletesítő ember. Ez a mentális egység, a "faber" és "divinans" tulajdonságok, képességek egysége évezredek át sértetlenül megőrződött, természetes közegéül szolgálva a szimbolikus gondolkodásnak, annak a mentalitásnak, amely a konkrét tényben, történésben mindig látta az azon túlmutatót is: a szvasztika pörgésében a Nap,

s a Nap képzetében a Tűz szubsztrátuma, az életet adó őselem volt jelen; az indiai raga szerkezetében egyfajta kozmikus rend tételeződött; a férfi jelentésű, fallosz-alakú, falloszt ábrázoló egyiptomi hieroglifában az Ős-Nemzőerő nyert kifejezést - és így tovább.

A jel tehát, a szimbólum - akár a költészetben - vizuális metaforaként általános érvénnyel ruhazza föl a konkrét tárgyat, ekképpen a köznapi lét síkja fölé emeli azt, hangsúlyozva többes lényét, jelentését. Ennek az eljárásnak rendszerre nemesült változata az a világmagyarázó tétel, amely a görögésnél a "*Hen kai pan*" axiómában fogalmazódott meg. A kozmikus származás vagy vétetés gondolatának sok százados szekularizációs folyamata, tehát mindenképpen jelez számunkra egyfajta történelmi lebomlási folyamatot.

A "*Minden egy, és egy minden*" tétele, a kor, *Platon* és *Arisztotelész* korának természettudományos eredményeivel dúszultan, az alkémia elméleti alapvetése is volt egyben. Ha minden egy, a mikro- és makrokozmosz, Isten és Ember egy-
lényegű, pontosabban: lényegi elemeik részben azonosak, akkor föltételezhető, hogy minden létező dolog ugyanazokra az őselemekre, "*materia primá*"-kra - már más fölfogás szerint tűzre, vízre, földre - vezethető vissza. S ha így van, akkor mi sem kézenfekvőbb, mint kísérleti úton eljutni valamilyen őanyaghoz, és abból azután bármilyen más forma létrehozható, megalkotható. Szempont kérdése, hogy a szándékot az istenkísértés gőgjének, vagy az isteni rész eszméjének lélektani motívumaira vezetjük-e vissza. A létező tehát lebontható, és eredeti alakban vagy megmásítva, *megnemesítve újjáteremthető*. Ez a szándék, voltképpen a kozmikus származástudatból transzmutálódott, szekularizálódott alkotáshit, teremtésvágy eltökélt, céltudatos emberi akarattá válása jelzi számunkra az archaikus gondolkodás végét, azt az időszakot, amikor a "homo divinus" észrevétlenül a "homo faber" mentalitásába olvad, s hozzáfog a világ céltudatos és *gyakorlatias* átalakításához. A fordulópontot - fölfogásomban - a hellenizmus kori újplatonikus alkémisták működése jelenti. Mai fölfogásunk, amely meglátja velünk az Ádám-Kadmon hagyományban föld, a sumér Utanapistim legendában és az azt továbbörökítő biblikus hagyomány egyes elemeiben a víz, az iráni népek zoroasztrizmusában vagy az Indiában ma is élő párszi "vallásban" a tűz őselemként való tiszteletét, azt is könnyűszerrel fölfedezheti, hogy az újplatonikus bölcselők, elméleti téziseik igazolásaképpen, afféle modellkísérletként, szinte mellékesen alapozták meg az Európába később arab közvetítéssel átkerült alkémiát s az abból a későbbi századok során kinövő, önálló tudományá váló metallurgiát.

Az ősi tudás, a konkrét tény, tapasztalat, ismeret és az azt kifejező szimbólum - bármiféle fogalmi, vizuális, stb. jel - időbeli eltávolodása az alkalmazás korától, az újabb és újabb kulturális minták kialakulása az egykori ismeret elhalványulását, a szimbólum tartalmának fokozatos átalakulását eredményezi, míg nem az ősi tartalom eltűnésével, az így keletkezett jelentés-vákumba benyomuló spekulációk, félrevezető, manipulálható értelmezésekre adtak és adnak módot. Az ismeretlen jelentés csak ritka, kivételes esetekben ösztökéli az oknyomozó szenvedélyt. Leggyakrabban - mint minden ismeretlen - az idegenkedést, a félelmet váltja ki a környezetből, s a törvényszerűen föllépő védekező reflex a félelem okának megszüntetésére, az ismeretlen, a titokzatos eltávololtására tör. Ezért is

váltak, válhattak üldözötté az ősi tudást már csak külsőségekben őrző közép- és újkori alkémisták, a rózsakeresztesek és a szabadkőművesek. Céljuk pedig eredendően nem volt más, mint a mindenkori humánus vállalkozásoké: *"Látni, két kézbe fogni, gyúrni, alakítani a lelket."*, azaz mind nemesebbé, mind embe-ribbé tenni a Teremtés, a Természet fura, kétlábú csodáját: az Embert.

Az egyéneken keresztül a sokaságot, az emberen keresztül az emberiséget. Amely, ha elpusztul, csak azért pusztul el, mert képtelen a kezdetet a mával összekapcsolni.



A. Gergely András

Urbanizált méhkas – avagy a helyi társadalmak *

A magyar politikatudomány jószerivel a nyolcvanas évek közepéig a központi hatalom legitimációs gondjairól, technikáiról írt és vitázott, ideológiai- és erőszakapparátusok kompenzációs mechanizmusait elemezte, kritikus vagy jóváhangyó hangnemben a függőség és hatalmi praktikák leírásába bocsátkozott. A helyi hatalom rangját a központihoz való viszonyban határozta meg az értelmezések többsége, jobb esetben rávilágítva a helyi hatalom központtól eltérő sajátosságaira. "Azok a politikai megérzések, közhangulatok, amelyek egyes megyéket, városokat, helyi társadalmakat felvilágosultabbnak és önállóbbnak mondanak, láttatnak a központi hatalomhoz, illetve más helyi társadalmakhoz képest, egyben igen fontos azonosulási ideológiák gerjesztői is. Egy politikai reform előfeltételévé válhat ezeknek a sajátos azonosulási ideológiáknak szervezeti leképezése és a reformba való beépítése" - vélekedik Gombár Csaba és Lengyel László a társadalmi reform kérdéseiről megjelent 1986-os cikkben. ^{1./}

A magyar társadalom a nyolcvanas évek második felében érkezett el az új és minden e századi reformcélú fölülmúló mennyiségű, jelentőségű reformkor-szakba. A "kibontakozás", a "szintenmaradás", a "közép-európaivá válás", a "visszakapaszkodás" célját megfogalmazó teóriák egyre sorjáznak - s aligha van ma bátor lélek, aki összefoglalhatná a fölmerült elgondolásokat az egyszerűsítés felelőssége nélkül. Magam sem ezt ígértem itt, csupán két célt van a megfogalmazandókkal. Egyfelől röviden áttekintem: miért fontos nekünk ma a helyi társadalmakkal foglalkozni. A másik oldalról valamiféle értékkonzervatív nézőpontból azt az alternatívát szeretném megfogalmazni, ami, csodák csodája, mind- eddig kimaradt a nagy reformkoncepciók gyűjteményéből, s ami nem más, mint az etnikai és regionális tagoltság kialakítása.

A helyi társadalmak kutatási témává válása a civil mozgalmak világszerte bíztató eseményei miatt is fontossá lett. A magára valamit adó reformterv nem beszélhet ugyanolyan hangnemben "a társadalomról", mintha a pártpolitikai irányelvek szövegéből származna. A helyi társadalmak, a civil régió "betájolása", megismerése nélkül ma már hiteltelen bármiféle impozáns reformterv. A lokalitás nem a településégszt jelenti, a helyi társadalom nem csupán a lakóterületi népességet, és semmiképp sem azt, hogy bármilyen hatalomnak alárendelt szférában lakó populáció helyi társadalom lenne automatikusan.

Mint részben utaltam rá, a politikai hatalom elsődleges érdeke, hogy az alárendelt szférát kezelni tudja valami bevált gyakorlat szerint. Ezért legcélszerűbb sematizálni, *homogenizálni* az emberi, társadalmi egységeket, s köztük magát a telephelyet, a helységet is. Nem kell figyelembe venni, hogy a helyi társadalmak és környezetük többé-kevésbé *funkcionális, organikus egységek*, köztük termé-

* Fejezet a szerző kötetéből, melyet 1990-ben az Akadémiai Kiadó jelentet meg.

szetes vagy emberi határok, tudomásul vett távolságok és erőviszonyok vannak, melyek közlekedés és együttműködés útján kezelhetők.

Mi van még a rurális mezőben ...?

Azután vannak nagyságok, mint város, falu, üdülőkörzet, puszta, tanya, kistáj, és így tovább. Ezeket egységesíteni kell, "méretazonosságuk" és nagyságrendjük alapján osztályozva. Hogy némelyik mesterséges, mert manipuláció eredményeként lett várossá, áttelepítés miatt pusztásodott, vagy elhalása előtt nevezték ki üdülőkörzetté - ez mindegy. A lényeges az, hogy szerepköri besorolása egyúttal kifejezze ipari, mezőgazdasági, ellátó, üdülő stb. funkcióját. Köztük a közlekedés megoldása már végrehajtott feladat, úgy sikerül, ahogy ...

A helyi érdekek megfogalmazódása nehézkes ügy, csupa bajosság, vita, érdekeltérés, semmi összhang. Össze kell venni a települések egy részét, mindjárt kevesebbet követelnek, itt iskola van, ott patak, emitt kisüzem, amott orvos - mi sem jobb ennél.

A jobb már csak az lehet, ha az önállóság közösségi jogát törvényben szentesítjük, jogszabályokkal segítjük. Készüljön új tanácstörvény, egyesüljenek vagy váljanak szét a települések, növekedjenek vagy pusztuljanak le - rájuk lesz bízva. Mossuk kezünket, ami eddig volt, azzal nem vállalunk azonosságot, az elhatárolás teremt majd új hatalmi biztosítékot számunkra

Mindebben - és nemcsak fiktív szövegben, hanem a lokális kormányzati gyakorlatban sem volt ennél sokkal több az elmúlt évtizedekben. A nyolcvanas évek válságállapota azonban hirtelen fontossá tette ismét annak bizonyítását, hogy az államhatalom, a politikai hatalom szükséges rossz, felelőssége etikai tartalmú, aggódása őszinte. A hatalom igazolásra szorul, olykor öngazolásra is. A legkorszerűbb öngazolás a laissez faire-politika vállalása lett, a lovak közé dobott gyepelő ugyanis csak rosszul idomított lovagnál okoz gondot. A helyi társadalmak jövőképe egyelőre még jelen- és múlthiányos, a reformtervek iránti bizalom is csekély. S mitől lenne más? A helyi társadalmak még mindig nem "jogképesek", nem reprezentálnak szabályozott szférában helyi érdekeket, nem közvetítenek egyén és társadalmi totalitás közötti viszonyt, nem kiegyensúlyozott a termelés-fogyasztás viszonya, nem közeledett a falu a városhoz, fenyeget az ipar és a mezőgazdaság erőltetett arányváltozása, identitás- és értékválság lepte el a lokális csoportok térségét, politikai válság is nehezíti a helyi erők talpraállását, közösségihiány bonyolítja kapcsolathálókat sokaságát, mobilitás és ingázás rontja a helyi integrációt - és így tovább.

Hogyan is jelenhetne meg tehát a lokális érdek azon a platformon, ahol egyeztetni lehet a többi érdekcsoport saját érdekével?

A polgári politikatudomány és politikai szociológia az érdekek kérdésében igen árnyalt eredményeket mutatott már föl. Ezek részletezése nélkül csupán említtem azt a három kutatási irányt, melyek egy, két, illetve három "dimenzióban" vetítik ki az érdekeket. A legdirektebb - legkorábbi - kutatások rákérdeztek az interjúalanyok konkrét érdekeire, s a válaszokat elemezték. Az indirekt kutatások már a be nem vallott érdekekre figyeltek /"közvélemény nincs!" - hirdette Pierre Bourdieu: a negatív adatok megfejtése pontosabb eredményre vezet/. A harmadik módszertani irány már úgy vélte, azt kell kutatni, miért nem lehetnek az emberek tudatában annak, hogy mi az ő valódi érdekük ...

Ezt a bizonyos "valódi érdeket" kellene nyilvánvalóvá, vitathatóvá, módosíthatóvá tenni. Közben mentesíteni kéne a helyi társadalmak utópikus-romantikus és vulgáris-demokrata felfogásától a közgondolkodást, s mellette segíteni kéne a helyi hatalmakat is abban, hogy "egy kaptafára" működésük ne legyen köz-megvetés tárgya. Magyarán fölül kéne vizsgálni azt a tévképzetet, hogy a helyi hatalom vagy a helyi társadalom valamiféle egynemű közeg. Mindkettőjüket megannyi érdekkör, osztályhelyzet, életmódtípus, presztizs, státushierarchia, szokástartalom, rangjelkép, érdek, interperszonális kapcsolatrend bontja sokrétűvé. Pedig mennyivel egyszerűbb lenne a helyi hatalom helyett kormányzókat, uralomviselőket mondani, helyi társadalmak helyett alávetettekről, kirekesztettekről, döntéselcsenvedőkről beszélni. Ez is csak rossz politikai beidegződés lenne, hisz létezik hivatalnok is, tömeg is, akivel csak egyszerűen "megtörténik" történelme, s léteznek mások, akik hatalmi stallum nélkül is folytonosan küzdenek. Van persze az egyszerű, "közélet a hatalom ellen" felfogásban valami metaforikus mozgósító szándék, amittől nehéz szabadulni - különösen akkor, ha a helyi társadalmak épp most vannak újrapolitizálódási állapotban, most vetik föl a kormányozhatatlanság kérdését és a kollektív bizalomhiányt a totalitárius állam ellen.

A mai érdekállapot tehát olyan, hogy egymás érdekeit még csupán tételezik hatalmi és társadalmi csoportok, a megvallott érdekek mögé kukucskálva. A hatalmi erőt még védi, hogy kiépfette azt a felállást, melyen a helyi társadalmak a túlélő, kiváráó stratégiára rendezkedtek be, s most az államtól jogvisszavétel útján követelik a maguk jussát. E követelések, deklarált érdekek egyelőre "becsatomázódnak" a reformnak titulált átfejlődési folyamatba, egyben azt is jelentik, hogy *a civil szféra jogképes lett*, kinyilvánítja a mikrotársadalmi térben megmaradt hagyománytudatot, szubkultúrát, latens érdekeket, életképes mentalitást. Politikai színtérré került társadalmi oppozíció ez, a homogenizálás ellenszere. A "saját csoport" ilyen esetben mikrotársadalomként működik, s tényerése csak akkor lehetséges, ha a legitim politikai hatalomból vette vissza civil jogait.

Érdemes itt emlékeztetni Szekfű Gyula szavaira, aki mintegy fél évszázaddal ezelőtt, a "Valahol utat veszítettünk" lapjain azon elmélkedett, hová lett a reformkor óta folytonos liberális követelések többsége, illetve mennyi hűhó zajlott semmi eredménnyel. Napjaink reformhétköznapijaiban ismét jogos a kérdés: milyen privát szférában és milyen tartalék energiák, mentalitások és hagyományterületek maradtak meg, melyeket nem tudtak elvonni a központosító hatalmak? A válasz keresése közben nem árt azt sem tisztázni, milyen *demokratikus rendezhely* alkalmas minálunk a gyakorlati bevezetésre?

A politikatudomány szempontjából ez utóbbira a válaszokat Gombár Csaba impozáns dolgozatban taglalta^{12.1} fényesen bizonyítva, hogy magában véve sem a *korporatív* megoldások, sem a *parlamentáris* gyakorlat, sem pedig a *közvetlen részvételi* mechanizmus nem igaz lehetőségünk, de bizonyos, hogy ezek valamiféle kombinációjából egy szervezettebb, gyökeret eresztetni képes demokratikus masinériát kell kialakítanunk, mindenekelőtt olyat, amely a monopolizált hatalmi gépezetet korlátozza. Ugyanakkor a társadalom megbomlott osztályszerkezete, az elmaszatólódott rétegződésmódel, a konfliktuskezelésre immár alkalmatlan központi apparátusok szorongása, a végrehajtásra kárhozott helyi apparátusok "láthatatlan" lázadása és belső konfliktusai arra utalnak, hogy éppen most ke-

csegetet a legkitűnőbb reménnyel a *helyi társadalmak újjáéledése*. Miként a nyugati, illetve harmadik világbeli politikatudomány mutatja, a hatvanas évektől megszorodtak az "etnikai renaissance" jelei szinte a világ valamennyi országában, s egyre-másra jelentkeznek sosem halott identitástudatok, etnopolitikák, népcsoport-nemzetköziségi eszmék, regionális forradalmak. A helyi, regionális vagy etnikai identitástudatért polgári mozgalmakban harcba szálló kisebbségek problémája pedig korántsem csak a nyugati világré, hanem Kelet-Európáé is.

Jó okkal: a soknemzetiségű birodalmak és monarchiák hatalompolitikájával szemben évszázadok óta működik a "védekező kollektivitás" plebejus eszméje, s ugyancsak jóféle historikus okai vannak, hogyha a mindenkori politikai hatalom ellen a *civil társadalom etnikai csoportjai vállalnak oppozíciót*. Talán nem véletlen, hogy az utóbbi évtizedben egyre jelentősebb mértékben adnak hírt történészeink, néprajzosaink, antropológusaink a magyar társadalom etnikai-tájegységi felülrétegződéséről, amely éppen alulról nézve, a lokalitás szintjéről szemlélve jelenti azt, hogy nem osztályszerkezeti, nem munkamegosztási struktúrákban élnek az emberek, hanem kisebbségi csoportokban, identitáscsoportokban, etnikai közegekben, tájegységi szubkulturákban vagy regionális közérzetben. Úgy gondolom, nem valami "lokálpatrióta" nekibuzdulásokról van itt szó, hanem arról a közösségi-kulturális areáról, amelyben még az alapértékekhez tartozik a szolidaritás, a nyitottság, a nemzet elvont fogalmát konkrét életvilágban átélő közérzet, a konszenzuális kapcsolat egymás közelében vagy együtt élő etnikai csoportok között. Érdemes elgondolkodni azon, hogy a "történeti folytonosság" ürtügyével hányféle kormányzó hatalom, párt, érdekszövetség követelt már életteret magának a huszadik századi magyar történetben. Holott egyedül az etnikai szférának nincs szüksége önlegitimáló bizonyítékokra, természetes hagyományainak kényszeres mutogatására, s a helyi társadalmaknak nincs szégyellnivalója az autonómia számukra adott mértékét illetően.

Miért kellene akkor szemléleti reform, mely elismeri az etnikumok jogát, a helyi társadalmak fontosságát?

Az etnikai autonómia rendszerint nem kap politikai, közjogi vagy önrendelkezési garanciákat, csak egyéni és kulturális jogot, s a "más ajkú" népesség is formáljogilag a politikai nemzetnek tagja általában. Az etnikai szférának ez a rendies kezelése csupán átmeneti és hamis biztonságot jelent /Bibó István szerint/, a jogintézmények és a társadalmi reprezentáció szempontjából méltatlanul örökös hátrányos helyzetet, melyből politikai balfogások és brutalitások sorozata következett az elmúlt évszázadokban. A helyi társadalmak kisebbségi "jogairól" már szóltam fentebb - az árnyalatok alig szelédőbbek.

Mindezek miatt is úgy vélem, a társadalom megreformálása olyan politikai rendezelvényekkel esélyes mostanság, melyek nem késleltetik tovább az *etnikai rétegződés* figyelembevételét, érdekszféráinak tudomásulvételét. Ez a sok helyütt már végleg megbomlott, tönkrement értéktár talán adhat még a mozgalmi, osztályuralmi vagy személyekhez kötött ideológiák és célok helyett valami plurális kiteljesedést, egymást kölcsönösen feltételező programot. Mert etnikum nélkül történelem nincs. Osztályelvű történetfelfogás persze van - de a népek együtt és egymás mellett élésének a hagyomány, a kulturális folytonosság a szervezőereje.

Szociológiai tapasztalat immár, hogy az eltérő kultúrájú, kisebbségi identitással élő, eredettudatot számon tartó populációk éppen a monolitikus politikai szervezőelvek elbizonytalanodása, vagyis az állami beavatkozás alkalmi meggyöngülése idején hajlamosak leginkább megfogalmazni különállásuk, mást-akarásuk jelképeit. A nyugat-európai kisebbségek, nem-domináns etnikumok regionalizációs törekvései számos változatban mutatták meg, hogy akár az etnikus hagyományok dogmatizálásával, akár az uralkodó nyelv, kultúra és ideológia elutasításával, akár a kisebbségi önreklámozás árán is az etnikus-szubkulturális identitástudat sikerképességét tudják növelni, pontosan akkor, amikor az állampolitikai rendezőelvekben és az uralomgyakorlatban változások következnek be.

A nyugati vagy harmadik világbeli etnikai renaissance alkalmas példa, felszóllító erejű figyelmeztetés arra, hogy szét kell tekintenünk a helyi társadalmak és etnikai-regionális szférák világában. Gombár Csaba említett gondolatai, melyek a demokratikus rendezőelvek esélyeit taglalják, a jövőképeink között lehetséges utakat keresve utalnak az etnoregionalizmus lehetőségére, de hiányaira is, mondván: nincs tudomásunk az etnicitás markáns jelentkezéséről, mégis figyelemre méltó jelenségként kell számolnunk az etnoregionális identitáscsoportok közigazgatási-jogi kezelésével.¹³¹

A magyar eszmetörténetben a liberális autonómia-elvek és az értékonzervatív polgári tradíciók mélyén régóta megbúvik az államellenesség pozitív értelmű tradíciója. Meggondolandó, hogy akkor, midőn a helyi társadalmak, s köztük az etnikai identitást hangsúlyozó szubkulturális csoportok világszerte "diszkvalifikálják", bizalmi válságba vagy korporatív kiegyezésre szorítják az államokat, kikövetelik regionalizálódásuk lehetőségét - nem kellene-e minálunk is számot vetni a magyar nép táji-történeti tagozódásának politikai következményeivel? Ma már egyáltalán nem elképzelhetetlen, hogy éppen a démosz és az etnosz értelmében akarna dönteni egy népcsoport a maga szuverén szférájában, s annál inkább, minél erősebb a népuralomra épülő politikai rendszer, mely nem korlátozza kívülről. A politikai rendszerválság közepette ugyanis az öntudatosodó etnikai szféra joggal kérheti magánpolgári jogainak megerősítését; s mivel /éppen nyugati példák mutatják/ a korporatív szervezetbe, egyesületekbe vagy mammutképviselésekbe nem szerveződő regionális csoportok eleshetnek a helyi képviseleti rendszer legitim befolyásolásától, jószerivel várható már az is, hogy a nemzetállami eszmét éppen a népszuverenitás elvével, az önrendelkezés jogos követelésével fogják megkérdőjelezni. Ebben semmi furcsa sincsen, hiszen ma már a politikai határoknak az etnikai határokhoz közelítése egyenesen történelmi tendencia. A regionalista mozgalmak Európa- illetve világszerte avval kérdőjelezzik meg a technokrata-gazdasági szemlélet állampolitikai elveit, hogy a nemzeti államok a tájegységi autonómiák elnyomásával a régiók és etnikumok további elgyökértelenedését akarják elérni, illetve az etnikumok integrációjával társadalmi csoportok előítéletes kapcsolatrendszerének és a térségek egyenlőtlenségének fennmaradását fokozzák. Ez a belső gyarmatosítás abból ered, hogy az államok népeiket pusztán gazdasági szereplőként kezelik, szuverenitásukat nem tisztelik, nincsenek tekintettel a határokon átnyúló tájegységi közösségek jövőjére.

A nemzeti állam etnikai közösségek elnyomója volt évszázadok óta - idézzük föl itt a magyar história eseményeit -, holott milyen komoly államhatalmi engedmény lett volna már a magyar konzervatívok XIX. századi követeléseinek

eleget téve korlátozni az állam, s támogatni az etnikumok hazáját. S ha itt nem százéves tervekről, hanem mai lehetőségéről van szó, érdemes ideidézni az "etnokratikus szocializmus" /némiképp anarchista marxista/ nyugati teóriáját, mely a termelési eszközök tulajdonát az egész nép számára próbálja biztosítani, de etnikai alapú hatalmi rendet képzel hozzá. Persze nem valamiféle kurrens rendszerelmélet importját szorgalmazom én itt, csupán azt a lehetőséget veszem számtításba, amely a miénkhez hasonló állampolitikai körülmények talaján már megteremtett valahol.

Az etnikai és regionális kérdések kelet-európai szemléje még egyelőre várat magára. A nyugat-európai modellek elemzését nemrégiben megkaptuk Joó Rudolf kitűnő könyvéből.¹⁴

S hogy Joó Rudolf nem csupán szemléz, hanem politológiai teóriát vet fel, hadd igazolja alább kötete egyik fejezetének rövid szűzsége. Szokatlan műfaji kísérlet ez itt - talán helyesebb és látványosabb lenne egyszerűen transzponálni az általa leírtakat hazai tájakra. Ám épp azt szeretném, ha az olvasó dolgát megkönnyítve ide idézhetném azt a néhány teóriát, melyek értelmezését persze az olvasóra kell bízom, de magam honi témákra találtam asszociálni olvasásuk közben.

A nemzetiséglakta területek viszonylag elmaradtak, de a szakképzett munkaerő és a technikai infrastruktúra mégis felülmúlja az átlagos termelési színvonalat. Ennek ellenére kialakul a centrum-periféria probléma, a munkanélküliség és a jelentős vándorlás /horizontális mobilitás, ingázás/ jellemző lesz, a tőkeerős ipar behatolása visszaszorítja a tájegységi központú kis- és középüzemeket. Mindez kihat a helyi gazdaságok belső egységére, stagnálás és visszafejlődés áll be. Minden a centrum/ok/tól függ, emiatt a helyi vagy regionális közérzület centrumellenes, illetve gyarmatosítottnak érzi magát a fokozódó egyenlőtlenségek, a forráselosztás igazságtalansága következtében. A központi hatalom a tájegységi függőség tartósítására törekszik, kezében tartva a pozíciók és szerepek elosztásának mechanizmusát, az érintett területek lakosságát kizárva a döntési folyamatokból. A központok a korszerűsítés folyamatára összpontosítanak, a modernizáció előrenyomulására szánják energiáikat - függetlenül attól, hogy évtizedek óta fokozódó társadalmi igény jelentkezik a nagyobb térbeli egyenlőség, az igazságosabb "területesítés" iránt. A regionalizmus új osztályharc módszere, a követelések a tájegységi igényeken keresztül fejeznek ki osztályérdekeket, az értékfelhalmozás horizontális struktúrája elleni tiltakozást. Ám a technokrata területfejlesztési irányzat szereplői a modernizálást a decentralizálás ésszerű útján át kívánják megvalósítani, s csöppet sincsenek tekintettel arra, hogy a regionális sérelmek annál érzékenyebbek a politikai változásra, minél inkább etnikai alapúak. A területi aktorok rákényszerülnek, hogy az etnicitás alapján minél jobban elhatárolják magukat a többi régiótól, s különösen a központtól, holott csakis a közös politika tudná korlátozni a társadalmi-etnikai függőséget. Sok függ ezért az értelmiségtől, kötődésének mélységétől, érdek-artikuláló képességétől. A kisebbségi kérdés ezért egyre inkább etnikai-értelmiségi probléma lesz, s az "egy és oszthatatlan nemzetet" építő központi akarattal kell megütköznie, amely immár olyan feladattömeget vállalt magára, hogy azt intézni képtelen. A célszerűség is határt szab tehát az állami beavatkozásnak, de ilyenkor az állam valódi érdekközösséggel nem rendelkező megyékre, mesterséges körzetekre osztja territóri-

umát, hogy korlátozza a központi akarattal potenciálisan versengő helyi akaratokat. Ezek a parlamentáris szinten már korántsem egységesek, ugyanakkor e helyi szintek "túlnövekedését" is nehezítik, vagyis a központi érdekeknek két célra is megfelelnek - ráadásul elfedik azt a problémát, hogy a hatalom decentralizálása nem közigazgatási-államjogi, hanem politikai kérdés, miképpen az is, hogy az etnikumokat az állam "nemzetté" integrálja, és a kisebbségeket a többségbe asszimilálja. Ha túlzás is a "modernizálás=asszimilálás" formula, a társadalmi mozgások, a munkaerő atomizálása, a helyi önkormányzatok "államosítása" és az érdekek "egyneműsítése" egyenesen civilizációs- és identitás-válságokhoz vezethet. Minden ez elleni küzdelem első tétje a kisebbségek csoportjainak egyenjogúsítása, második tétje a hátrányos helyzetű területek és csoportok egyenjogúsítása, harmadik tétje pedig az egész társadalomnak az állammal való egyenjogúsítása. A regionalizálás legfőbb célja kettős: állampolgári és kisebbségi-tájéegységi közösség létrehozása, illetve az együttes létezés jogi-politikai hátterének megteremtése tér és társadalom viszonyának újraszabályozásával.^{15/}

Az etnoregionális társadalomszerveződési alternatíva nyugati mintái persze fölvetik a jogos kérdést: vajon miben láthatók érzékletes jelei a mikrorégiókban, helyi társadalmakban megjelenő illetén öntudatosodásnak?

A kérdésnek nem vagyok szakavatottja, csupán a helyi identitásküzdelmek között tapasztaltam igényét egy új belátásnak, hatalmi gyakorlatnak. Talán még nincs is mód és kellő tudás tételesen összegezni és méltóképp kinyilvánítani a civiltársadalmi buzgalmaknak ezt az alternatíváját. Annyi mindenestre már látszik, hogy a centralizált hatalom ereje meggyöngült, s /talán a jó régi vármegyei hagyományok nyomán, vagy azok maradék energiáival/ számos politikai színtéren erőre kap a megyei-helyi hatalom, s "alulról jövő" demokratikus igényekre hivatkozva fordul felsőbb centrumai ellen. Talán csak idő kérdése az össztársadalmi érdekek látszatainak szétesése, s ha arra számítunk, hogy az etnográfiai, joghistóriai, történeti és igazgatási szakirodalom régóta jelzi már a kistájak, régiók, lokalitások önálló entitásként megfogalmazódását, akkor talán nem reménytelen ezek karakterjegyeinek jelentkezésére számítani. A palóc, a kun, a jász, az őrségi-hetési-hetésaljai vagy hajdúsági népesség etnikus sajátosságai még mindig jelen vannak e tájegységek helyi társadalmaiban. Az országon belüli gazdasági, politikai gyarmatosítások és népcsoport-teleptések persze jócskán megbontották már a hajdanvolt etnikai egységet - de a hagyományköltöttség és az eltérő kulturális ismérvek /mint helyi szervezőelvek/ a kulturális pluralitás formáiban érvényesülnek.

A társadalmi, illetve a politikai asszimilációk századában a kisebbségi közösségek kohéziós erejeként működik a sztereotípiák hagyományozódása, a csoport-tagság számos kritériuma. Mindez nem azonos az archaikus népszokások édeskés imitációjával, sem a paraszti létforma "üzletképes" elemeinek ünnepnapj mutogatásával. A *civiltársadalmi csoportok* ma már javarészt városi miliőben jelennek meg, s ezekben az *urbanizált méhkasokban* megannyi nélkülözhetetlen erőt, energiát, élettartalmat halmoznak föl. A perifériára szorult társadalmi csoportok szokásai, a poszt-agrár életstílus, a kétlakóság is "átmentik" valamiképp a családi ideákat, magukban hordják a viselkedés tudatos és tudattalan, nyilvános és privát jellegzetességeit. A *hagyomány*, mint kommunikációs minta a mozdu-

latokban, az ünneplésformákban, a beszédműfajokban, a bizalmas és informális kapcsolatokban éppen azokat az *etnikus jegyeket* jelenti, amely az etnikai csoportkülönbségek legalizált, megszokott formáira emlékeztet. Ebben jelen van az asszimilációellenesség, a homogenizációval való szembenállás, a "perszonális kiváltságok" sokasága, az ellenkultúrához való jog is. Az etnikumban a lényegnek gondolt biológiai folytonosság csupán egyetlen elem - éppoly fontos a kulturális tények értékcsereje, az interakciók és az azonosítást szolgáló jelképek megőrzése, de mindezekon túl a *közösségként* tételeződés adja a legfőbb erőt.

Ez a belső energia, alkalmilag kifejezhető tartalom az, ami a helyi társadalmak megkülönböztethető csoportjait is jellemzi. S éppen ez az "ezoterikus" szféra az, ami kellőképpen nyugtalanítja a monolit hatalompolitikák, a megatrendek tervezőit. S ennek maradék épsége, latens tömege lehetne az, ami a társadalmi változásfolyamat reformtervei között is méltó helyet kaphatna, ha megjelenhetne mint tradíció-érték. Látszatra ugyan nem többek ezek a "velleitások" /Gombár Csaba kifejezésével/, mint amiket azonosítani szoktak a hiedelmekkel, viseletekkel - s nem véletlen, hogy a néprajzosok megfogalmazzák a "passzív-kollektív" néprajzi tények megszokását,^{16/} vagyis az aktívan használt és individuális jelentőségű értékek neofolklorizációját. A társadalomkutató joggal vélheti úgy, hogy a mentalitásokból a mindennapi élet szintjére "fölkerült" *hagyományok az urbanizáció és az iparosítás szorongatása ellenére is megmaradtak valahol*. Az etnikai-kulturális megőrző funkciók ugyanis a hagyományok megújításának, ébredésének lehetőségei akkor is, ha a modernizáció fölzáblta jókora hányadukat. Ugyanis épp az urbanizált méhkasban a kohéziós erő pótlására és az identitástudat fölfrissítésére legalább annyi spontán energia keletkezett, amennyi - mindenekelőtt a csoportközösségi normák területén - talán "rehabilitálni" tudja a lokalitásban átélhető értékeket.

Korántsem bizonyos, hogy eltökélt határozottsággal lehet állítani az etnikai tagoltság komoly jelentőségét, mint a társadalom politikai identitásának meghatározó körülményét. De tény, hogy a kulturális és területi hátrányokban, döntéshozatali egyenlőtlenségekben, jogi-igazgatási és participációs /részvételi/ tagozódásban ma már benne rejlik nem is kevés "örökség", amely az etnikai konfliktusok változataiból maradt meg és lett új identitástudat részévé. Az etnikai és lokális társadalmi csoportok az önrendelkezés igényét, az asszimiláció visszautasítását és a diszkriminációs politika elvetését mint hatalomkritikát fogalmazzák meg. Ezért sem tartom lehetetlennek, hogy éppen azért, mert az önkormányzati szabadságjogok túlterheltek a formalizált és a hatalmi érdekszférába "becsatornázott" megoldásokkal, a közeles jövőben éppen az etnikai szféra lesz az, ahol a politikai identitás a hatalom elleni út legközvetlenebb szorosát fogja megtalálni, s ezen az úton az etnoevolúció a maga dinamikus erejével hatolhat be a napi politika világába.

Hosszas elemzés tárgya lehetne a megfelelő szaktudományok képviselőinek körében, hogy miként is volna lehetséges "repolitizálni" az etnikai szférát, a civil társadalom talán legmélyebben érdekelt tartományát. Régi kérdés ez: annak idején, midőn az etnikum mint "nemzetalkotó" elem kapott nyomatékos figyelmet az európai gondolkodóktól, s leginkább talán "a fajok századában" már megfogalmazódott, hogy pusztulhat maga az állam, de ez "korántsem vonja maga után

nemzetiségének pusztulását ...", s épp a nemzetiségek harca alkotja a nem egy-
 séges nemzeti államok életének szükségképpen tartalmát. "A nemzetiségek ré-
 széről a harc kezdeményezése és folytatása szükségszerű ... A modern kultúrállam
 mindazonáltal nem tehet egyebet, mint hogy a nemzetiségek ellenállásával - a
 szabadságot szögezze szembe" - írja Gumplowicz 1883-ban. A nemzetiségek
 ellen állított világszabadság jellemezte a reformkori hevületet és az 1848-49-es
 szabadságküzdelmet is, ezt a nemzetiségek elleni monarchikus küzdelmet mutatta
 föl a Duna-tájon minden monarchikus hatalom. Ugyancsak ez volt ütközőpontja
 a liberális és konzervatív nézeteknek, a kiegyezésnek, a századvég politikai párt-
 programjainak, a tanács hatalommal bevezetett háborús és polgári demokratikus
 korszaknak, a két világháború közötti ideológiáknak és államvallásnak, az anti-
 szemitizmusok és nemzeti-nacionalista türelmetlenségek egész hazai törté-
 netének, a magyar fasizmusnak, a háború utáni "rendezés" kitelepítési és át-
 telepítési örökleleteinek - egészen napjainkig, a romániai homogenizációs moderni-
 zációig sorolhatók a közeli példák.

Kérdés, hogy országunk "kultúrállam"-e? Kérdés, hogy milyen "szabadság"
 elemi szükségletét helyezi szembe /nyílt vagy burkolt formában/ az etnikai és
 helyi társadalmi csoportok létével? S megannyi vitás kérdés feszül még e körül.

Ha remélhetném, hogy nem tűnik tudálékos nagyképűségnek, akkor Bibó Ist-
 vánt "továbbolvasva" Jászival, Mocsáryval, Eötvössel és más elődökkel-utódok-
 kal, fölvetném, hogy mi is a kelet-európai társadalomfejlődés értelme?

A szabadság és félelemmentesség, a morális és humánus tisztaság, az erő-
 szaknélküliség, a hűbériségtől mentesség, a demokráciatisztelet, a hatalomkon-
 centráció-ellenesség intézményes biztosítékait sorolta Bibó európai értékelvek-
 ként - külön megjegyezve azt is, hogy a liberális és a szocialista gondolkodás
 szembe nem állítása, az értelmiségi zsarnokság elhárítása, illetve a marginális
 társadalmi csoportok kezelésének össztársadalmi felelőssége alapvető fejlődési
 követelmény lenne nálunk.

A kelet-európai társadalomfejlődés értelmének körülírásához korántsem re-
 formtervekben, inkább a közérdeklődés elé bocsátandó kérdéseim formájában
 csupán annyit szerettem volna itt fölvetni, hogy figyelmünk homlokteréből ma
 már nem szabadna kiengednünk etnikumok, régiók és helyi társadalmak teret
 követelő hétköznapi valóságát. Alighanem a jövőnk függ tőlük.

JEGYZETEK

1. Gombár Cs. - Lengyel L. /1986/ A társadalmi reform kérdéseihez. =Társadalomkutatás, 1. sz. A tanulmány
 közlés-történetéhez lásd Lengyel L. /1989/ Végkifejlet. Pénzügykutató Intézet kiadv. jegyzetanyagát.
2. Gombár Cs. Demokratikus rendezőelvek. In: Szoboszlai Gy. szerk. Anarchizmus és rendezőelvek. A
 Magyar Politikatudományi Társaság Évkönyve.
3. Id. 2. jegyzet
4. Joó R. /1988/ Etnikumok és regionalizmus Nyugat-Európában. Gondolat K.
5. Joó R. i.m 101-128. p., valamint Ugyanó: /1984/ Az etnikai folyamatok és a politikai folyamatok néhány
 összefüggése. =Társadalomkutatás, 2. sz.
6. Voigt V. /1987/ Modern magyar folklorisztikai tanulmányok. KLTE Néprajzi Tanszék. Folklor és et-
 nográfia sorozat, 34. kötet.
7. Bibó I. /1971, 1986/ Az európai társadalomfejlődés értelme. In: Válogatott tanulmányok, 3. kötet.
 Magvető K.

Dusa Lajos

E Z E K ?

Ezek az eleitől fogva
hazugok, tévelygők, maguknak
tért nyerők a nagy hulladombon,

ezek a vérünk, velőnk szívók,
ezek az élni ellenünkre
tudók csak, - mért éppen ezek?

Ezek a fegyverviselők, az élet
termő rendjéről nem tudók,
ezek a lényeg-félreértők,
egymást, s mindenkit gyilkolók;

eme teremtés nélküliek,
e pásztoroknak kihirdetett
rablók, rablók, mindegyre rablók ...

S ők, ők, most is ők? Épp ezek?

Simon Imre - Lengyel Imre

A regionális elmaradottság néhány vonatkozása az Alföldön

Az Alföld-kérdéssel foglalkozó írások zömében a szerzők "megkésett fejlődésről", "elmaradottságról", "sajátos útról" értekeznek, és egyetértés található abban, hogy az Alföld társadalmi-gazdasági viszonyainak fejlődése sok vonatkozásban eltér más magyar térségektől /Enyedi Gy. 1970., Márkus I. 1986., Tóth J. 1989./ Tanulmányunkban az Alföld napjainkban érzékelhető hátrányos helyzetének néhány aspektusával foglalkozunk, a magyar regionális politika rövid áttekintése után bemutatjuk a gazdaságilag elmaradott térségek fejlesztésére kidolgozott kormányprogram legfontosabb jellemzőit és ismertetjük a programban szereplő három Békés megyei kistérség vizsgálatából adódó általánosítható tapasztalatokat. Meggyőződésünk, hogy az Alföldön lévő kistérségek zöme valamilyen szempontból elmaradottnak tekinthető és fennáll a veszélye annak, hogy az átrendeződő magyar társadalomban végérvényesen perifériára szorulnak. Piaccgazdaságban is szükség van a hátrányos helyzet mérséklését célul kitűző kormányzati, regionális programokra, amelyek piacokonform eszközei jól kiegészíthetik a nagy autonómiával rendelkező önkormányzatok helyi lehetőségekre épülő fejlesztési politikáját.

A regionális elmaradottság fogalmáról

Az a kijelentés, hogy egy régió elmaradott, mindig viszonyt határoz meg, azaz más régiókhöz való hasonlítás alapján értékelünk, ítélünk. Másodsor az elmaradottság a társadalmi-gazdasági folyamatok eredménye, azon folyamatoké, melyekre hatással vannak a helyi munka- és környezeti erőforrások, továbbá természetesen az átfogóbb regionális politika és gyakorlat is. Nem tévedünk nagyot ha azt állítjuk, hogy az elmaradottságra vonatkozó kijelentés a társadalom részéről történő értékelése annak a szerepnek, ahogyan egy régió a társadalmi-területi munkamegosztásba be tud vagy be tudott integrálódni. Így az integrációra való képesség és az értékelés is függ a társadalom változó igényeitől. A gazdasági fejlődés területileg egyenlőtlen minden országban, de az elmaradottság értékelése nagymértékben függ a megvalósuló gazdasági rendszertől, irányítástól.

Majdnem lehetetlen a regionális fejlődést korrekt módon értékelni egy központi irányítású gazdaságban, mert még a tényadatok, a naturális mutatók sem tükrözik egy régió tényleges társadalmi-gazdasági értékét. Értékelési kísérletünket eltéríti a valóságtól a központi /kormányzati/ gazdaság-, regionális- és újraelosztási politika. Ilyen körülmények közt az "ellátás" fontosabb szerepet kap, mint a "szükséglet". A főnti gondolatmenetnek megfelelően semmi bizonyosat nem állíthatunk a ténylegesen megfigyelhető egyenlőtlen regionális fejlődésről Magyarországon. Ha valamilyen kijelentést mégis teszünk, sohasem feledkezhettünk meg arról, hogy csak a központosított magyar regionális politika "ered-

ményét" érzékeljük, aminek sokszor kevés köze van a régió effektív lehetőségeihez.

A nemzetközi tapasztalatok szerint sem a tervgazdaságban, sem a piacgazdaságban nem mérséklődnek automatikusan a területi különbségek, a gazdasági érdekeknek általában ellentmond az elmaradottság felszámolása. Viszont a halmozódó feszültségek /elvándorlás és a fejlettebb térségek túlnépesedése, az elmaradott területek népességének előregedéséből és a hátrányos helyzet újatermelődéséből adódó szociális gondok stb./ a gazdasági érdekeken túlmutató olyan országos területfejlesztési politikát követelnek, amellyel elérhető, hogy hosszabb távon mérséklődjenek a területi különbségek.

A II. világháború utáni magyar regionális politika fontosabb fordulópontjai

A regionális problémák már 1950-től arra készítették a kormányzatot, hogy az átfogó tervekészítés keretén belül regionális fejlesztési politikát is kidolgozzon. Ez a politika mint a gazdaságpolitika része jelent meg, de egészen a legutóbbi időkig olyan szociális érdekeket is szolgált, mint a teljes foglalkoztatás, illetve megközelítően azonos életszínvonal biztosítása bizonyos településcsoportokon belül.

Egy 1950-ben hozott határozat szerint a magyar településeket három csoportba sorolták. Az első csoportnak átlag feletti fejlődést biztosítottak /ezek elsősorban az úgynevezett szocialista városok voltak/, a második csoport átlag körüli támogatást kapott, míg a harmadik semmit. Ez utóbbi csoportba tartozó települések listáját sohasem hozták nyilvánosságra. A következő nevezetes dátum a településpolitikában 1962. A sors iróniája, hogy kettő évvel később 1964-ben a román tapasztalatokra hivatkoztak sürgetvén a határozatok megvalósítását. A román tapasztalat pedig az volt, hogy egy önálló településnek legalább háromezer lélekszáma kell legyen. A gond csak az volt, hogy a körülbelül 3200 magyar településből csak mintegy 500 felelt meg ennek a követelménynek. A magyar hatóságok kénytelenek voltak e határértéket lejjebb szállítani és 1000 főben megállapítani. Abban az időben Magyarországon mintegy 900 kistelepülés volt kevesebb mint 1000 lakossal. Az 1965-öt követő tíz év alatt mintegy 1100 falu vesztette el önállóságát, azaz tanácsát. Továbbá az 1960 utáni 25 év alatt a termelészövetkezetek száma 4300-ról 1300-ra csökkent, ami azt jelentette, hogy számos falu elvesztette egyetlen munkáltató szervezetét, gazdasági támaszát is. Mindezek a folyamatok együttjártak egy durva tanyaelenes politikával, amely elsősorban az Alföldet érintette, sok térségben fölszámolva ezzel egy lehetséges farmgazdasági rendszer alapjait. A faluelenes politika sajátosan "érvényesült" az Alföld közép- és nagyfalvas településszerkezettel rendelkező térségeiben. Ezeket a kisvárosi vagy kis mezővárosi típusú településeket jobb esetben stagnálásra, rosszabb esetben leépülésre kárhóztatta.

A következő fontos állomás az 1971-ben elfogadott Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió volt. Ez a koncepció egyrészt a végletekig hierarchizált volt, másrészt pedig körülbelül 2000 települést funkció nélküliként deklarált. A centralizáció igen hatékonyak bizonyult 1971 után. A magyar népesség fele

falun élt, de a tanácsi beruházásoknak csak 12 százaléka /1971 és 1975 között/ és 7 százaléka /1976 és 1980 között/ került ebbe a településcsoportba. 1974-ben a Tervhivatal azt ígérte, hogy a második menetben a falvak kapnak több támogatást és az agrártérségek fejlesztésére helyeződik nagyobb hangsúly. Már a '80-as évek végén járunk, és a kormányzat egyre kevesebb és kevesebb eszközzel rendelkezik ilyen célra.

Új, hosszú távú regionális fejlesztési tervet dolgoztak ki 1985-ben. Ez a terv megszüntette a települések hivatalos hierarchizáltságát, kijelölt néhány speciális térséget és meghirdette a települési önállóságot, ugyanakkor egy sor település újraélesztése nem oldható meg önerőből. Az Alföldön található nagyterjedésű agrártérségek folyamatosan veszítik el népességüket az '50-es évek eleje óta, szinte remény sincs arra, hogy helyzetük stabilizálódjon.

A regionális politika egyik kulcskérdése az iparosítás volt. A mezőgazdasági jellegű területek, főleg az Alföld iparosítása a háború utáni években többször is felmerült, de csak az 1958. évi politikai bizottsági határozattól számíthatjuk az Alföldön az érdemi ipartelepítést, amely elsősorban a mezőgazdaságban feleslegesen lekötött munkaerő ipari foglalkoztatását tűzte célul. Nemcsak az élelmiszeripart, hanem az ipar egyéb ágazataiból /gépipar, könnyűipar és vegyipar/ is letelepítettek néhány üzemet. Az 1960-as évek elején ipartelepítési különkeretből lehetett a vidéki fejlesztésekhez, a budapesti üzemek kitelepítéséhez pénzügyi forrást igényelni /a második öt éves tervben nem nagy összeg, összesen 200 millió forint állt rendelkezésre/. 1968-tól központi területfejlesztési alapot hoztak létre: az elmaradott területek, a szénbányászati területek iparfejlesztési, valamint fővárosi iparkitelepítési alapot. Az iparfejlesztési és az iparkitelepítési alap összesen 750 millió forint volt, amelynek az alföldi megyék körülbelül 60 százalékát kapták 1968 és 1970 között. 1970 után is területfejlesztési alapot hoztak létre, a negyedik öt éves tervben ez az alap 1,4 milliárd forint volt, amelynek 75 százalékát kapták meg az alföldi megyék. Az ötödik és hatodik öt éves tervidőszak alatt a területfejlesztési alap jelentősége erőteljesen lecsökkent. A fentiek alapján az Alföld iparosítását sarkosítva röviden úgy jellemezhetjük, hogy önmagához képest agrártérségből agrár-ipari térséggé vált, azonban az országban betöltött szerepe, súlya az elmúlt 30 év alatt keveset változott. Az ipartelepítést elősegítő pénzügyi forrásokból elsősorban a szabad munkaerő foglalkoztatását lehetett megoldani /azt is csak részlegesen/, illetve a kevésbé gazdaságos tevékenységeket Budapestről kitelepíteni, mivel ezek a pénzügyi alapok rendkívül kicsinek bizonyultak /egy-egy nehézipari vállalat állami dotációja ennek többszörösét tette ki/. Az infrastruktúra alacsony színvonala, elmaradottsága, a képzetlen munkaerő nem tette vonzóvá az Alföldet a gazdaság döntéshozói előtt. Az Alföld részaránya a szocialista szervek beruházásaiból hosszabb időszakot tekintve szinte állandó, 20-23 százalék között ingadozott minden évben. Az iparban 18-20 százalék, a mezőgazdaságban 38-42 százalék, míg a nem anyagi ágakban 18-20 százalék volt a részesedés /Lengyel I. 1989./.

Az elmaradott térségek állami támogatása 1985 után

Az Országgyűlés 12/1980-85. számú határozatában foglalt állást a terület- és

településfejlesztés hosszú távú, az ezredfordulóig tartó feladatairól. A határozat a fő célok között emeli ki, hogy tovább kell folytatni - állami hozzájárulással is - a gazdasági fejlődésben elmaradott térségek felzárkózását, a kedvezőtlen adottságú területek termelési szerkezetének olyan irányú átalakítását, amely a legteljesebben kihasználja a természeti-gazdasági feltételeket, lehetőségeket. A határozat annak a felismerésnek ad teret, hogy az országban továbbra is vannak olyan elmaradott, többszörösen hátrányos helyzetű kisebb összefüggő térségek, amelyek az utóbbi évtizedekben sem tudtak érdemben bekapcsolódni a társadalmi-gazdasági fejlődésbe, sőt relatív elmaradottságuk fokozódott. Fennáll a veszélye annak, hogy az elmaradottság önmagát erősítő, visszafordíthatatlan folyamattá válik, társadalmilag elviselhetetlen különbségek jönnek létre.

Az elmaradott térségek fejlesztésének programja 1985-ben indult, kidolgozásába a Tervhivatalon kívül különböző országos és helyi szervek is bekapcsolódtak, köztük a megyei tanácsok. Tizenhárom megye kért támogatást, hatot elutasítottak. Az elmaradott térségek meghatározásakor az alábbi szempontok szerint értékelték:

a) kevés munkahely, monokulturális termelési szerkezet, alacsony technikai színvonal, nagy távosságú ingázás és munkakerő-felesleg;

b) hátrányos mezőgazdasági adottságok;

c) alacsony jövedelmezőségű vagy deficités vállalatok magas aránya, szakmunkások alacsony száma;

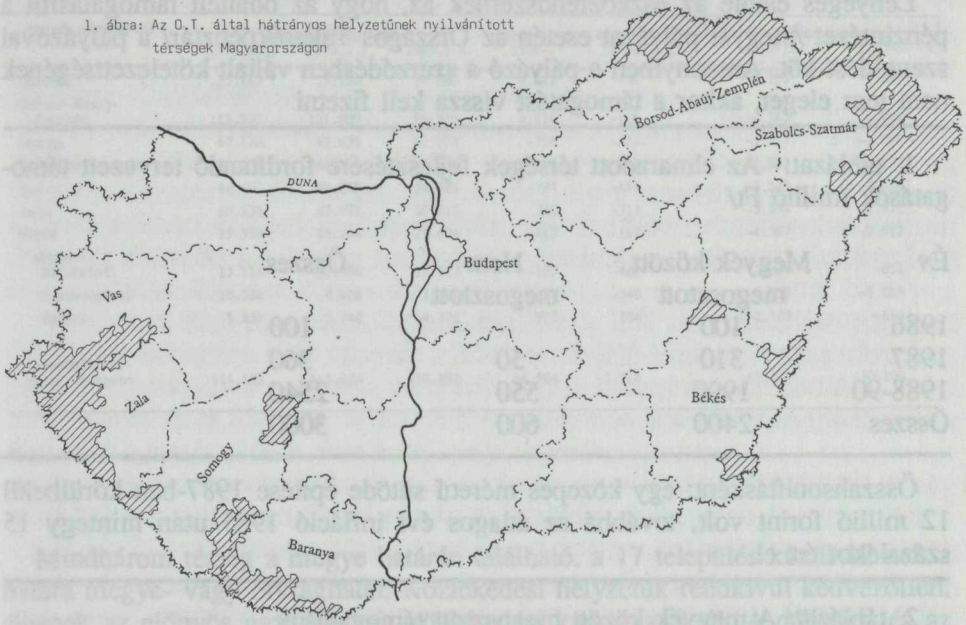
d) országhatár menti fekvés, rossz közlekedési kapcsolatok, alacsony infrastrukturális szint, aprófalvas településszerkezet;

e) az elvándorlás magas aránya és előregedett népességszerkezet;

f) alacsony életszínvonal és a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok magas aránya. A főnti mutatók alapján hét megyében összesen 23 kistérséget, az Alföldön Békés és Szabolcs-Szatmár megyékben jelölték ki a leghátrányosabb helyzetű településeket /1. ábra/. Az igazat megvallva az elmaradott térségek kiterjedése a hivatalosan megállapítottnál lényegesen nagyobb és sokkal több a hátrányos helyzetben lévő települések száma is, nem utolsósorban a gyorsan zajló politikai és gazdasági változások következtében. Manapság még a legiparosodottabb megyék, mint Borsod-Abaúj-Zemplén és Baranya is hanyatlóban vannak és a legmagasabb munkanélküli arányokkal büszkélkedhetnek. Alig indult be az elmaradott térségek megsegítésére létrehozott program, máris számos probléma vetődött fel valahol egy másik régióban, és természetesen minden megye megpróbál több pénzt szerezni a kormány majdnem üres pénztárcájából.

A felzárkóztatás hosszú távú folyamat, az elmaradottság újratermelődik, akár más térségek minősülhetnek néhány év múlva viszonylag legkedvezőtlenebb helyzetűeknek. A jelenlegi lehatárolt térségek sem kezelhetők mereven, amit a mezőgazdasági üzemek gazdasági területei, az ingázás, a megyehatárokon fekvő térségek együttműködésének igénye is indokol. Megjegyezzük, hogy a területi feszültségek feloldásához szükséges forrásokat a költségvetési korlát puhasága miatt eddig is központi állami alapokból próbálta minden megye megszerezni. Újabban azok az iparilag fejlett megyék, amelyek mindig átlagon felüli állami támogatást kaptak /pl. Borsod-Abaúj-Zemplén, Baranya stb./, "depressziós területeik" feszültségeinek enyhítésére kampányt indítottak, így próbálják előkelő

1. ábra: Az O.T. által hátrányos helyzetűnek nyilvánított
térsegek Magyarországon



pozíciójukat megőrizni, a központi kiemelt pénzeszközöket továbbra is megszerezni. Ki kell emelni az 1989 nyarán elfogadott, az észak-magyarországi térség hosszú távú regionális fejlesztési koncepcióját tartalmazó kormányprogramot, amely a korábbi kiváltságokat próbálja megújítani.

A támogatás eszközei

A kormányprogramban hosszú távon csak az eszközrendszer alapelveit, követelményeit rögzítették, a konkrét feltételeket, az alkalmazandó eszközöket és szabályozókat a középtávú és éves tervek keretében véglegesítik. Az eszközrendszer két fő csoportra bontható: egyrészt az érdekelt minisztériumokkal, országos hatáskörű szervekkel, megyei tanácsokkal szemben elvárás, hogy a gazdasági szabályozók kidolgozásánál, a célcsoportos és egyéb állami beruházási szempontok meghatározásánál fokozottan vegyék figyelembe a kijelölt térségek érdekeit. Másrészt az 1986-ban elfogadott kormányprogram egy Területfejlesztési és Szervezési Alapot /TFSZA/ hozott létre az elmaradott települések fejlesztésére /1. és 2. táblázat/, amelynek kezeléséről az Állami Fejlesztési Intézet gondoskodik. A TFSZA-nak az érintett megyei tanácsok rendelkezésére bocsátott részét elsősorban a kijelölt térségekben megvalósuló termelő fejlesztések támogatására lehet fordítani, továbbá indokolt esetben felhasználható a termelő infrastruktúra bővítéséhez, vagy a vonzásközpontokba történő termelő beruházásokhoz. A TFSZA pénzeszközeit nyílt pályázati rendszer útján, ágazati megkülönböztetés nélkül kell felhasználni. A TFSZA megyék között fel nem osztott részét az Országos Tervhivatal, az Ipari Minisztérium és a Pénzügyminisztérium pályázat útján osztja szét.

Lényeges eleme az eszközrendszernek az, hogy az odaftélt támogatásról a pénzintézet /megyei pályázat esetén az Országos Takarékpénztár/ a pályázóval szerződést köt. Amennyiben a pályázó a szerződésben vállalt kötelezettségeknek nem tesz eleget, akkor a támogatást vissza kell fizetni

1. táblázat: Az elmaradott térségek fejlesztésére fordítandó tervezett támogatások /millió Ft/

Év	Megyék között megosztott	Nem megosztott	Összes
1986	100	-	100
1987	310	50	360
1988-90	1990	550	2540
Összes	2400	600	3000

Összehasonlításként: egy közepes méretű sütöde építése 1987-ben körülbelül 12 millió forint volt, továbbá az átlagos évi infláció 1985 után mintegy 15 százalékot ért el.

2. táblázat: A megyék között megosztott támogatások

Szabolcs-Szatmár	34-36%
Borsod-Abaúj-Zemplén	19-21%
Békés	4-6%
Baranya	8-10%
Somogy	9-11%
Zala	11-13%
Vas	9-10%

A beruházási lehetőségek természetesen kiszélesednek a pályázatok útján. Az a vállalat juthat pénzhez az alapból, amelyik maga is hajlandó saját eszközeiből beruházni. A helyi tanácsok az 1986-os felmérések szerint azt remélik, hogy mintegy 20 milliárd forintot tudnak összesen fölhasználni amiből 4 milliárdot az iparba, 12 milliárdot a mezőgazdaságba és megint 4-et az infrastruktúrába ruházhatnak be.

A Békés megyei elmaradott térségek jellemzői

Az elmaradottnak kijelölt három összefüggő kistérség /1. ábra/ a megye területének 12 százalékát teszi ki /664 km²/, településeinek a megye lakónépességének közel 5 százaléka él /Bereczki A. 1989/. A térségek településhálózatára a közepes népességszámú településtípus a jellemző, átlagosan a lakosságuk mintegy 1300 fő. Népsűrűségük együttesen a megyeinek /amely 75 fő/km²/ még a felét sem éri el, a két északi térségé mindössze egyharmada annak. 1960 óta a három térség lakónépessége 38,3 százalékkal csökkent /Békés megyéé 10,8 százalékkal/, amely leggyorsabb ütemű volt az ország 23 gazdaságilag elmaradott térségéből /3. táblázat/.

3. táblázat: A lakónépesség számának és a népmozgalom főbb jellemzőinek alakulása (fő)

Megyék elmaradott térségei	Lakónépesség száma			Természetes szaporodás (fogyás)		Vándorlási különbözet	
	1970. I. I.	1980. I. I.	1985. I. I.	1970-79	1980-84 (x)	1970-79	1980-84 (x)
Baranya	33.269	29.196	27.060	1.062	-56	-5.135	-1.843
Borsod-Abaúj-Zemplén	113.530	101.809	94.349	4.824	-181	-16.545	-6.916
Somogy	47.170	42.635	40.270	-758	-423	-3.777	-1.099
Szabolcs-Szatmár	175.053	162.574	149.789	11.383	327	-23.862	-13.252
Vas	46.607	40.235	36.781	-797	-453	-5.575	-2.166
Zala	69.135	63.971	60.017	730	-313	-5.894	-2.812
Békés	29.339	25.204	22.626	462	-167	-4.597	-2.012
ebből:							
Dél-Keleti	13.116	11.356	10.322	-105	-469	-1.655	-851
Észak-Keleti	10.384	8.606	7.520	57	-348	-1.835	-1.019
Északi	5.839	5.242	4.776	510	104	-1.107	-684
Elmaradott térségek összesen	514.103	465.624	430.892	16.906	-1.266	-65.385	-30.100

*A három Békés megyei térségnél 1980-85.

Mindhárom térség a megye határán található, a 17 település közül 12-nek a határa megye- vagy országhatár. Közlekedési helyzetük rendkívül kedvezőtlen, elesnek az előnyös gazdasági és közlekedési kapcsolatoktól. A délkeleti és az északkeleti térség az I. világháborút követően került perifériára, mivel természetesen vonzásközpontjaiktól, piacaiktól elszakadtak. A térségek fejlődését kedvezőtlenül befolyásolta a II. világháború utáni új megerendszer is, mivel korábban nem Békés megyéhez tartoztak. Ezek a perifériára került térségek, települések a direkt tervgazdálkodás időszakában nem építhettek ki megszűnt kapcsolataik helyett újakat, a központosított településfejlesztés kényszerpályára, mellékvágányra állította őket.

A térségekben országosan is egyik legalacsonyabb az aktív keresők aránya, a foglalkoztatottak több, mint fele a mezőgazdaságban dolgozik. A három térség között a föld minősége jelentős eltéréseket mutat, az északi térségekben az átlagos aranykorona értéket figyelembe véve 30-40 százalékkal rosszabbak a talajadottságok. A két északi térségben gazdálkodó 7 szövetkezet egységnyi területre jutó nyeresége mindössze egynegyede volt 1985-ben a délkeleti térségben gazdálkodóknak.

Az infrastruktúra színvonala alacsony, a lakosság alapellátása hiányos és csak azért tűnik elfogadhatónak, mivel az alapellátást szolgáló intézményhálózat /általános iskola, körzeti orvosi ellátás, napicikk-kereskedelem stb./ a nagyfalvas településszerkezetből adódóan minden településen kiépült, illetve nem számolták fel.

Vizsont a közlekedés és hírközlés kezdetlegessége miatt a városokon, közigazgatási központokban levő szolgáltatások nehezen érhetőek el, a települések többségében telefonálni csak a postahivatal nyitvatartási ideje alatt lehet.

A vizsgált térségekben a népesség iskolázottsága a megyei átlagnál lényegesen alacsonyabb, különösen szembetűnő a felsőfokú végzettségűek elenyésző aránya /4. táblázat/.

4. táblázat: A 7 éves és idősebb népesség megoszlása iskolai végzettség szerint /1980/

	ált.iskola 8 osztályát végzettekaránya %	felsőfokú tanintézetet végzettekaránya %
Délkeleti térség	25,8	1,7
Északkeleti térség	25,2	1,9
Északi térség	29,6	1,5
A három térség	26,3	1,7
Békés megye	27,8	3,2
A 23 térség	27,2	1,9
Országos /Bp nélkül/	29,5	3,8

Az elmaradott térségekben a mezőgazdaság a meghatározó ágazat, az aktív keresők fele ott dolgozik /5. táblázat/. A nagyra kinyílt agráröllő kedvezőtlenül érintette az agrárágazatot, a megye mezőgazdasági termelőségvetkezetei 1985-ben összes elvonásként 2,3-szer annyi összeget fizettek be a költségvetésnek, mint amennyit támogatásként kaptak. Ezen belül a délkeleti térség közös gazdaságai 2,7-szeresét, az északi térség kétszeresét, míg az északkeleti térség csupán 4 százalékkal többet.

5. táblázat: Az aktív keresők aránya népgazdasági ágak szerint, 1980. I. 1. (%)

Megyék elmaradott térségei	Ipar	Építőipar	Mezőgazdaság, erdőgazdaság	Szállítás hírközlés	Kereskedelem	Vízgazdál- kodás	Nem anyagi ágak
Baranya	16,7	7,3	48,5	5,0	6,2	5,0	12,2
Borsod-Abaúj- -Zemplén	26,7	6,0	35,7	8,4	7,1	1,8	14,2
Somogy	20,5	5,3	41,8	8,8	8,3	1,0	14,3
Szabolcs-Szatmár	15,7	6,2	47,1	7,8	9,1	2,0	12,0
Vas	27,1	7,2	37,5	8,6	7,3	1,0	11,2
Zala	31,6	7,6	35,0	6,6	5,8	1,5	11,9
Békés	15,4	4,2	52,9	6,6	7,9	1,4	11,3
ebből:							
Dél-Keleti	14,0	3,1	50,8	11,3	8,8	0,3	11,7
Észak-Keleti	14,6	6,0	53,5	3,2	8,0	2,3	12,4
Északi	19,6	4,0	56,4	2,5	6,0	2,1	9,4
Elmaradott térségek összesen	22,0	6,3	41,9	7,6	7,7	1,9	12,6
Országos átlag	34,0	8,1	18,6	8,1	9,8	1,5	19,9

Ipartelepvel 1985-ben a 17 település közül csak 7 rendelkezett, amelyek közül háromban 20 főnél kevesebben, kettőben 20-50 fő, míg másik kettőben /Bucsán és Kevermesen/ 50 főnél többen.

A fejlesztések megyei eszközzrendszere

A gazdaságilag elmaradott térségek fejlesztésének egyik forrása a Területfejlesztési és Szervezési Alap, amelynek a Békés megyei Tanács hatáskörébe utalt

része 1987-ben 15, 1988-ban 25, az 1989-90-es években 80 millió forint. A megyei tanács a rendelkezésére álló megyeközponti pénzalapból az alapfokú infrastrukturális ellátás javításához további 30 millió forintot különített el, amely 1987-ben 7, 1988-ban 8, 1989-90-ben 15 millió forint.

A TFSZA működtetési előírásainak megfelelően a pénzeszközöket pályázaton lehetett elnyerni. A pályázat feltételei az országos irányelveket vették alapul, elsősorban kiegészítő forrásként igényelhetők olyan munkahelyteremtő termelő beruházásokhoz, amelyek jövedelmezőnek tűntek. Pályázhattak olyan fejlesztési elképzelésekkel is, amelyek a gazdaságilag elmaradott térségek közelében levő foglalkoztatási központokban valósulnak meg.

A pályázat több menetben történt. A TFSZA 1987. és 1988. évi pályázati felhívásait előzetesen 1986 közepén küldték el 88 /300 főnél többet foglalkoztató/ gazdálkodónak, a szövetkezeti érdekképviselői szervezeteknek, az érdekelt helyi tanácsoknak és a fővárosi tanácsnak. A pályázatok nyilvános meghirdetésére nem került sor /az 1989. évre szóló pályázat már nyilvános/.

A határidőre összesen 51 pályázat érkezett be, amelyek közül 26 felelt meg a kiírásoknak. A 26 értékelhető pályázat 1268 új munkahely létrehozását célozta, összesen 322 millió forint teljes ráfordítással, amelyből 206 millió forint volt a támogatási igény. Ezt az előzetes pályázatot helyszíni egyeztetés, felülvizsgálat követte /az elbírálást a megyei tanács érdekelt szakosztályainak munkatársai végezték/, amely után 1987 elején 23 pályázatot újítottak meg. A 23 pályázat 113 új munkahelyet hozna létre, az összes ráfordítás 195 millió forint, amelyből 112,5 millió forint a támogatási igény. Mivel a TFSZA felhasználható része jóval kisebb az igényelt támogatásnál, ezért a mérlegelés után a 23-ból csak 12 pályázat maradt talpon.

A TFSZA 1987-88. évi pénzüsszegéből a délkeleti térség 9,5, az északkeleti 16, az északi 7,3 millió forinttal részesedik. A 12 elfogadott pályázatból 4-et mgtsz-ek adtak be, a többit /főleg könnyű-/ ipari vállalatok. Az elfogadott pályázatok támogatási aránya átlagosan 35 százalék. Az új munkahelyek döntő része képzetlen, illetve betanított dolgozók foglalkoztatását teszi lehetővé.

A TFSZA és a megyeközponti pénzalap elkülönített részén kívül az elmaradott térségek fejlesztése egyéb főhatósági decentralizált alapokból is történik /pl. vízügyi alap, kistéleplések bolthálózatának rekonstrukciója, összekötőútépítés, melioráció stb./. Több megyei hatáskörű pályázat /pl. kerékpárutak építésére stb./ is megcélozható. A Békés megyei elmaradott térségek fejlesztése szempontjából a meliorációs program /amely a két északi térségben közel 15 ezer hektáron valósul meg, 300-350 millió forint költséggel/, valamint a Foglalkoztatási Alap jöhet szóba jelentősebb forrásokkal.

Az 1989-90. évi megyei TFSZA-ra új pályázatot hirdetett meg a megyei tanács vb. még 1988 tavaszán. A pályázat nyilvános, több hivatalos lapban megjelentették. A korábbiakhoz képest bővült a kiírás, mivel termelő infrastruktúra fejlesztésére is lehet pályázatot benyújtani. A benyújtott 36 pályázatból 22 a munkahelyteremtő elképzelés, 15 pályázatot adtak be a helyi mezőgazdasági üzemek. A legtöbb pályázat az északkeleti térségre vonatkozik /17./. A beruházások tervezett összköltsége 800 millió forint, az igényelt támogatás 1989-ben 189 millió

forint. Az elbírálás, véleményezés, egyeztetés után 9 pályázatot fogadtak el, amelyekhez a nyújtandó támogatás /tartalékkal együtt/ 28,3 millió forint.

A kormányprogram eddigi tapasztalatai

A gazdaságilag elmaradott térségek fejlesztésére kidolgozott program 1987. január 1-től lépett életbe, mfg kidolgozása az 1985-86-os években történt. Ez azt vonja maga után, hogy érdemben nem számoltak a piacgazdaság kiépülésével, holott az utóbbi időszakban felerősödtek az erre irányuló erőfeszítések. A program a régi területfejlesztési szemléletet tükrözi, a termelő beruházásokra helyezi a hangsúlyt, ágazati érdekeknek nyit kaput, az infrastruktúra fejlesztése másodlagos. Piacgazdaságban az egyes térségek elmaradottságát az eredményes piaci működéshez szükséges feltételek, szolgáltatások létrehozásával /úthálózat, hírközlés, szakképzés, pénzügyi élet fellendítése, piaci háttér kiépítése stb./ lehet főleg mérsékelni, a piaci érdekek pedig majd kialakítják a konkrét, szektortól független termelő tevékenységet.

A Minisztertanács által jóváhagyott program csak keretét adja a felzárkóztatási törekvéseknek, ezért az éves népgazdasági tervekben, a TFSZA felhasználásának szabályaiban a jelentős változásokat, új igényeket figyelembe lehetne venni. Azonban a TFSZA összegét már előre szinte teljesen lekötötték, így nehéz módosítani a felhasználását, holott a társadalmi-gazdasági feltételek alapvetően megváltoznak /pl. várható, hogy főleg az elmaradott térségekben a föld egyre nagyobb része magángazdaságokba kerül, amelyeknek segíteni kellene az indulásnál stb./.

A TFSZA megyék között fel nem osztott része elsősorban a budapesti ipar racionalizálására szolgált, azaz a ki nem használt, korszerűtlen ipari állóeszközöket akarják vidékre telepíteni. Ez azt jelenti, hogy 600 millió forintot juttatnak /a TFSZA 20 százalékát/ burkoltan a fővárosi, illetve más nagyvárosi iparvállalatoknak, amely összeg a falusi vidéknek lett megszavazva. Ez nemcsak azért méltánytalan, mivel ismét a fővárosban csapódik le egy jelentős, nem odaszánt összeg, hanem azért is, mivel így nem azt az állóeszközt veszik meg, amely a feltételeket mérlegelve a legelőnyösebb. A pillanatnyi érdek a fővárosi /általában elavult/ állóeszköz megvétele mellett szól, a támogatás azt teszi olcsóvá. A fővárosi központú ipari telephelyek felemás megítélése, a felerősödő önállósodási törekvések pedig nyilvánvalóvá teszik, hogy csak azok a vidéki részlegek lesznek eredményesek, amelyek a gazdasági feltételek piaci értékelésén alapulnak.

A TFSZA 3 milliárd forintos összege a jelenlegi infláció mellett a program előzetes elvárásainak teljesítésére nem elegendő. Nagyon nehéz helyzetbe kerültek azok a pályázók, akik hosszabb átfutási idejű fejlesztésbe kezdtek, mivel az előzetes kalkulációkat messze meghaladják a tényleges kifizetések. Az előre nem látható jelentős áremelkedéseken túl tovább nehezítette helyzetüket az, hogy az adórendszer változása miatt forgalmi adót kellett fizetni /az állami támogatás jelentős részét ÁFA-ként visszavette a költségvetés/. Csak 1989-től kapnak adókedvezményt azok a gazdálkodó szervezetek, amelyek beruházást vállalnak a kijelölt térségekben.

A megyei tanácsok 1986 első félévében fogadták el a VII. ötéves tervüket, így a normatív fejlesztési lehetőségek /fejkvóta, céltámogatás/ kialakításánál nem

vehették figyelembe egyes települések elmaradottságát, mivel az országos program az előkészítés szakaszában volt még csak. Holott a lakossági infrastruktúra kiemelt fejlesztése nélkül /amire a fejkvóta, vagy céltámogatás megfelelő kialakítása lehetőséget adott volna/ a gazdasági bázis sem képes a népességmegtartó-képességet hosszabb távon jelentősen megerősíteni. Az érdekelt megyei tanácsok zöme a megyeközponti pénzalapból különített el egy részt, amiből a megyei pályázatokat támogatni tudta.

Az 1987-ben elindult kormányprogram társadalmi hatásait az érintett térségekben az idő rövidsége miatt nehéz pontosan felrajzolni. A népesség továbbra is erőteljesen csökkent, 1985 és 1988 között mintegy 5 százalékkal. Az 1200 fős csökkenés két harmada az elvándorlásból, egy harmada a természetes szaporodás visszaeséséből /másfélszer haladja meg a korlátozások száma az élveszületésekét/ adódik. Az elmaradott térségek népességének erőteljes fogyása nem állt meg, az elkövetkező években mérséklődése nem is várható, mivel a korstruktúra nagyon kedvezőtlen.

Az emberek értékítéletét jól kifejezi, épít-e házat a faluban. 1000 lakosra számolva fele annyi ház épült 1986 után a három vizsgált térségben, mint a megyében. Amíg országosan évente 4-5-ször több lakás épül, mint amennyi megszűnik, ezekben a térségekben a megszűnések és építések száma alig tér el. Az épített lakásokban a víz szinte mindenütt megtalálható /94,3%/ viszont a közcsatornák hiányoznak, aminek kedvezőtlen hatásai a termőföldnél, a házak elvezesedésénél már most megfigyelhetők.

A helyi tanácsok gazdálkodásában a háttérbe szorulás bizonyos mérséklődése figyelhető meg. Az egy lakosra számolt bevételük 1986 és 1988 között már csak két harmada a megyei átlagnak. A beruházási célú kiadások felét, az állami támogatások pedig 80 százalékát teszik ki az egy lakosra jutó értéknek. A tanácsi gazdaságban tehát megfigyelhető csekély előrelépés, néhány kisebb fejlesztésre sor kerülhetett.

A lakosság életszínvonalát jól érzékelteti a személyi jövedelemadó. 1988-ban az egy lakosra számolt összeg a három gazdaságilag elmaradott térségben 2,2 ezer forint/fő volt, amely felét tette ki a megyei /4,3 ezer forint/fő/ és harmadát az országos /6,6 ezer forint/fő/ átlagnak. 1990-től a személyi jövedelemadó a helyi tanácsok bevétele lesz, várható az, hogy a nagyon alacsony adókat kiegészítik központi alapokból, ennek ellenére a területi különbségek kiéleződése várható az elkövetkező években.

A lakosság eladósodása, a hitelek és betétek aránya ezekben a térségekben a legkedvezőtlenebb, 2-3-szorosa a betétállománynak a hitelállomány /Lengyel I. - Szekeres I. 1990./ Megjegyezzük, hogy a régiókat tekintve az Alföldön adósodott el a legjobban a lakosság, a hitelek és betétek aránya 133,3 százalék, a többi megyében 118,6 százalék, Budapesten 47,4 százalék. Mindez annak tudható be, hogy az Alföldön néhány nagyobb város kivételével szinte csak magánérdekből, hitelek segítségével épülhettek lakások, illetve a jövedelmek jelentősen kisebbek a máshol elérhetőnél /amit az SZJA is jelez/.

A három kistérségben a kormányprogram eddigi mérlegét magvonva azt tapasztalhatjuk, hogy a tanácsi gazdaságban érzékelhetők bizonyos kedvező jelek, míg a gazdasági akciók zöme csak ezután fejt ki hatását. Viszont a pályázatokat

átnézve ezek a fejlesztések főleg elszigetelt, egyedi beruházások lesznek, amelyek nem képesek megszüntetni a térségek elmaradottságát, hátrányos helyzetét. A munkaalkalmak száma megnő ugyan /főleg betanított munkásokat fognak foglalkoztatni/, azonban az infrastruktúra /a közlekedési kapcsolatok, közutak, hírközlés stb./ fejletlensége miatt nem generálnak újabb fejlesztéseket, vállalkozásokat. Megjegyezzük, hogy a bemutatott kormányprogramnak nem is célja az elmaradottság felszámolása, csupán a gazdasági bázis erősítését tűzi ki közvetlen célként.

Összefoglalás

Az erőforrás-korlátos hiánygazdaságban, a vizsgált idősakra jellemző centralizáltan indirekt gazdaságirányításnál a fejlesztésekért folyó versenyben az elmaradott területek alkupozíciója gyenge volt, a jelentősebb beruházások az iparilag fejlett területeken koncentráálódtak, ami maga után vonta az infrastruktúra fejlesztését is. Így fennmaradtak és újratermelődtek a területi különbségek, a tanácsi fejlesztési pénzeszközök állandóan elmaradtak az országos, sőt vidéki átlagtól is /Lengyel I. 1988/. Viszont a kedvezményezett térségek sem jártak jól, mivel hazánkban azok az ágazatok voltak a legbefolyásosabbak, azok kapták a legtöbb pénzt, amelyek válságba kerültek, vissza fognak szorulni. Az infrastrukturális fejlesztések ezeken a területeken is egyoldalúak voltak, a termelő infrastruktúra egyes elemeinek létrehozására került csak sor és a lakossági infrastruktúra fejlesztése is felemás módon történt.

Az Alföldön is az erőltetett fejlődés figyelhető meg, a termelő infrastruktúra néhány területileg erősen korlátozott eleme valósult csak meg, a gazdasági bázis is fejletlen, egy-egy kiemelt beruházási akcióval jöttek csak létre számottevő kapacitások, amelyek általában az Alföldön kívüli centrumokhoz kötődnek. A piacgazdaság kiépülésével várható, hogy a feldolgozóipar és az integrált élelmiszergazdaság előtt megnyílik a pálya. Mivel ezek az országban decentralizáltan helyezkednek el, ezért remélhető a gazdaság térbeli egyensúlytalanságainak mérséklődése is. Sajnos az eredményes piaci működés feltételei az Alföld elmaradott térségeiben alig adóttak, az várható, hogy az előbb-utóbb bekövetkező informatikai forradalom /amely a piacgazdasághoz manapság nélkülözhetetlen/ a sokkal jobb humán és infrastrukturális feltételekkel rendelkező ipari tengelyen veti meg a lábát először. A lakosság nagyarányú eladósodása /amely elsősorban az állami lakásépítés hiányára vezethető vissza/ pedig a térség jövőjét még sötétebbre festi.

Amíg egy centralizált modellben agilis vezetők "kijárással" el tudtak intézni komoly fejlesztéseket, addig piacgazdaságban a "lobbyszás" is másként zajlik. A helyi, területi vezetés a gazdaságot két módon tudja menedzselni. Egyrészt a problémákat, társadalmi feszültségeket a közvélemény előtt, nyilvános fórumokon nyíltan feltárva országos segítséget kér, bebizonyítva, hogy az egész ország érdeke a különbségek mérséklése /pl. a térség elszegényedése növeli a fejlett területekre költözők számát, akik az ottani lakás- és foglalkoztatási gondokat csak fokozzák/. Alapvető az is, hogy az infrastruktúra fejlesztésének a helyi önkormányzatokon és gazdaságon túlmutató kérdéseiben /pl. közúthálózat, ener-

getikai hálózatok stb./ a térség érdekeinek markáns képviselője legyen. Másrészt a helyi feltételeket alaposan elemezve kidolgoz egy olyan piacokonform gazdaságfejlesztő stratégiát, amely a befektetők részére a térséget kedvezővé teszi. A fejlett országok tapasztalatai szerint ezek a stratégiák nagyon eltérőek, sikerességük a feltételek reális felmérésétől és a vezetés rátermettségétől függ. Közösnek az mondható, hogy nem a közvetlen termelést célozzák meg, hanem a bármilyen gazdasági tevékenység háttéréül szolgáló tercier szektort ösztönzik /pl. ingatlanokkal, adókedvezményekkel, információszolgáltatással stb./, a pénzügyi szférának és a felsőfokú szakképzésnek kiemelkedő szerepet tulajdonítanak.

A makrogazdasági szinten jelentkező strukturális feszültségek egyúttal területi feszültségek is. A válság hazánkban területileg is kiterjedté vált, elért mindenkit. Ebben a helyzetben az várható, hogy minden erőforrásért kemény harc folyik /pl. a világhiállítás, bős-nagymarosi beruházás stb. térségi érdekeket is takar/, amely küzdelemben az Alföld lehetőségei csak akkor javulnak, ha a redistribúció nyíltan zajlik és mértéke jóval kisebb lesz a korábbiaknál, az önkormányzatok gazdasági függetlensége erősödik és lehetővé válik az infrastruktúra térben egyenletes fejlesztése.

Nyilvánvaló, hogy a tervezés eddigi rendszerében az elmaradott térségek problémái nem oldhatók meg. Ennek okai az alábbiakban összegezhetők: 1.) A tervet a hagyományos rendszeren dolgozták ki, nem elemezték, hogy a várhatóan fejlődő piaci viszonyok milyen határokat váltanak az elmaradott településeken. 2.) A fő cél az ipari temelés és feldolgozás fejlesztése volt, az infrastruktúráról majdnem megfeledkeztek. 3.) A mezőgazdasági magántermelés újraéledésében reménykedve ezen termelők igényelnének támogatást, nem azok a távollevő központtal rendelkező ipari üzemek, melyek kiöregedett gépeiket akarják tovább üzemeltetni és olcsó munkaerőt keresnek. 4.) A régiók és a települések nagyobb önállósága azt kell jelentse, hogy a közösségeknek legyen joguk több pénzeszközt megtartani saját céljaikra és ezáltal a gazdasági folyamatok révén kell reálisan értékelődniük.

A jelen tanulmányban megfogalmazott problémák, gondolatok, bár elsősorban Békés megyei példákon alapulnak, de közősek az Alföld egészére. Ezért is lehet nagy jelentősége a dél-alföldi megyék együttműködési készségének, összefogásának. 1989 novemberében kiadott szándéknyilatkozat egyik sarkalatos tartalmi kérdése kell legyen a közös regionális problémák föltárása, kutatása. A ma formálódóban levő önkormányzati elképzelések egyike sem szán akkora újraelosztó szerepet a megyéknek, mint amekkorával eddig rendelkeztek. Ugyanakkor senki sem tagadja, hogy léteznek olyan kisebb-nagyobb térségeket érintő feladatok, melyek megoldására regionális összefogás szükséges. Ennek egyik lépése lehet egy, az e század elejétől folyamatosan forszírozott Alföldi Tudományos Intézet megerősítése, melynek kezdeménye már 1973 óta Alföldi Kutatócsoport néven a Magyar Tudományos Akadémia keretében működik Békéscsabán.

IRODALOM

Bereczki A. 1989: Békés megye gazdaságilag elmaradott térségei. - Alföldi Tanulmányok /megjelenés alatt/.

Enyedi Gy. 1970: Az Alföld gazdasági földrajzi problémái. - Földrajzi Közlemények, 3.pp. 117-197.

KSH 1987: A gazdaságilag elmaradott térségek társadalmi-gazdasági jellemzői 1985 /szerk.: Kovács T./.

Laczkó L. 1974: Az ország kedvezőtlen feltételekkel rendelkező területeinek helyzete. - Tervgazdasági Közlemények 7.

Lengyel I. 1989: A beruházások alakulása az Alföldön /1970-1985/. - Alföldi Társadalom /megjelenés alatt/.

Lengyel I. 1988: Alföldi remények és "tanácstalanságok". - Közgazdasági Szemle 6. pp. 749-761.

Lengyel I. - Szekeres I. 1990: A lakosság eladósodásának néhány összefüggése Békés megyében. - Békési Élet 2. /megjelenés alatt/.

Márkus I. 1986: Az "alföldi út" és elakadása /Igrici, Gelej, Mezőcsát/. - Valóság 4. pp. 30-59.

Simon I. 1977: A település- és területfejlettség kapcsolata az Alföld részleges középfokú központjainak ipari fejlettsége alapján. - Alföldi Tanulmányok, pp. 143-156. Békéscsaba.

Tóth J. 1988: A területi érdekvérvényesítés kérdése és az Alföld térszerkezeti egységei. - Alföldi Tanulmányok, pp. 100-114.

Zoltán Z. 1977: Az Alföld-kutatás feladatai és lehetőségei. - Alföldi Tanulmányok, pp. 191-214. Békéscsaba.

Bíró József

A gyár



Csatári Bálint

Tiszazug tünetcsoport

Az 1980-as évek végének magyar társadalma és gazdasága - végre már ki lehet mondani - beteg. S a betegségre jellemző tünetek összessége, a szindróma a társadalom és gazdaság működési terében - azaz a települési térben - is észlelhető; sőt ott összegződik, ott mutatja meg valódi megnyilvánulásait a diagnózishoz. Sokan mondják már persze azt is, hogy a betegség feletti kesergéssel, annak - úgymond - csak a regisztrálásával nem jutunk előbbre, mégis el kell végezni ezt a munkát minden olyan területre, egységekre, kistérségekre, kistájra, amelynek népessége tudatában mélyen gyökerező földrajzi tartalma van, s a kór "áttéteit" is tetten lehet benne émi.

A Tiszazug tipikusan olyan halmozottan hátrányos helyzetű, szélsőségesen agrárjellegű, fogyó népességű, többszörösen is periférikus helyzetű kistáj, ahol az elmúlt négy évtized alig hozott valamit, ráadásul azt is úgy, hogy a térség lakói, a települések társadalmának közösségei szinte csak elszenvedték. Így nem váltak, nem válhattak részesévé a "szervetlen átalakulásnak". A Tiszazug népének legfeljebb egyetlen cselekvési lehetősége volt - elvándorolni. Márpedig ez a demográfiai magatartás önmagában a "betegség" abszolút tünete, de csak okozat, s előtte igen sok ok- okozati "áttétel" lezajlott a vizsgált területen.

A történeti pálya

Elise Reclus mondta: "a földrajz térbeli történelem, a történelem pedig időbeli földrajz". Hogyan állunk hát e szellemes definíció értelmezhetőségével a Tiszazugban?

Térségünk fejlődési vonalán a folyószabályozások jelentették azt a fordulópontot, amely teret és időt nyitott számára. Hozzátehető azonban, hogy maga ez a Szolnok megyei déli "csücsök" már akkor is hátrányos helyzetű volt. Kunszentmárton a nagykun mezővárosok perifériáján, a Tiszaföldvár-Csépa falusor pedig zömmel nagybirtokosok kezén, a szabad-paraszti mezővárosi Kiskunságtól vagy Szentestől, Csongrádtól "a folyók és gazdálkodási rendszerek által elválasztva".

A szabályozások után a 36 százalékról 71 százalékra növekedő szántók sem voltak azonban elégségesek a gyarapodó népesség eltartására, hiszen a birtokosok csak a gyatrább, időszakosan vízjárta földeket adták el; a homokos, magasabb partos részeket pedig a gazdagabb kunszentiek vették meg, akik azon szőlőt telepítettek. Ez a szőlő- és gyümölcskultúra a kiskunságihoz hasonlóan - a múlt század utolsó éveitől kezdve - szinte mégis a végső lehetőség volt a tagfelzárkózáshoz. S mi sem igazolja ezt jobban, mint az, hogy a földosztás után is évről évre nő a három szintesen, tehát igen gazdaságosan és biztonságosan művelt szőlők és gyümölcsök aránya. Mai, modern szóval mondva: terjed az *innováció*. De történik más is, jön a beszolgáltatási rendszer, a "kulákozás" s a kollektivizálás, amely éppen akkor "fejezi le" a térség parasztját, amikor pályájára állt, elindult felfelé. Jellemző, hogy az ugyancsak ezen időpontban létrehozott "szocialista tanyaközség", Cserkeszölő mintegy "szigetként" fejlődött a területen, a

tanyavilág, s a háztájik, később a fürdő révén, illetve "ha ez a rendszer hozta létre, hát más elbírálást is igényel" alapon olyan átalakulást tapasztalhatunk, amelynek jelzőszámai az ország valamennyi községétől összehasonlíthatatlánul megkülönböztetik.

Nem a térben, hanem a "tért kezelőkben" van tehát a történelmi pályahiba. S hol még? Tiszaföldvár - kontra Martfű - kontra Kunszentmárton. E három településből az első a nagybirtokos székhely diszkriminálható óriásfaluja, a második - a tőkés fejlődést követően - a szocialista vidéki decentralizációs iparpolitika várossá avanzsáló megyei fellegvéra, a harmadik a Békés megyéből ok nélkül átszatolt Öcsödből, s a vele szerves települési kapcsolatban soha nem álló dél-tiszazugi falvakból létrehozott járás büszke nagykun székhelye. S hol a kontra? Ott, hogy *fejlődniük csak és kizárólag/ a másik kárára lehetett, amelyet e három település meg is tett a történelmi pályája közelmúltjában*, miközben önmaguk is a periférián voltak, s a periféria perifériájára szorították a hozzájuk tartozó /vagy odarendelt/ kisebb falusi településeket. S nálunk ez jól ismert tünet: "ha a nagyok ezt teszik, miért ne tennék a kisebbek is". Csépa - Tiszasas - Tiszaug, három sokat próbált, "ágrulszakadt" kis falu egy családban, kényszerházasságban bő egy évtizedig, mindvégig rivalizálva egymással. De ez már a nagy történelmi pályának része, mert az elmúlt négy és fél évtized abból csak egy résztáv, s most ismét sokan állítják, hogy új történelem kezdődik. Mindezenet a történeti- földrajzi adottságok ezúttal sem sokkal kedvezőbbek, mint az előző új kezdetén.

A demográfiai állapotok

A falvak - világjelenségszerű - népességcsökkenésén oktalanság volna siránkozni. Bár ez is egy tünet. Sokkal szomorúbb az, mikor annak következményeként a "szervezet" harmóniája felborul, s a betegség visszafordíthatatlan tüneteket produkál. Az 1980-as évek végén csaknem pontosan annyian élnek a Tiszazugban, mint 120 évvel ezelőtt. S mialatt Cserekszőlő népessége nyolcszorosára, Cibakházé másfélszeresére nőtt, addig Tiszaugé csak harmadával lett több, Kunszentmártonban /Szelevénnyel együtt/ 7 százalékos a többlet, de némi hiány van már Tiszakürtön /ahol 1930-ban még kétszer annyian éltek, mint 1870-ben/, ötödével lett kevesebb Csépa és Tiszasas, negyedével Öcsöd, harmadával Nagyrév, felével Tiszainoka népessége.

Az említett 10 település lakóinak száma 1949 óta rohamosan gyorsuló ütemben fogy. 1963 óta megszakítás nélkül minden évben kevesebben születtek, mint ahányan meghaltak; a *természetes fogyás /de borzasztó kifejezés/ 15 év alatt megkétszereződött*. Ez a népesség - figyelemmel a később említendő elvándorlásokra is - már meg sem szülte azt a generációt, amelyik ma az egyszerű népességreprodukciót biztosíthatná. S milyen szomorú tünet: nemcsak a növekvő számú idősök "miatt" magas a halálozási arány. A Tiszazugban valamennyi korcsoport halandósága magasabb, mint a megyei átlag. Az öngyilkosságok aránya is kétszerese annak, a keringési betegségekben meghaltak 1/3-ával vannak többen, sok a májbetegség is; de az is tény, hogy az egy orvosra jutó tiszazugiak száma kétszerese a megyei átlagnak, s a lakás-, az élet- és munkakörülmények is számottevően alacsonyabbak.

Egyébként igen nehéz ezt a tünetet minősíteni, hiszen a *népesség csökkenése önmagában még nem jó vagy rossz*. A fogyás is, az elvándorlás is lehet jó, ha

egy túlnépesedett, önmagát eltartani nem képes terület populációja addig fogy, amíg annak belső egyensúlya helyre nem áll. De itt már igen régen, csaknem három évtizede felbomlott ez az egyensúly. Gondoljunk csak arra, a vándorlás 25 éves összesített egyenlege 12.137 fő, azaz teljes Kunszentmárton lakosságával azonos méretű. S a "negatív növekedés" eredménye először a szelekció, majd a sokat hallott "kontraszelekció" /elegendő az Öcsödön már a népesség több mint harmadát kitevő cigányságra utalni/. Az elvándorlók 40 százaléka 19-29 év közötti - a falusi élet minden perspektíváját elvesztett - fiatal volt, a legképzettebbek, a legtörekvőbbek. S hogy hová mentek? A szélrózsa minden irányába. Szinte elképesztő: *csak Csépa és volt társközségeit tekintve az ország 270 településébe költöztek szét belőlük*. S így nem csodálható az sem, hogy 2,2 százalék az analfabéták aránya, a harmincezer nyi emberből alig több mint háromezernek van középszintű végzettsége, s nincs ezer diplomás ahhoz, hogy értelmiségiként a helyi társadalom élére állhassék. A népesség tehát demográfiai és szakképzettségi mutatóit tekintve is bizony súlyosan károsodott már ahhoz, hogy gyorsan "gyógyulhassék" fel.

A gazdaság

A szervezet, az élő organizmus energiát, táplálékot igényel. S ennél az analógiánál maradván, ez egyre fogy. A mezőgazdaság nagyüzemi átszervezése után - később még a községhatárokat is átlépő üzemi koncentrációval is béklyózva - a terület agrártermelése nem tudta kihasználni adottságait. *Eltartóképessége - mind a jövedelmeket, mind a produkált termékek termelési színvonalát tekintve - fokozódó ütemben maradt el a megyei átlagtól*. Széthulltak az éppen felfutó szőlő- és gyümölcstermelő kisgazdaságok, a vízbőség ellenére sem volt megfelelő öntözés, de a megváltásként várt melléküzemági tevékenység sem fejlődött. Az ipar sem jelent meg időben és megfelelő struktúrában. Bár a "szőrmegyár" Közép-Európa legnagyobb ilyen üzeme, s tradíciói a mezővárosi paraszt-polgári kisiparig nyúlnak vissza, a budapesti anyavállalattól való függése, nehézségei közismertek. Korszerűsödött ugyan a téglagyár is, de ez inkább az ipari munkahelyek megszűnését, mint bővülését eredményezte.

Jelentős számú, az aktív keresők harmadát kitevő ember száll tehát autóbusszra és vonatra naponta, szembesülve azzal, hogy az ingázási központok /Kecskemét, Martfű, Szolnok/ mennyivel jobban ellátottak, fejlettebbek, mint az a kis "gyarmati" falu, ahová esténként a háztáji második gazdaságába és kis otthonába "megtér". Azért a szervezet önfenntartó /és önkiszármányoló/ mechanizmusa is tetten érhető. Míg a terület hat nagyüzeme az elmúlt évek átlagában kb. 400 millió forint értékű terméket állított elő, addig csak Cserkén a 100 ha fólia alatt 200 millió volt ez az érték. Általában is adatokkal igazolható: a Tiszaugban a mezőgazdaságban foglalkoztatottak családi és személyes jövedelemviszonyai lényegesen magasabbak, mint a megyei átlag. Sajnos az esetek többségében az elvándorlást, a végleges elköltözést finanszírozzák ebből a pénzből.

Saját gazdasági ággá válhatna viszont a falusi turizmus, a rekreáció, a felüdülés, a pihenés. Szinte a "minden rosszban van valami jó" alapon a terület folyói, árterei, erdei, csendes falvainak míves régi parasztházai tálcán kínálják ezt a lehetőséget. Osztották is a tsz-ek és a községek a telkeket szép számmal

/lényegében koncepció és még inkább tervek nélkül/, de e valóban igen modernnek ítélt új falusi /térbeli/ funkció megjelenésével sem járt sokkal több az őslakosok számára, minthogy egy-egy szép nyári hétvégén még kenyeret és tejet sem lehet kapni a helybeli szatócsboltokban. Nincs elég kövesút az üdülő-zártkertekhez, sőt a villamosítottáguk és az ivóvízellátásuk sem megoldott. Nem működik tehát a szervezet ideg- és érrendszere. Végül, hogy a betegségek szindrómává válásának az analógiáját teljessé tegyük, szóljunk az egész térség településeinek hálózattá szerveződéséről, magáról a kistérségről.

A Tiszazug településhálózata

A települések általános fejlettségi állapota elkeserítő, bár az eddigiekből ez szinte törvéyszerűen következik. Igen súlyos a tünet, *de 1970 óta a kistérség falvainak és városának infrastruktúrális ellátottsági színvonala - a Szolnok megyei átlagértékekhez viszonyítva - fokozatosan csökken.* Több településben relatíve romlottak a kiskereskedelem mutatói, a képesítés nélküli pedagógusok tíz százalékos aránya kétszerese a megyei átlagnak, csökken a lakásállomány, és alig újul meg. Sok mindenért utazni kell tehát, már az alapellátásért is. A falvak térkapcsolati rendszere rendkívül széttagolt. Az adminisztratív kapcsolatok igen súlyos gondja, az igazgátszolgáltatás Mezőtúrra kerülése, az egészségügyi /rendelőintézeti, kórházi/ ellátáshoz négyfelé /Szentésre, Kecskemétre, Szarvasra és Szolnokra/ kell utazni. Sok mindenért még a megyét is el kell hagyni. Így e tipikus alföldi /megyei/ periféria helyzetének valaminő javításához is mind a négy határos alföldi megyének össze kellene fogni.

Érdekes jelenség, de az egész országban nincs még egy ilyen kistérség, amelynek - Cserkeszőlőt kivéve - minden települése már megyével lenne határos. Ez a közlekedési helyzetnek is "abszolút periféria" jelleget ad. Tiszaugról Bács-Kiskun megyén át lehet leggyorsabban Szolnokra jutni. De nem is ez a legsúlyosabb gond, hanem az, hogy a tarifa- és benzináremelések után, az alacsony életszínvonal miatt a Tiszazug térsége még nem állt meg a lejtőn. S hogy megállhat-e? Talán igen, bár ha az ország egésze is elmaradott, akkor aligha várható, hogy egy ilyen - történelmileg is hátrányos helyzetű - kistáj hirtelen, mint egy csodálatos mesében, elinduljon felfelé.

A Tiszazug kérdőjelei

A megoldás, a gyógyítás hosszú folyamat lehet csak. Mert a szervezet minden tünetét együtt kell gyógyítani. Képes lesz-e a Tiszazug népessége, társadalma újra fogalmazni "mi-tudatát", felmérni jelenlegi helyzetét, abban elhelyezni saját magát és települését, szűkebb - szükségképpen egymásrataltsággal rendelkező - környezetét, kistérségét? Ki tudja-e használni a sajátos természeti környezete által nyújtott két lehetőséget? Modernizálódhat-e ezen a bázison - az egyéni vállalkozókedvet integrálva - a mezőgazdaság, ill. közös célként - egységes koncepciók és tervek alapján - fejlődhet-e a természeti értékeket megóvva a Tiszazug rekreációs és idegenforgalmi funkciója? Az előbbi kettőn túl lesz-e más munkalehetőség? Akár extenzív alapon is olyan hatékony ipar /kisipar, kisvállalkozás, társulás/, amely integráns részévé válik a terület gazdaságának, és magában hor-

dozza az ipari kultúra tényleges megteremtését, majd később innovatív megújuló képességét? Végül megállíthatók-e - a fenti kérdésekre adott pozitív válaszok esetén - az összességében kedvezőtlen demográfiai és települési folyamatok /előregedés, az infrastruktúra relatív lemaradása, a közlekedési elzártság, az alacsony képzettségi színvonal, stb./?

A vizsgálat néhány eredménye, tanulsága arra mutat, hogy - most egyelőre a külső tényezőktől eltekintve - *van esély a pozitív válaszokra*. Az időbeli megkérdettség ellenére is ilyen Kunszentmárton várossá válása, Cserkeszőlő páratlanul dinamikus fejlődése, Tiszakürt valóságos "székhelyközséggé" válása, a három zugi falu rekreációs funkcióinak bővülése, Öcsöd külső képének formálódása. Nyilván további pozitív irányú elmozdulások akkor következnek be, ha azok nem az egymás elleni érdekérvényesítés útján, egymásnak szinte a kárára, hanem *egy szisztematikusan és egészségesen működő kistérségi terület- és településfejlesztési politikában integrálódnak*. Erre ma még nincs példa a magyar területpolitikai gyakorlatban. Holott igenis vannak helyi, specifikus igények, s vannak helyi lehetőségek is, amelyek száma megnövekedhet a szabályozórendszer további változásával /a helyi akciókkal, a helyben maradó általános forgalmi adóval, stb./.

Az hangsúlyozandó, hogy a Tiszazug jelenlegi elmaradottságának okai nemcsak a területben keresendők, hanem a korábban felsoroltak együttes következményeként álltak elő. Külső segítség nélkül a kistérség tehát aligha képes megújulni, minthogy elmaradásában is több külső elem játszott szerepet. Csak további szociológiai és közgazdasági jellegű vizsgálatok tisztázhatják azt, hogy a feltett kérdések, illetve a kutatás során az ezekre adott /vagy kapott/ válaszlehetőségek valóban változásokat hordoznak-e. Egyetlen igazán közös terület- és településfejlesztési cél azonban /tekintettel a kutatást finanszírozó Szolnok Megyei Tanács tervosztályára is/ megjelölhető. Ez pedig a legtágabban értelmezett infrastruktúra /műszaki és szellemi/ összehangolt, kistérségi fejlesztése, amely *javíthatja az ott élők társadalmi közérzetét, és fogadókésszé teheti a területet az ipar és a mezőgazdaság korszerűsödésére, és az egyedi tiszazugi funkció, az üdülés és idegenforgalom kifejlesztésére*.

A pozitív - a betegségre vonatkozóan negatív - válaszokat, feleleteket csak a térség társadalma adhatja meg. Erre most valóban lehetősége kínálkozik. A terápiához persze sok pénz is kell, amelyre bizony számíthatnak, ha belőle gyógyszer készül. Egyetlen ország sem mondhat le ugyanis arról, hogy a területén szükség szerűen kialakuló egyenlőtlenségeket rendre segítsen megszüntetni. Csakhát garantálni kellene, hogy az erre a célra elkülönített pénzeszközök oda jutnak, ahová szükséges, s akik kapják, azok fogadókészek és méltók rá. Ehhez és ezért a megalakult Tiszazugi Települések Szövetsége sok mindent tehet.

A szerkesztőség megjegyzése:

A szerző a Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja kecskeméti Településkutató Csoportjának a vezetője. 1985-88 között három évig az ő irányításával folytatták a Tiszazug komplex vizsgálatát több munkatárssal. Jelen írásában felhasználásra kerültek a kutatásban résztvevők gondolatai: Czapkó Gáboré, Csordás Lászlóé, Keresztes Nagy Csilláé, Fekete Szabó Sándoré, Lakatos Istváné és Szabó Lászlóé.

Kerékgyártó T. István

Lehet-e közélet a lakóhelyen?

A helyi társadalom önkormányzati esélyei.

Szerk.: Bóhm Antal

A nyolcvanas évek eleje óta lehet nyomon követni a helyi társadalom jelenségei iránti érdeklődést. S ebben nyilván az is szerepet játszik, hogy az erősen centralizált központi hatalom tartalékai fokozatosan kimerültek. Egyre inkább világgossá vált, hogy a helyi önállóság, illetve a lakóhelyi társadalom demokratikus fórumai nélkül nem lehet előrelépni az oly sokszor hangoztatott reformfolyamatok kiteljesítésében. Nem is szólva arról, hogy a társadalomirányítás decentralizáló törekvései sorra kudarcot vallanak, ha az állampolgárok kívül rekednek a személyes és lakóközösségi életüket meghatározó események alakításán, illetve ha nem állnak rendelkezésükre a politikai participáció /részvétel/ közvetlen és közvetett formái. Ez az erősödő szükséglet különben akár az állampolgári autonómia kifejezője is lehetne. Az önkormányzat követeléséé, mely nem egyenlő a központi gondoskodás megszűnésével. Még kevésbé a leadott "jogosítványokkal" való éléssel. Az elmúlt fél évtizedben olyan öntudatosodási folyamat indult meg, melynek hosszú távú esélyei elsősorban a helyi társadalom újrászerveződésében várhatók.

Legalábbis akkor, ha ezeknek az esélyeknek valóban megvannak a valóságos gyökerei. A politikai részvétel intézményes és nem intézményesült formáiban éppúgy, mint a közösséggé szerveződött lakópolgárok konkrét cselekvéseiben. A címben jelzett tanulmánykötet szerzői éppen ennek kifejtésére vállalkoztak, bár mindazt, amit realizálható alternatívaként fogalmaznak meg, aligha foghatjuk fel működő gyakorlatként. E kötetben inkább az önkormányzati esélyek szociális, kulturális és politikai feltételeinek taglalásáról van szó. Kezdve attól, ahogyan Gombár Csaba az úgynevezett demokratikus rendezővel lehetséges funkcionálását értelmezi, folytatva a lakossági érdekérvényesítés különböző területeinek és intézményeinek vizsgálatával. Ám bármennyire eltérő - hol a közéletiség lehetőségeit épp csak felvillantó, hol az önkormányzat konkrét feltételeit feltáró - frásokat olvashatunk is, mindvégig egyértelmű, hogy elengedhetetlen a központi irányítás és a helyi népképviselői-önkormányzati tevékenység egyensúlyának megteremtése. A politikai akarat szempontjából ezt a körülményt akár létkérdésnek is tekinthetjük. Hiszen - amint azt több szerző is minden kétséget kizáróan bizonyítja - az egyén állampolgári minőségének artikulálódása nélkül igazi demokráciáról nem beszélhetünk.

Aligha alaptalanul hangsúlyozva, hogy a "lakónépességnek csak azok az egyénei minősülnek lakópolgárnak, akik valamilyen lényeges vonatkozásban közvetve vagy közvetlenül részt vesznek a település sorsát meghatározó döntési folyamatokban". Ez pedig, ha eszünkbe jut, hogy az elmúlt időszakban mennyire formális volt a döntésekben való részvétel, újra a helyi közélet és politika elengedhetetlen rekonstrukciójához vezet vissza. Különösen Bánlaky Pál tanulmánya, de Bóhm Antal, Pál László és Kilényi Géza írásai is utalnak rá, hogy a települések legtöbbje

az ott lakók számára csupán materiális élettér lehetett. Korántsem véletlenül. Hiszen hiányoztak az akaratképzés sajátos formái, s az inkább csak verbálisan népképviselőként működő szervek sem tudták a közösségi érdekeket megjele-
níteni és képviselni. A lakossági részvétel gyakorlatáról írtak ugyanúgy alátá-
masztják ezt, mint a "félreformokkal" korszerűsített tanácsrendszer ellentmondásait taglaló gondolatmenetek. Kifejtve-kifejtetlenül a monopolisztikus hata-
lomgyakorlás napjainkra nyilvánvaló kudarcai tárulnak fel az egyes tanul-
mányokban. Néha ugyan a szűken vett szakmai problémák leírása mögé rejtve
/mint például Kőszegfalvi Györgynek a településkutatások és a településpolitika
viszonyát elemző írásában/, többnyire viszont félreérthetetlen módon.

Még akkor is, ha az állampolgári részvételnek és érdekérvényesítésnek olyan
- mindmáig kifejtetlen - lehetőségeivel ismerkedhetünk meg, mint amilyenek az
oktatás területén érvényesülnek. Mert nagyon is érthető, hogy a lokalitás és a
lakóhely háttérbe szorítása - a paternalizmus több évtizedes gyakorlatától elvá-
laszthatatlanul - olyan állampolgári mentalitásnak kedvezett, mely a központi
hatalom feltétlen elsőbbségében hitt. A közösségi ügyekben való közvetlen po-
litikai részvételnek sem az intézményes feltételei, sem az egyéni motívumai nem
alakulhattak ki. Ráadásul az állampolitikai rendezőelvek is akadályozó ténye-
zőként jelentek meg. Így minduntalan szembe kell nézni azzal a veszéllyel, hogy
a helyi érdekérvényesítés esélyei az elhatározás sfkján maradnak. Míg a "helyi
hatalmi-politikai elit /amelyben rangos helyet kapnak a gazdasági szervek és az
intézmények vezetői is/ döntései számára szinte csak installációként szerepelnek
a különböző testületek, a látszólag széles demokratikus bázison működő szer-
vezetek", addig a helyi közélet, a helyi demokratikus fórumok formalizmusa
akár szükségszerűnek is mondható. Ám azt a kötet szerzői sem kalkulálhatták
be, hogy az utóbbi hónapok, hetek eseményei merőben átformálják az ájultságra
kényszerített országos és helyi közéletet, a gazdasági szükséghelyzet s a sokáig
üdvöztőnek tartott politikai racionalitások körülményei között is.

A helyi politikai mozgások felélélnkülését, s ezzel egyidejűleg a helyi társa-
dalom önkormányzati jellegének erősödését kivált azok a társadalmi változások
teszik elkerülhetetlenné, melyek az alattvalói állampolgári lét meghaladására
készítnek. A demokratikusabb politikai légkör ennélfogva lesz hatással a ta-
goltabb érdekérvényesítési struktúrák kialakulására, a lokalitás növekedésére, az
egész helyi döntési folyamat megváltozására. A helyenként ellentétes gondola-
tokat olvasva is kikristályosodhat bennünk az a felismerés, hogy a helyi társa-
dalom újraszerveződésének egyik fontos mozgatórugóját éppen az egyéneket
összefogó új állampolgári minőség elérése teremti meg. Mint hovatarozástudatot
adó és szolidaritást kínáló közösségi magatartás, mely nem kikényszerített, hanem
önként vállalt. Azaz olyan szükséglet, mely a centralizált hatalomgyakorlással
szemben óhatatlanul fellép. S jóllehet - Bánlaky Pált idézve - "nincs esélye
annak a politikai akaratnak és cselekvésnek, amely itt és most, azonnal kíván
helyi önkormányzatokat teremteni", hosszabb távon viszont mindenképpen "az
adja meg a helyi önkormányzatok kifermálódásának az esélyét, hogy a társadalom
kívánatos fejlődése lehetetlen azok erősödése nélkül".

/Kossuth Könyvkiadó, 1988./

Györffy György

A 750 év előtt beköltöző kun társadalom a Codex Cumanicus alapján

A kunok 750 év előtti beköltözésére való visszaemlékezést azzal a gondolattal kezdem: milyen egyetemes jelentősége van a nemzeteknél k i s e b b népcsoportok, etnikumok összetartozástudata megőrzésének. Nincs Földünknek olyan lakott tája, amelyben ne élne földrajzi, történelmi, nyelvi vagy néprajzi tényezők által kialakított embercsoportok; olyan etnikumok, amelyeket a sors valamilyen állami keretbe kényszerített. Ha az állam tiszteletben tartja a történelmileg kialakult regionális keretek és a benne élő embercsoportok jogait, akkor a nép, a *démos* jogait képviseli és demokratikusnak nevezhető; ha az állam, mint erőszakszervezet, a határai között élő embercsoportok autonóm szerveződésének jogait bármilyen ideológia alapján nem ismeri el, sőt üldözi, diktatúrának, antik fogalmak szerint *tyrannis*nek tekinthető.

A magyar politikai gondolkodásban Szent István óta jogi normaként élt az uralkodó nemzettől eltérő nemzetiségek létjogának elismerése, sőt az eredetileg törzsi alcsoportokból, nemzetiségi keretből alakult vármegyék helyi különállóságának megőrzése.

Ez a nemzetünkbe mélyen begyökerezett szemlélet eredményezte, hogy a XIII. század közepén beköltözött kunok a legújabb korig megőrizhették területi önállóságukat, és ennek bürokratikus megváltoztatása után is etnikai különállásuk tudatát. Vaj'ha az egész Földön erősödne a táji csoporttudat a nacionalizmus rovására!

A kunok 1239-ben történt beköltözésének, majd a tatárjárás utáni végleges letelepülésük történetét sokszor megírták és iskolában tanítják.

Megünnepeltük 700 éves beköltözésük fordulóját 50 évvel ezelőtt. Magam a Szabad Szó 1939. január 22-i számában írtam cikket ezen a címen: *700 esztendeje jöttek a kunok Magyarországra*. Györffy István szorgalmazására 1939. augusztus 16-án Teleki Pál elnökletével Budapesten tartotta ülését a kunok 700 éves betelepülésének emlékére rendezett Jász-Kun Kongresszus, melynek bevezető előadását Györffy István tartotta *Kik voltak a kunok?* címen.

1974-ben ehelyütt, Karcagon Németh Gyula védnöksége mellett *A Nagykunság és Karcag a középkorban* címen tartottam előadást, amelyben a kunok Magyarországra történt beköltözését, Olás nevű törzsüknek a Nagykunság területén való megtelepedését és a Karcag nevű kun úrról elnevezett település létrejöttét beszélttem el.

Ezúttal nem ismétlem el a többször leírtakat és elmondottakat, hanem egy 1951-ben írt, és először most sajtó alá került cikkem alapján azt ismertetem, hogy milyen is volt az a kun társadalom, amely a Fekete-tenger északi és nyugati partvidékeiről 1239-ben beköltözött Magyarországra. Egyben ízelítőt adok a kunok nyelvéről. Kun őseinkkel mi már alig tudnánk beszélni; a kun nyelvet jól

ismerő Mándoki Kongur István tolmácsolására volna szükség, hogy szót értsünk velük.

A kunok a XI. század közepén tűntek fel Európában a nomád népek steppeországtáján. 1055-ben elérték az orosz fejedelemségek határait, 1068-ban Csernyigov környékén, 1071-ben a kijevi fejedelemség délnyugati határszéleinél harcoltak, 1078-ban pedig már Drinápolyt ostromolták. A XI. század végére elérték az Al-Duna vonalát, s ettől kezdve uralmuk alatt tartották az Uráltól az Al-Dunáig húzódó steppe jelentékeny részét.

E hatalmas területet lakó nép sokféle név alatt szerepel a forrásokban. /1./ Ázsiai nevük *qypčaq*, *quman* vagy *qoman*; míg örmény *Xarteš*, orosz *polovec*, lengyel *plowec*, cseh *plavec*, német *falb*, *fahl*, és latin *flavus* nevük mind "fakó, halvány" jelentésű. Csak a magyarok nevezték őket, és steppei elődeiket *kun*-nak.

A délorosz steppét lakó kunok termelőmódja a nomád állattenyésztés volt. Világos képet ad erről az orosz évkönyvirodalom, valamint a XIII-XIV. század fordulóján készült Codex Cumanicus.

Mikor Könöny /Köten/ kun fejedelem 1224-ben a mongolok elől Halicsba menekült, vendégajándékkul egyebek között lovakat, tevéket és bivalyokat adott a halicsi fejedelemnek.

A Codex Cumanicus kun eredetű szónagyának, kivált a gazdasági élet szavainak fogalmi csoportok szerint való összeállítása néprajzi leírás-szerűen eleveníti meg a nomád kunok életét.

Az állattenyésztésről általában: *sergiz-*, *-ir* szelidít, *ikti* szelőd, háziállat, *sürüv* nyáj, *küt-*, *er* őriz, *kütöv* legelő; *otalamaq* füves legelő; *bičen* széna, *bičenlik* jászol; *tašaqsyz* herélt, *qamčy* ostor, *qo rov* kolomp, csengő.

Lótenyésztés, lovaglás: *at* ló, *jylqy* ménes, *bej* kanca; *qystraq* fiatal kanca, *jäli* sörény, *ajran* ló-ól, *bav* kötőfék; *jügen* kantár, *tizgin* gyeplő, *ejer* nyereg, *Xadaq* akasztó horog a nyergen, *ejer jabo y* nyeregtakaró.

Juhtenyésztés: *qoj* juh, *qočqar* kos, *qozy* bárány.

Szarvasmarha-tenyésztés: *syr*, *syrr* szarvasmarha, *ögüz* ökör, *inek* tehén; *buzav* borjú, *su-syrr* bivaly.

Tevetartás: *töve* teve.

Kisállattartás: *ečki* bak, *tonuz* disznó, *ešek* szamár; *qatyr* öszvér; *it* kutya, *qančyq* szuka, *mačy* kandúr, *tavuyq* tyúk, *balačuq* kiscsibe, *qaz* liba.

A ló-, juh- és szarvasmarha-tartás szókincsének gazdagsága azt mutatja, hogy a kunok állattenyésztésében messze ezeknek volt a legnagyobb jelentősége.

A kunok életében a földművelés jelentősége alárendelt volt. Mint a nomádok általában, nyári szállásaik körül a gyorsan beérő köles termesztésére szorítkoztak; mindamellett ismerték a legkülönbözőbb, Kelet-Európában honos gabonafajtákat, főzelék- és gyümölcsféléket. Arról is tudunk, hogy a bizánci kézben lévő krími Khersonban már a XI. század végén megjelentek gabonavásárlás végett. Hogy a Codex Cumanicus ennek ellenére gazdag földművelő szókincsset tartalmaz, abban szerepe van annak a körülménynek, hogy a szótár tekintélyes része a Krímben megtelepedett kunok nyelve alapján készült.

Gabonatermesztés: *tarlov* szántóföld, *saban* eke, ekeföld, *saban temir* ekevas, *tyn jer* ugar, *tary* köles, *arpa* árpa, *boɟdaj*, *buɟdaj* búza, *suvlu* tönköly, *tutury-ov* rizs, *učyɟ* polyva.

Kertinövény-termesztés: *kendir* kender, *üsküli len*, *soyan* hagyma, *samuq* répa, *čügündür* veres répa, *qabaq* tök, *qovun* sárgadinnye, *borla* szőlőskert, *jüzüm* szőlő, *kertme* körte, *erik* szilva, *qoz* Xoz dió.

A fenti növények ismerete természetesen nem jelenti azok termesztését, hiszen ugyanezeket a szavakat megtaláljuk más, tisztán nomád életmódot folytató török népek szókincsében is; a szántás-vetés elemeinek ismerete azonban letagadhatatlan. A "kert" fogalmára használt szavak a krími kunok nyelvében perzsa eredetűek, pl. *bay* szőlőskert; *bostan* gyümölcsös.

Halászatukra nézve sokatmondó az a körülmény, hogy a kódex viszonylag kisszámú ide vonatkozó szókincsében horgászveszdő, horog és két háló nevét őrizte meg, amelyek közül az egyik, *ylym* a magyar *gyalom*-nak, a nagy kerfőtűhálónak felel meg.

Halászat: *baluq* hal, *av* háló; *sryx* szigony, *jyrqaq* horog.

A kunok egyik törzse a Cortan halnevet viselte; jelentése csuka.

A vadászat jelentősége a kunoknál többirányú lehetett. A pusztá ragadozóival szemben, amelyek az állatállományt veszélyeztették /farkas, sakál, hiúz/, kétségtelenül elhárító jellegű volt, míg kisebb ragadozók, prémes állatok elejtése a prém csereértéke miatt volt jelentős.

Vadászat: *Xuv-*, vadászik; *tuzaq* hurok; *böri*, *börü* farkas, *tülkü* róka; *qarsaq* pusztai róka, amiből a Karcagnak nevet adó Karcag kun úr neve is ered; *küzen* görény; *kiš* coboly; *tejin* mókus /prém/; *qojan* nyúl; *ys* hiúz; *aju* medve.

A solymászat inkább kedvtelés céljait szolgálta. Kódexünkben számos solymászatra használt madárfajta neve merül fel:

pl. *balaban* vadászsólyom; *soņyur* sólyom; *qrvj* karvaly; *qara-quš* sas, *sar* saskeselyű; *qarčyqa* ölyv, *čura* vércse, *sövlün* fácán.

A teljesség kedvéért a gyűjtögető gazdálkodás maradványait jelölő fogalmak során megemlíthetjük a méhészet és a vadnövények gyűjtésének kifejezéseit:

bal méz; *balavuz* viasz; *jova* vadhagyma; *čatlavuq* mogyoró; *ot* fű, gyógynövény; *jyšqyč* fodormenta.

Áttekintve a kunok gazdálkodási formáin, termelésükben legnagyobb jelentősége a nomád állattenyésztésnek volt, s ehhez képest a földművelés, halászat, vadászat és gyűjtögetés szerepe alárendelt.

Nem áll ellentétben ezzel az a körülmény, hogy forrásaink némely iparág kifejlődéséről tesznek tanúgásot. A Kang-mu című kínai évkönyv az 1237. évre vonatkozóan a kipszakokról azt írja, hogy ügyesek a bőr és az érc feldolgozásában. Ezt a Codex Cumanicus is alátámasztja.

A nomádok állattenyésztése fölös mennyiségben termeli a nyersbőrt. A bőrt a szükségletnek megfelelően különböző finomságúra készített ki. Szóanyaga: *erik-le* cserez; *teri* bőr; *erik* cserzett bőr; *saņry*, *savry* kidolgozott bőr; *sürük* puha bőr; *jular* /?/ szfj; *Xajyš* bőrszfj; *qujšqan* farmatring.

A XIII. század végére e téren már munkamegosztás fejlődött ki. A szűcs mellett megjelenik a sarukészítő, nyerges és szfjgyártó: *tončy* szűcs; *etikči* csizmadia; *ejerči* nyerges; *jügenči* szfjgyártó.

A fémművességet nem háziiparszerűen űzték, hanem egyes központokban, érlelőhelyek közelében vagy fejedelmi udvar körül. Kun szavai: *čojun* érc; *altun* arany; *kemsen* aranylemez; *kümüš* ezüst; *bayyr* réz; *temir* vas; *qurc* acél;

tuč bronz; *qorqasyn* ólom; *köne* suvy kéneső, higany; *kömiür* szén; *baltyčaŋ* kapács; *örs* üllő; *qysqač* fogó; *köriük* fűvő; *ojovla* gravíroz; *temirči* kovács; *altunčy* aranyműves; *byčaŋčy* késes; *qylyč* *ostasy* kardkovács; *altyn qur* aranyöv.

Milyen termelvények kerültek ki a nomád kovács műhelyéből? Fegyverek /kard, kés, lándzsahegy, nyílhegy/ mellett kezdetleges munkaeszközök /ekevas, sarló/, valamint a fém, fa bő megmunkálásának eszközei, az állattenyésztés szükségletei /lánc, zabla, kengyel, abroncs/, edények /üst, serpenyő, tál/, a viselet tárgyai /ékszerek, öv, csat, gomb/.

A faragás ősi pásztormesterség lévén, bő szókinccsel jelenik meg kódexünkben:

aŋač fa, deszka; *tirek* oszlop, *tulqma* felfűrészeletlen fatörzs; *jarma* hasáb, deszka; foglalkozásnévben *čyryŋčy* esztergályos; *jačy* fűkésztő; *oXčy* nyíl-készítő; *balta* balta, *ütürgü* véső, *ušqu* gyalu; *burav* fűró, *bilev* fenőszij.

A fonás, szövés, posztó- és nemezgyártás, valamint a kötélverés és varrás gyakorlatát szemlélteti:

vuřčyq orsó; *ip* fonal; *toŋu* út, sző, összefon; *qypty* olló; *čine-* selyemmel kivarr.

A speciális mesterségek sorában: *čekmenči* posztókészítő, *bojačy* ruhafestő, *börči* süveggyártó. Mindamellet a házi szövés-fonás és készítés nem volt jelentős, és a textilszükséglet zömét a levantei kereskedelem behozatala biztosította.

Az elmondottakban végigtekintettünk azon, hogy a nomád kun társadalom a mezőgazdaság és kézművesség útján hogyan elégtette ki elemi szükségleteit. A nomád termelőmód azonban nem képes eleget tenni a folyton növekvő igényeknek, s így a további szükségleteket más módon voltak kénytelenek megszerezni: zsákmányolás és cserekereskedelem útján.

Zsákmányolásra alkalmassá tette őket életmódjukkal együtt járó fegyverzetük és harcmódoruk. Mint a lovas nomádoknak általában, fő fegyverük az íj és a nyíl. Fejlett nyíltechnikájukat szemlélteti az Orosz Évkönyvek 1185-i adata. Az ellenséget tüzes nyilakkal is lőtték. Kőncek nevű hajdani fejedelmükről a néphiedelem nyomán éppenséggel azt írták, hogy olyan roppant méretű íjai voltak, hogy 50 harcos is alig tudta megfeszíteni fegyvereit. Szavai: *saŋyt* eszköz, fegyver; *oq*, *oX* nyíl; *ja* íj; *kes* tegez; *qylyč* kard; *byčaŋ* kés, tör; *qyn* hüvely; *siŋü* lándzsa; *orbu* kőhajító; *qalqan* pajzs; *tovuŋ* a sisak; *kübe* gyűrűspáncél; *bütüliük* vért; *qur* öv.

Seregüket szövet- és lófarkas zászlók alatt rendezték. Harci jeleket trombiták hangjával, sőt emberi hangon, farkasüvöltés utánzásával is adtak. Kifejezéseik: *ceri*, *ceŋri* sereg; *toŋ* /lófarkas/ zászló, *burŋu* trombita.

Harcmódoruk hasonlatos volt a honfoglaló magyarokéhoz. Az ellenség megtámadása után megfutamodtak, s midőn az ellenség megbomlott sorokban üldözni kezdte őket, megfordultak, és a tartalék seregszámnyak bevetésével tönkrevérték az üldözőket. Harcban a lóhátról való pályvahajtást is alkalmazták; így fogták el pl. 1205-ben többedmagával Balduin bizánci latin császárt.

Kitűnő fegyverzetük és harcmódoruk birtokában két évszázadon keresztül számtalan esetben vezettek zsákmányoló hadjáratot az orosz fejedelemségek és a balkáni tartományok területére.

Az Igor-ének szerint a pogány /kun/ had orosz földre rontván adót vetett ki,

mégpedig udvarok szerint fizetendő prémet. Ibn-al-Athir szerint a kipcsakiak a krími Szudakba érkező hajósoknak rabszolgákat, rabszolganőket és értékes prémeket adtak cserébe a tengerentúlról hozott ruhaszövetekért.

Míthogy a Codex Cumanicus első részét krími olasz kereskedők állították össze, a kereskedelmi forgalom egész szókincese megtalálható benne.

A legfontosabb behozatali cikkek:

ipek, jibek selyem; *last* nyersselyem, *qatifa* bársony; *naq* aranybrokát; *našic /nasič?/* aranybrokát gyöngyökkel díszítve; *ketan* vászon; *Xes* durva vászon; *mamuX* gyapot; *yšqarlat* finom posztófajta, *lačato* csíkos szövetfajta.

A kódex kereskedelmi fogalmainak szókincese a XIII. század végi krími helyzetet tükrözvén, már pénzforgalmat, tehát fejlettebb állapotot tüntet fel, mint amit a tatárjárás előtti korra nézve feltehetünk.

Kun nevei: *san* szám; *aqča* pénz; *ölče* mérték; *taš* kő, súlymérték; *qary* rőf; *sar-* elad; *satov* kereskedés; *satuXci* kereskedő /szatócs/; *čerči* szatócs /kiskereskedő/; *ötünč* kölcsön; *bernelü* adós; *tutsaq* zálog; *qarav* kártérítés; *astylan* uzsora, kamat; *astlancy* viszonteladó, uzsorás.

E speciális krími fejlődéstől eltekintve azonban a kun nép kereskedelme a XIII. század elején még bizonyára fejletlenebb fokon állott.

A kereskedelemmel kapcsolatos áruszállítás ló- és teveháton, szekéren és csónakon történt.

E fogalomkör kun kifejezései: *jol* út; *jynyrčaq* terhelő nyereg; *jük* teher, bála; *araba* kocsi; *yX-*, *-ar* árral hajózik; *keme* hajó; *eškir* evező.

Az elmondottakban áttekintettünk azon, hogy a kun társadalom hogyan elégtette ki szükségleteit.

Nézzük meg a fogyasztást. Mit evett, miként ruházkodott és hogyan lakott a kun ember?

Táplálkozásunkban legfontosabb szerepe az állati termékeknek volt. Hús, tej és tejtermékek, s emellett alkalmilag hal és vad.

A növényi anyagok fogyasztásában a gabonaneműeket s főként a kölest kell kiemelniük. Otthonosak voltak az őrlésben, sütésben és főzésben. Étüket a Káspi-tenger, majd az Aral-tó vidékének sós tavaiból nyert sóval, a steppe füveivel /pl. kömény/ s a délről behozott fűszerekkel fzesítették. Italaik közül említést érdemel a lótejből erjesztett kumis, a kölesből erjesztett boza és a déli vidékekről behozott bor. A kódex szókincséből: *et* hús; *jay*, *jav* zsír; *süt* tej; *jururt* aludttej; *böksmen* oldalhús; *üt-*, *-er* pörkölt, perzsel; *tary* köles; *övüt-* őröl; *un* liszt; *kebek* korpa; *etmek* kenyér; *tilim* kenyérszelet; *kirde* sütemény; *köptelük* húsos tésztaétel; *soxta* véres hurka; *čaman* kömény; *sirke* ecet; *burč* bors; *zafran* sáfrány; *susun* ital; *boza* boza; *caçyr* bor, csiger; *jemiš* gyümölcs; *büjen* édesgyökér.

A táplálék elkészítésére és fogyasztására szolgáló eszközök: *tövgüč* mozsár; *keli* kölyü; *övük* malomkő; *tegirmen* malom, *elek* szita; *tegene* teknő; *kürek* lapát; *qaza* üst; *tepsi* tál; *jaylav* serpenyő; *čömlek* fazék; *bardaç* korsó; *qasuq* kanál.

A kódex ruházatra vonatkozó szókincséből a viseleti darabok pontosabb megállapítása elmélyültebb néprajzi tanulmányozást igényelne. Kifejezéseik: *ton* ruha; *opraq* ruha; *börk* süveg; *kepes* süveg; *čalma* fejkendő; *kövlek* ing; *ičik* bunda;

könček nadrág; *etik* csizma; *basmaq* cipő; *jančyq* zseb; *qapuč* erszény; *jüzüük* gyűrű.

A hajviselet kifejezései elénk tárják a kun férfi hajviseletének forrásokból ismert sajátosságait, a beretvált, tar fejet és leeresztett hajfonatot, csimbókot: *tar* tar, kopasz; *saqal* szakáll; *inčü* gyöngy.

A kunok sátraikat nem szétszórta, auloknak megfelelő kis egységekben állították fel, hanem folyók mellett hosszan elhúzódó nagy sátoztáborokban. A nemzetség a láncszerű kapcsolatot a nyári nomadizálás során is megtartotta.

A nomád életmód sem kedvezett a városfejlődésnek. A Fekete-tenger mellékén helyettesítették a krími gyarmatvárosok, főleg Kaffa, Kherszon és Szudak; a krími városokat a kunok adóztatták is. Mindemellett a vezérek téli szállásai mellett létesültek várak és keleti értelemben vett városok; ezek neve a kódexben *kermen* vár, város. Az Orosz Évkönyvek a kun városokat *gorod* szóval jelölik. E városok nevében egy-egy kun vezér, pl. *Sarukan* és *Sugry* /orosz városnévben *Sugrov*/ neve őrződött meg.

Az említett *kermen* "civitas" szó mellett a városok neve iráni vagy arab: *kent* város, "ciuitas"; *šahar* város; *qalaa* vár, helység; *saraj* palota, udvar; *maqala* tér.

A téli időszakot egy-egy nemzetség közös téli szálláson töltötte; az év nagyobbik részében azonban legelő állatállományukat követve, lakóhelyüket változtatták.

Ennek megfelelő szavak:

qyšla-, *-r* áttelel; *qyš qyšla-* téli szálláson van; *köč-* vándorol; *jaj jajla-* nyári szálláson van.

A folytonos helyváltoztatás miatt gyorsan felállítható és szétszedhető sátrakban laktak. Ez alapelemeiben egyezett a belső-ázsiai törökök *jurt* néven ismert nemez-sátrával. Nevei: *jurt*, *qonuš* lakás; *ev*, *iv*, *öv* ház; *čatyr* sátor; *ešik* ajtó; *köröviül* fal; *kijiz* nemez; *jap-* befed; *tam* tető.

A sátor közepén van a tűzhely, mely télen a fűtés és a főzés helye; a sátor tetején pedig a nemezzel elfedhető füstnyílás. A sátor berendezésének legfőbb darabjai a nemez fekvőhelyek, takarók, szőnyegek, a függöny, az anyagi javakat, prémeket, munkaeszközöket tároló ládák és zsákok, a bőrök: pl. *töšek* fekvőhely; *jabov* takaró; *jovuryan* paplan; *sarpan* kendő; *köviüz* szőnyeg; *olturyuč* pad; *čyraq* gyertya.

A kunok a nemez-sátor mellett a kéregkunyhót is ismerték. A kódex *alačyuc* "kunyhó" szava az altaji törökben egyenes rudakból, kúp alakban összetámasztott építmény.

Telepeik körül volt szérű *lyndyr*/ és kút *lqujul*.

Állandóbb jellegű építmény feltehető még egy-egy törzsfő vagy az egész nép fedelmének téli szállásán *orda* udvarhely; *qabaq* kapu/.

A dél-oroszországi kunok társadalmi formája a nemzetségi szervezet volt. A nemzetségek alapsejtjei a nagycsaládok voltak. Házassági formájuk az egyne-

jűség volt, de a levirátus intézménye, amelyet az orosz évkönyvíró az "anyós és sógomó" feleségülvételével példáz, szükségszerűen többnejűséghez vezetett. A tehetőseknek egy főfeleségük volt, aki mellett nem egyenrangú ágyasok éltek. A rokonsági viszonylatokra a kódex alábbi szavai vetnek fényt: *kök* eredet, le-származás; *uruq*, *uruχ* *magzat*, *leszármazottak*; *er* férfi; *epči* asszony, feleség; *asyr* esküvő; *küjöv* vőlegény; *kelin* menyasszony; *ana* anya; *tul* özvegy; *atalyχ* mostohaapa; *uluyata* nagyapa; *taγaj* anyai nagybácsi; *qaryndaš*, *qarandaš* fivér, öcs; *jezne*, *jizne* sógor; *oγul* fiú; *qyz* szűz, hajadon; *ini* öcs; *abušqa* öregember; *qurtqa* öregasszony.

A tágabb értelemben vett család, amelyről e fogalmak képet adnak, eredetileg közös tulajdonként birtokolt egy megélhetéséhez szükséges marhaállományt. A magántulajdon kialakulásának során azonban a jószág jelentős része a nagycsaládfő tulajdona lett. A magántulajdon kialakulásának fogalmai, mint pl. osztzkodni, az úr része, lopni; gazdag, szegény, koldus jellegzetes szókinccsel lép fel: *enči* magántulajdon; *ülüš* rész, javadalom; *baj*, *barlu* gazdag; *jarly* szegény; *qaraqcy* rabló, kéregető; *oγry* tolvaj.

A szegény rokonság lesüllyedésének folyamatát igen jól szemlélteti néhány kun szó jelentésváltozása. Az *oγlan* szó, amely eredetileg fiút jelentett, a Codex Cumanicusban már szolga jelentéssel is előfordul.

A családfő szűkebb családjából, az elszegényedett rokonokból és az önként csatlakozott vagyontalan elemekből összetevődött nagycsalád létét a jószágállomány határozta meg. A jószágállomány azonban kedvező körülmények között gyorsabban szaporodik, mint a család. Egyre több emberre van szükség, s munkaerőnek ellenséges hadifoglyot is fel lehetett használni. Ez a körülmény teremtette meg a rabszolgaréteget a kun társadalomban.

A kunok igen sok foglyot hurcoltak el a szomszédos tartományokból. Ezek egy részét eladták rabszolgának, másik részét azonban megtartották a gazdaságban. Szókinccs: *turyun* fogoly; *qul* szolga, rab, cseléd; *qulluqcy* szolgáló; *qaravas* rab cseléd; *kün* rabszolganó.

Az egymással apajogú leszármazás alapján rokonságban lévő nagycsaládok tették ki a nemzetséget */uruq/*, s ezeknek változó egyesüléséből alakult ki a törzs, magasabb fokon a törzsszövetség, a nép */ell*.

A kun törzsnevek egy csoportja személynévből, ill. nemzetségnévből alakult. *Burč-oγly* 'Bors-fi'; *Kolaba-oγly* 'seregszárnyapa-fi'; *Toksaba*. Eredetileg egy Burč, Kolaba, ill. Toksaba nevű személy, ill. ezek nemzetsége után vették e nevüket.

Egy nemzetségfő családi vagyonának és a nemzetség politikai tekintélyének növelésével egy egész törzs fejévé válhatott. Méltósága nem apáról fiúra öröklődött, hanem a seniorátus alapján a család legidősebb tekintélyes férfitagja követte az uralomban. A kun törzsfői méltóságot a *beg* 'princep/s/' szóval jelölték.

A törzsszövetség élén az egyik nagyhatalmú törzsfő állott. Ez viselte a *qan*, *Xan* címet. Ilyen volt Tugorkan kun vezér; 1094-ben Szvjatopolk kijevi nagyfejedelem a már elhunyt Tugorkan unokáját jegyezte el fia, Andrej részére.

Úgy látszik, mintha a XIII. század elején a rangban első törzsfő, a kán uralma kezdett volna állandósulni. A mongol támadás azonban ezt a fejlődési folyamatot megakasztotta.

1171-től kezdve Könček fejedelem hol másodmagával, hol mint a kunok egyeduralkodó kánja, sorozatosan szerepel az Orosz Évkönyvekben. Lányát Vlagyimir, Igor novgorodi fejedelme fia vette nőül; fia, a megkeresztelt György minden kunok fejedelmeként szerepel.

Jurijnak és fiának 1224-ben bekövetkezett halála után Köten ismét egyeduralkodóként szerepel, s 1239-ben Magyarországra *rex Cumanorum*, ill. *imperator Cumanorum* címmel vonul be a kun törzsszövetség élén. Hogy ő is a fenti uralkodócsalád sarja volt, következtethetünk abból, hogy egyik leánya már 1224 előtt Misztiszlav halicsi nagyfejedelem felesége lett, unokáját vagy unokahúgát pedig húsz év múlva V. István magyar trónörökös vette nőül.

A kán - s minden törzsfő - mellett ott állott a tiszteletben tartott főfeleség, a *qatun*; ezek mellett pedig az ágyasok, rabszolganők sora. A Codex Cumanicus jellemző módon négy kifejezést tartalmaz az 'ágyas' szóra, sőt a kerítő fogalmát is ismeri: *qatun* úrnő, 'domina'; *küni* ágyas; *ojnaš* ágyas; *quma* ágyas; *ersek* kéjnök; *qaltaq* kerítő. A kun társadalom összeomlása után a krími gyarmatvárosokba menekült kun nők jó része jutott ilyen sorsra.

A káni egyeduralom fokozatos erősödése mellett kicsillanni látszik az uralom kettősségének valamilyen formája: 1171-ben Könček és Köbek, 1224-ben fiaik, oroszul Jurij Končakovic és Danilo Kobjakovic.

A kán állandó kiséretét alkotta hűbéres terstőrsége, a *nöger*-ek csoportja. Ez az intézmény a nomád birodalmakban általános; a mongoloknál a *nökör*, Németh Gyula eredményei szerint a magyarországi kunok közt a *nyögér*.

A *nöger*-ek közül kerültek ki a megbízott seregvezetők, a *čeri-bašy* hadnagy, a *čäus* magyarországi kun helynévben *Csösz-apa*.

A bírászkodás a kun társadalomban a nagycsaládfők, nemzetségfők tiszte volt.

Emellett a kódex kifejezései a bírő és poroszló szóra azt mutatják, hogy a nemzetiségi bírászkodás felett kialakult az ítélezésben alkalmi megbízottak kiküldésének rendszere. Szavai: *jazuq* bűn; *töre* szokás, törvény; *jarγu* ítélet; *boγ-avul* törvényszolga; *tanuq* tanú.

A nomád társadalom igazgatása a fejlődés bizonyos fokán az írást is megkívánta. A sémi arameus eredetű türk rovásírás és az ezzel egy eredetű ujjur folyóírás a Nyugat felé irányuló népvándorlások során eljutott Európába is, amint a nagyszentmiklósi kincs feliratai, a magyar rovásírás, továbbá a Codex Cumanicus ujjur betűs bejegyzése tanúsíthatja. A kódex ide vonatkozó szókincséből ide vonandó a *bitik* betű, írás, szó: továbbá *jaz-* ír; *bitikči* író; *qavursyn* lúdtoll; *karγt* /perzsa/ papír.

A külfölddel való érintkezés legfontosabb szerve mégsem az írás, hanem a személyes küldött, az elçi követ, és a tolmács /*tylmač*, *tolmač*/ volt.

A Codex Cumanicus második részében, amelyet térítő ferences szerzetesek írtak, a tolmács igénybevételére a következő gyakorlati mondatok állnak:

Men sǒjnǔp ajtiredim sizge teŋeri sǒzi, til bilmen, tolmač joX. "Szerettem volna nektek Isten szavát mondani, de a nyelvet nem ismerem, és nincs tolmács."

Végül diplomáciai és hadi vonatkozásban említést kell tennünk a futári intézményről, melynek meglétét a kódex tanúsítja: *syqryq* futár.

Vallási tekintetben a családfő, nemzetségfő feladata volt az ősök tiszteletének ápolása.

Az őstisztelet az elődök tisztelete, s ilyenformán a halottkultusból nőtt ki.

Elterjedt elképzelés szerint az élet a halál után tovább folytatódik. A halottnak a másvilágon ugyanazok a szükségletei vannak, mint az életben. Ezért temetéskor melléadják mindazt, ami földi életének folytatásához szükséges.

Niketas Choniates elbeszéli, hogy az elesett kun harcos mellé eltemették leggyorsabb lovát, csontfját és kétélű kardját, sőt római /bizánci/ foglyát is, éspedig élve.

Az útravalóval való ellátás azért is fontos, hogy a halott ne szenvedjen szükségletet, és az élőket ne háborgassa. A halott visszatérését különféle módon akadályozták meg. A kunoknál ezt a célt a sír fölé emelt halom s az arra helyezett kő vagy építmény is szolgálta. Olykor a halomra szobrot is tesznek. Ilyen kőből készült szobrot, kamenaja babát a délorosz steppén sok helyütt találtak.

A vagyoni különbségek a temetés módjában is kifejezésre jutottak.

Albertus Aquensis részletesen leírja egy törzsfő temetését. Szerinte Jónást, a kunok "király"-át Konstantinápoly falain kívül temették el. "A város falain kívül temették el egy igen magas halomban, és nyolc fegyverhordozót élve függesztettek fel jobbról és balról, és így önkéntesen haltak meg, és 26 élő lovat hasonlóan felfüggesztettek itt."

Még jobban megvilágítja ezt a felfogást Joinville leírása, aki egy 1239-40 körül elhunyt kun úr önként halni készülő szolgájának búcsúzkodását és beszélgetését írta le egy fültnú elbeszélése nyomán. Eszerint a meghalt gazdag kun "lovag" számára a földben nagy gödröt ástak, ebben a holttestet felékesítve székre ültették, és melléje adták legjobb lovát és legjobb szolgáját elevenen. A szolga leszállása előtt búcsút vett a kunok királyától és a többi gazdag úrtól. Ezek nyakába akasztottak sok aranyat és ezüstöt, és azt mondták neki: "Majd ha megérkezem a másvilágra, visszaadod nekem, amit adok." A kunok főkirálya levelet adott neki, mely első királyukhoz szólt, és ebben beajánlotta a szolgát. Ez megtörténvén, a szolgát és lovat ura mellé tették, a gödör nyíllását gerendákkal befedték, s erre követ és földet hordva nagy halmot emeltek.

Az elbeszélő forrásokból nyert képet kiegészíti a Codex Cumanicus szóanyaga: *köm-*, *kömül-* temetkezni; *quryan* sírhalom; *iv* sír építmény; *jügünč* tisztelet, 'cultus'.

A nagyobb társadalmi közösség által tisztelt ős alakját hősi énekekben elevenítették meg, s az utóbbinál hangszeres kíséretnek is szerepe volt. A kódexben *yrła-*, *-r* énekel; *yrčy* énekes; *qosyčy* költő; *qobuzčy* kobzos.

A túlvilággal való érintkezés fenntartása speciális képességeket és ismereteket kívánt, s ez jórészt a sámánra hárult.

A sámánizmus mellett a kun társadalom már a Volgán túli hazában meg kellett hogy ismerkedjen az ujúgúrok közt elterjedt manicheizmussal és az iszlámmal, utóbb pedig a keleti és nyugati rítusú keresztény vallással. Mani vallására egy személynév emlékeztet: 1099-ben a kunok egyik vezére a Képes Krónikában *Monoch*, nevét Anna Komnéné *Maniak* alakban jegyezte fel. Ami az iszlámot illeti, a Codex Cumanicus szavai között megtalálható az arab eredetű *šajtan* sátán, és *pajyambar* próféta. Könček kán, fia révén, Bagdaddal lépett diplomáciai érintkezésbe. Az a családi kapcsolat azonban, amelyet az orosz fejedelmekkel létesített, a keresztény vallás felé hajlított. Fia, Jurij /György/, valamint Kőbek fia, Danilo /Dániel/ már 1223-ban keresztény nevet viselt. A mongoloktól elszennvedett többszöri vereség meggyorsította e folyamatot. A megbomlott törzsszövetség egyes részei a szomszédos keresztény államokhoz fordultak, s politikai támasz reményében megkeresztelkedtek. Így jelentkezett a keresztény hit felvételére az orosz források 1224. évi adata szerint Bastyj kun fejedelem. Így szánta rá magát a római egyházba való felvételre 1227-ben a kunok negyedik törzsfője, Bej-bars, akinek földjén, Moldvában és Havasalföldön már ekkor hat éve működtek domonkos szerzetesek is. Bej-bars fiát küldte Magyarországra követségbe, aminek eredményeképpen a törzsfőt sok ezer főnyi népével Róbert esztergomi érsek Béla herceg jelenlétében megkeresztelte, és térítő püspökséget létesített a kunok földjén Moldvában, Milkó központtal.

E tömeges keresztelések azonban ugyanolyan felszíneseek, eredmény nélkül valók voltak, mint a később Magyarországon véghezvittek.

Nem volna teljes a kun társadalom életéről alkotott kép, ha meg nem emlékeznénk a pihenés, a munka utáni felüdülés módjairól.

A kobzosok, énekmondók és mulattatók meghallgatása mellett a nomád kun kollektíve is részt vett a szórakoztató elfoglaltságok különböző fajtáiban. Játékos népköltészetük sajátos termékét hagyományozta ránk a Codex Cumanicus a kun találós kérdésekben. Ezek közül kettőt hozok fel:

Itip, itip yrgalmäs

Ičindägi čajkalmäs

ol: uru

Lökve, bökve nem mozog

A belseje nem inog

ez: gabonás verem

Salp kesim

Sansys ohum

ol: kök bile juldus dyr

Egyetlen tegezem

Számtalan nyilam

ez: ég és csillag

A nomádok kedvelt sportjára, a lóversenyre két szó utal: *öčes-*, *-r* versenyez; *jelemči* versenylő.

A kipcshaki kun társadalomnak, amely megtette a kezdő lépéseket egy félnomád állam kifejllesztése felé, gyökeresen véget vetett a mongol támadás. Talán a ka-

zárok által megtámadott onogurok szétszóródásához hasonlítható az a folyamat, ahogy a kipcsak törzsszövetség elemeire bomolva szétfutott minden irányba.

Az első összecsapásra Szübütej 1222-i kaukázusi hadjárata során került sor. Ekkor a Kaukázuson átkelő mongolok az alánokkal /jászokkal/ szövetkezett kunok egységét megbontották, s először az alánokat, majd a kunokat győzték le. A kánjukat is elveszített kunok Kóten vezetésével az orosz fejedelmekhez fordultak segítségért, akik 1223-ban a Khalka folyó mellett megtámadták a mongolokat, de megsemmisítő vereséget szenvedtek.

1236-ban Batu került a nyugati mongol hadsereg élére. A következő évben már legyőzték a kunok Volga körül lakó törzseit; Bacman törzsfőt elfogták, majd az északi területek, Volgai Bolgárország és az orosz fejedelemségek leigázása után, 1238-ban döntő csapást mértek a nyugati kun törzsekre.

Kétségtelen, hogy a két évtizedes küzdelem során igen sok kun lelte halálát Kunországban. A kun pusztákon átutazván Plano Carpini elcsodálkozott a földön heverő embercsontok tömegén. Rubruk egy szemtanú elbeszélése után elmondja, hogy rengeteg menekülő zsúfolódott össze a Krímben, s itt olyan éhínség támadt közöttük, hogy a halottak húsát is megették.

Egyes kun törzsek, feladva a kilátástalan küzdelmet, megadták magukat a tatároknak, és csatlakoztak hozzájuk. Beilleszkedtek a mongol társadalom szerkezetébe, s a továbbiakban mint tatárok együtt harcoltak velük.

Két kínai évkönyv említést tesz egy kipcsak törzsfőről, aki 1237-ben egész törzsével együtt behódolt Ögödejnek, ill. Möngke kánnak. Vezérük Kubiláj kán udvarában magas méltóságot nyert el. Kipcsak testőrségről 1286 után is említést tesznek. 1322-ben bal és jobb szárnyra volt tagolva.

De mi lett a behódolt kipcsak tömegek sorsa?

Nuvairi szerint több kun törzset Hvárezm /a mai Üzbegisztán és Kazahsztán/ területére telepítették át. Hvárezm iráni lakossága a mongol dúlás során nagyrészt elpusztult, s így az idekerült kunok hozzájárultak a vidék török etnikumának kialakításához. Az idekerült, s másutt, az Aranyhorda területén szétszóródott kun /kipcsak/ töredékek emlékét máig őrzik az itt lakó *Qypčaq* nevű törzsek. *Qypčaq* törzs- és nemzetségnevet találunk az altaji tatár, teleut, özbek, kazak, baskir és nogáji tatár törzsszövetségben.

Mindezek nyilván a mongoloknak behódolt kun néprészek leszármazottai, akik beolvadtak más török népekbe. A kun népből végül is azok maradtak meg, akik a 750 év előtti beköltözésük és számos viszontagság után a magyar Alföldön megtelepedtek, és ha nyelvükben nem is, de tudatukban megőrizték a kunsághoz való tartozásukat.

JEGYZET

Az alábbiakban a kun szavakat a nemzetközi nyelvészeti irodalomban használt írásmóddal közlöm, mely egyes hangokat a magyar írástól eltérően a következő betűkkel jelöl:

A mélyhangú *i* jelölése *y* /ezt a románban *î*-vel jelölik, pl. - Tirgu Mures 'Marosvásárhely' nevében/.

A mássalhangzók közül a *č* betű *cs*-nek, az *š* betű magyarul *s*-nek, az *s* magyarul *sz*-nek ejtendő, mint a szláv nyelvek írásában. A kun nyelvben a magas hangrendű szavakban meglévő *g* és *k*-val szemben a mélyhangú szavakban a torokban mélyen képzett *γ* /gamma/ nagyjából *gh*-nek ejtendő, a *q* közel áll a magyar *k*-hoz /pl. *kappan* szavunk szókezdő *k*-jában/, míg a *χ* amit *kh*-val is írnak át, a német *ch* hanghoz, a nazális *η* ejtése pedig az *ng*-hez.

Ötvös László

A madarasi antiszemita megmozdulás

Két nap eseményét írom le ebben a fejezetben, ami 1946. május 20-án és 21-én történt Kunmadarason. Fontos dokumentum ehhez a feltáró munkához az a jegyzőkönyv, amelyet a madarasi pogrommal kapcsolatban, annak második tárgyalásáról vettek fel.^{1./} Három bírósági tárgyalás volt összesen: a szolnoki statáriális bírósági tárgyalás, amelynek a koncepciója az volt, hogy Nagy János reakciós, nyilas leventefőoktató az értelmi szerzője az eseményeknek. Miután azonban elfogta a rendőrség Tóth Zsigmondot, aki beismerő vallomást tett, a bíróság további nyomozást rendelt el, és nem hozott rögtöni ítéletet, hanem az ügyet átadta a budapesti Népbíróság Öttagú Különtanácsának. Az említett jegyzőkönyv ennek a pernek az anyagát tartalmazza. E tárgyalás döntése szerint: Tóth Zsigmondot, Takács Gergelyt és Nagy Jánost halálra; Kálmán Balázst, Földváryné K. Tóth Esztert és Fodor Ferencet életfogytig tartó kényszermunkára ítélték. A harmadik tárgyalás 1946. novemberében volt, ahol Tóth Zsigmondot életfogytiglanra ítélték, a többiek mindnyájan enyhébb büntetést kaptak, Nagy Jánost pedig felmentették és szabadlábra helyezték.

A bírósági döntéseket lépésről lépésre a nyomozati anyag részletesebb adatainak feltárása határozta meg. A döntéseknek van egy érzékelhető tendenciája, ezt látva közelítünk a két nap eseményéhez, amelyet az áttekinthetőség kedvéért részletekre bontok.

Karcag határában

Nagy János tanítót bíróság elé állították leventeoktatói tevékenysége miatt.^{2./} Az első tárgyalása, a szolnoki Népbíróság előtt, 1945. július 3-án volt Kunmadarason. A második tárgyalását 1946. áprilisában tűzték ki a szomszédos városba, Karcagra, május 20-ra, délután 15 órára. Egy hónapnál több idő telt el a tárgyalás kitűzése, az értesítések kézhezvétele és a tárgyalás időpontja között. A hír gyorsan elterjedt a községben, pro és kontra beszélgették az újabb tárgyalás esélyeit.

A község lakosságát foglalkoztatta a növekvő pénzromlás, a tavaszi - az új termés előtti - szegénység és két áthelyezés. Az utóbbi eseményt feltárják Csörgő Imre párttitkár főispánhoz küldött levelének következő mondatai: "Különben is ez már a második ilyen áthelyezés, mert a közelmúltban egy tiszaszentimrei illetőségű és ottani lakos, nevezett Kiss László lett ilyen körülmények között Kunmadarasra áthelyezve, holott községünkben is vannak mellőzött egyének, kik a községi közigazgatásba behelyezhető volna, és a lakosság hangulatát nagyon felzaklatják az ilyen áthelyezések, mert ez teljesen érthetetlen akkor, amikor a közigazgatási tisztviselők szanálásáról van szó."^{3./}

Tóth Zsigmond Csehszlovákiából Magyarországra 1945. december 10-én jött át, Rajkáról pedig 1946. március hónap közepén érkezett Kunmadarasra. Az emberekkel beszélgetett, és a zsidókra olyan megjegyzést tett, hogy a község

lakossága ellenszenvet érezzen irántuk. "Azok tejben-vajban fürödnek, nekünk meg semmink nincsen." Megjelent az italboltban is, és szóba elegyedett emberekkel, a barátság kedvéért fizetett is italt nekik. A több nyelven beszélő, világot járt, kisportolt, fekete hajú, bajszos fiatalember befolyása alá vonta a hozzá hasonló korú vagy fiatalabb fiúkat. Felfigyeltek a zsidóellenes magatartására.

A karcagi tárgyalásra készültek Madarason. Készültek a vádlók, készültek a védelmező tanúk is. Itt kell megemlíteni a két Takács személyét: Takács Ferencet, a kizárt kommunista párttitkárt, az egyik vádlót; és Takács Gergelyt, a szereplésre vágyó kisgazdapárti titkárt. Utóbbi védelmére kelt Nagy János tanítónak, hangadó volt a készülés során, de később is.

Szekérkaraván indult el Madarásról Karcagra a "jegyzőkönyv" tanúsága szerint körülbelül 250 ember. Közöttük volt Tóth Zsigmond is, akit azonban nem a községi tanító ügye izgatott, hanem az, hogy a zsidók ellen hangolja az embereket.

Különösek az időpontok: hétfőn délután tárgyalás Karcagon, másnap, kedden, piaci nap Madarason, ahová a környező községekből, tanyákról érkeznek az emberek. Ha eltéli Nagy Jánost, akkor azért; ha bármi történik vele, akkor azért lehet okolni a zsidókat. Erre jó alkalom a piac. Nem véletlen, hogy Tóth Zsigmond is ott van a tömegben.

A tömeg Madarásról történt elindulása után valaki - esetleg többen is - telefonált a karcagi rendőrségre, és értesítette őket a helyzetről. Így az érkezőket rendőri készség fogadta Karcag határában. Amíg a "tárgyalás" folyt a rendőrség és a tömeg között /ahol a szóvivő Takács Gergely volt/, karcagi emberek jelentek meg, és kezdtek hírsztelni, hogy két gyermek eltűnt Karcagon. Amikor a tömeg minden tagjához eljutott a hír, Tóth Zsigmond elérkezettnek látta az időt, hogy ő is akcióba lépjen ... "Rögtön kijelentette a hírrel kapcsolatban, hogy biztosan a zsidók tűntették el a karcagi gyermekeket. Mondta, hogy Szlovákiában is fordultak elő hasonló esetek, s azért ott több zsidót fel is akasztottak, lámpavasra húzta őket a nép. Az oldalán lógó törre mutatva kijelentette, hogy az is használatban volt ott a zsidók ellen. Eközben jött-ment, sürgött-forgott a tömegben, s hangos kijelentésein felül egyiknek-másiknak valamit súgott is a fülébe." ^{14.}

Ezután Takács Gergely szólt a néphez, és megerősítette a zsidóellenes hangulatot. Ilyen körülmények között hiábavaló volt a rendőrök szava, intézkedési szándéka. Hiábavaló volt az elővezető parancs felmutatása, még a figyeleztető lövés leadása is. A tömeg nem engedelmeskedett. Végül is visszatértek Madarásra. Közben kapták ugyan a hírt, hogy mégis beengedik a városba a madarasiakat, de nem fordultak vissza, hanem folytatták útjukat Madarásra. Voltak olyanok, akik a puskalövésre hivatkozva szorgalmazták a hazamenetelt.

A madarasi tömeg Nagy János tanítót is magával hozta, aki arra buzdított, hogy a községbe érkezve fogalmazzanak egy folyamodványt a felsőbb hatóság-hoz. Úgy is történt. Útközben elhatározták, hogy az ipartestületbe mennek, és ott kérvényt írnak az igazságügyi miniszternek, hogy a legközelebbi tárgyalást Kunmadarásra tűzze ki.

Közben azonban még történt valami, amiről hadd számoljon be a helyszíni tudósító: "Mikor estefelé visszaérkezett a kunmadarasiak csoportja a faluba, egy kisebb társaság elmaradt a falu szélén, hogy bevárja a vádlókat, akik külön szekéren jöttek. Takácsék meg is érkeztek, s felszólították őket a megállásra, és

ekkor a kommunista pártból kizárt tagok a feltartóztatottakra több lövést adtak le. A tömegből többen a rendőrségre futottak és jelentették, hogy Takácsék jogtalanul használnak fegyvert, és a rendőrség a fegyvereket kobozza el. A kiküldött rendőr a tömeg nyomására Takácsékat bekísérte az ipartestület székházába, ahol a Karcagról visszaérkezettek gyülekeztek, a tömeg nőttön nőtt." ^{15.}

Az ipartestület székházában

A Karcagról visszaérkezettek egy része haza sem tért, hanem egyenesen az ipartestületbe ment. Mások is csatlakoztak hozzájuk. A rendőrség Takács Ferencet is odakísérte. Ennek a nyilvános gyűlésnek kettős célja volt: a kérvényhez csatolandó ív aláíratása, és a Nagy János tanító ellen tett feljelentés visszavonásának kieszközlése. Takács Ferencet már ezért kísérték az ipartestületbe. A tömeg öt vádlónak, zsidóbérencnek nevezte. A rendőrség azonban nem engedte, hogy Takács és a felesége a tömegbe kerüljön, védte őket, mikor pedig úgy látta, hogy a hangulat emelkedik, elkísérték őket a rendőrségre, ahonnan reggel öt órakor mentek csak haza.

Este viszont még történt más is. Egy küldöttség felkereste Wurczel Ferencet, a Szocdem párttitkárát /aki zsidó ember volt/, és arra szólította fel, hogy menjen az ipartestület székházába. Erről a jelenetről a "jegyzőkönyv" azt írja: "Wurczel Ferenc eleinte nem volt hajlandó bezárt lakásából kijönni, amikor azonban Vona József V.r. vádlott közölte, hogy a tömegnek az a kívánsága, hogy jelenjen meg az ipartestületen, és ott vonja vissza a vallomását, és miután egyben Vona József arról is biztosította, hogy semmi bántódása nem történik az úton - kijött a lakásából, és a tömeg közé állt. Vona József ... volt közvetlen mellette. A tömegből valaki így szólt: Ni, ki mert jönni. Wurczel Ferenc valamit válaszolt, s azután megindultak az ipartestület irányába. Mikor megérkeztek, az ipartestület előtti gyalogjárót megszállva tartotta az ott lévő tömeg, s így Wurczel Ferenc - aki lakásából az ipartestületig a gyalogjárón haladt - kikerült az úttestre. Így azután nekitámadt a tömeg: öt fogát kiverték, a koponyáját és a homlokát megsebesítették, és úgy összevissza rugdosták, hogy egyik oldalbordája is elrepedt. Sérülései 20 napon túl gyógyultak. Bántalmazóinak kilétét megállapítani nem lehetett." ^{16.}

Tóth Zsigmond itt is megvárta a "kellő" pillanatot, amikor feszült a helyzet Nagy János és vádlói között, megszólalt: "Értesüléseim szerint az éjszaka folyamán a zsidók Nagy Jánost el akarják hurcolni a lakásáról, ezért őrizni kell őt. Ott mindjárt helyben meg is szervezte az őrseget, jelszót is adott nekik /Pest-Szolnok/, és utasította őket, hogyha valami történik az éjjel, azonnal keltsék fel őt. Azt is mondta még az ipartestületben egybegyűlteknek, hogy másnap mindenki legyen a piactéren, mert ott valami történni fog, lehet, hogy zsidóverés is lesz." ^{17.}

A tömeg ezután eloszlott, hazamentek. Az örök valóban teljesítették a "szolgálatukat" Nagy János házánál, az elkészült kérvényt Retzer Henrik és Tóth Zsigmond vitték el hozzá késő este.

A jegyzőkönyv megemlíti, hogy a rendőrség még azon az éjszakán intézkedett, erősfést kért és kapott is Karcagról, Kunhegyesről. Így a helybeli rendőri kar-

hatalom létszáma megemelkedett, volt közöttük főhadnagy, hadnagy és alhadnagy is. ^{/8./}

A piactéren

A hajnali órákban K. Elek és E. Imre teljesített őrséget Nagy János tanító lakásánál. Korán, 5 óra körül mentek Tóth Zsigmondhoz, a "parancsnokhoz", és közölték vele, hogy az elmúlt éjjel nem történt semmi rendkívüli. Amíg készülődtök és felcsatolta a törét, elmondta, hogyan dobott be egy zsidót Pozsonynál a Dunába. Ezután mentek a piactérre, ahol már sokan voltak: vidéki árusok és vevők, helybeli és környékbeli piacolók, zsidók és magyarok együttesen több százán.

Egyik adatközlőm elmondta, hogy ő hallotta, amikor Tóth Zsigmond megadta a jelszót a támadásra. ^{/9./} Ezzel biztatta az embereket: "Na mostmár kezdődhet a tánc!" ^{/10./} Meg is kezdődött a verekedés: "... Férfiak, nők össze-vissza kezdték kiabálni: A zsidók elrabolják, és kolbászt, szalámit csinálnak gyermekeinkből, verjétek, üssétek agyon őket! Leghangosabb, legrettenetesebb volt Földvári Sándorné K. Tóth Eszter XI. r. vádlott. Mint egy fúria üvöltözött, és ütötte a zsidókat - kik neki semmit nem vétettek - kézzel, bottal, kerítésléccel ... De ugyanígy kivetkőztek emberi mivoltukból a többiek is. Elhitték - uszításra - , hogy ismét szabad bántani, megölni embereket pusztán azért, mert zsidónak születtek. A mozgalom vezetőinek, szervezőinek kiülhetett arcára a torzmosoly, amit akartak beteljesedett: Kunmadaras az idő szekerén visszament az 1944. év fasiszta és nyilas korszakába, s egynémely lakói úgy cselekedtek, mint az akkori fasiszta és nyilas gonosztevők." ^{/11./}

Az elrettentő piactéri események részleteit a következőkben tárom fel: "Fisch Vilmos 55 éves zsidó származású kereskedő a reggeli vonattal érkezett Tiszaszentimrérről Kunmadarasra. Hét és nyolc óra között már a piacon volt, és ott hallotta, hogy az emberek arról beszélnek, hogy a zsidók ellopják és meggyilkolják a magyar gyerekeket. Hallotta azt is, hogy az emberek azt mondogatják várakozásteljesen: "Érik a gyümölcs, érik a gyümölcs". Rögtön arra gondolt, hogy a tömeg ... készül valamire. Ezért csitítani és a vád képtelen voltáról meggyőzni igyekezett a népet, de egy férfi durván rászólt: "Menjen innen a fenébe", majd Földvári Sándorné ... nekitámadt, és pusztá kézzel összevissza verte. Ezt látva a többiek is .. nekiestek és ütötték..." ^{/12./} Sértett elmenekült, akinek a sérülése 8 napon belül gyógyult.

A következő jelenet Klein Sándor és felesége megtámadása volt. Egyik adatközlőm erre vonatkozóan a következőket mondta el: "Azon a reggelen, amikor a megmozdulás volt, a következő eset zajlott le: a jelenlegi park helyén volt a piac. Az iskola udvarát deszkakerítés választotta el az akkori piactértől. Ott vásárolták fel a tojást. Ott, a kerítés mellett volt a tojásos láda, amelyikbe Klein Sándor a megvett tojásokat gyűjtötte. Jött Ruszki Juliánna, hogy vesz néhány tojást. Meg is egyezte az egyik asszonytól darabonként 1 pengőért, a zsidó kereskedő pedig megjegyezte az eladónak, hogy ő 11 óra után 3 pengőért meg tudja venni a tojásait. Az ő tájékozottsága órapontosságú volt, tudta, mit és hogyan lehet venni és eladni. A venni szándékozó asszony megdühödött, és felindultsá-

gában rátámadt a zsidó kereskedőre." ^{/13./} Egyik percről a másikra felfokozódott a verekedés. Az ütlegelésben többen is részt vettek, asszonyok és lányok támadtak a kereskedőre. Bekapcsolódott a verekedésbe Somogyi Bálint is, akinek a tevékenysége kiemelkedett. A házaspár védekezésül a "vérvád" képtelenségét hangsúlyozta, de azzal nem törődött senki. A házaspár közben elmenekült. A jegyzőkönyv tanúsága szerint a sértettek magukhoz vették két fiú gyermeküket, és kimentek a Szilvási tanyára. Ott a kútnál kezdték mosogatni a sebeiket, amikor Fogarasi László és társai észrevették őket, otthagyták a disznókat, amiket őriztek, bementek a tanyába, és megverték az odamenekült családot. A sérüléseik 20 napon belül gyógyultak meg.

A piactéri jelenet következő sérültjéről a jegyzőkönyv így ír: "Lázársfeld István volt a következő áldozat, aki sorra került a piactéren. Budapestről érkezett meg reggel, és nyomban kiment a piacra. A tömeg nekiesett, ütötték, földreteperték, csizmával rugdosták. Salánci Imréné ... is a bántalmazók között volt." Sértett elmenekült, sérülése 8 napon belül gyógyult meg. ^{/14./}

Az utcai verekedések

A piactéren lezajlott események után különböző helyeken törtek ki verekedések. Néhányan Tiszafüred irányába indultak. Útközben meglátták Hasznos László boltost, és rátámadtak. Nemcsak bántalmazták, hanem a boltját is összeborogatták. Sérülése 8 napon belül gyógyult meg.

Egy másik csoport a piactérről Rosinger Gyula lakása felé tartott. A zsidó család a reggeli verekedés hírére bezárta az ajtót. A megérkezők is így találták. M. Gizella feszegetni kezdte a kisajtót, kinyitva berohantak az udvarra, Rosinger Gyulánétól követelték az eltűnt gyereket, majd kirángatták az utcára, és ott megverték. Közben a férjét is véresre verte a tömeg. Részt vettek az ütlegelésben: B. Nagy Lajosné, Kusák Margit, Kántor Julianna és mások. A sebesülések 20 napon belül gyógyultak meg.

A jegyzőkönyv a további, megrendítő eseményről így számol be: "Neulander Ferencék a piactértől a 4. vagy 5. házban laknak. A délelőtti órákban egy 10-15 főből álló csoport ide is eljutott ... K. Tóth József vezetésével. Betörték a kaput, bahatoltak az udvarra és követelték, hogy adják elő azt a telefont, amelyiken Karcagra telefonáltak előző napon. Miután közölték, hogy nincs ilyesmi a házuknál ... Földvári Sándorné - emiatt nincs ellene vád - úgy szájon vágta Neulander Ferencet, hogy elöntötte a vér az arcát, és azt kiabálta: üssétek agyon a zsidót; olyan volt, mint egy veszett állat. A kerítésből kitört egy deszkadarabot, és azzal is ütlegette. Neulander Ferencet és feleségét is kitudszkolták az utcára, és itt azt ordítozták feléjük: kell nektek zsidó népbírótság, ez is a népbírótság, és ütötték őket." Az említetteken túl még 2 férfi és 5 nő vett részt. Neulander Ferenc a bántalmazásokból keletkezett sérüléseibe később belehalt, a felesége sebei 8 napon belül gyógyultak meg. ^{/15./}

Weinberger Emőnek a verekedés hírére félelme támadt, bezárta az üzletet, és feleségével együtt a szomszédék, Bácsa Bálinték padlására rejtőztek el, ahova magukkal vitték Ilona nevű leányukat is. Csatári Ferenc, Földvári Sándorné és

mások rájuk találtak, és leparancsolták őket a padlásról. Heves verekedés során olyan sérülést szenvedett a házaspár, hogy 20 napon túl gyógyultak meg.

Délelőtt 11 óra körül támadták meg Kohn Józsefet és feleségét. A 70 éves férfit kivonszolták az utcára, ahol többen ütni kezdték, aki dávidi bölcsességgel halottnak tetette magát, így menekült meg a további bántalmazástól. Feleségét és Sándor fiát is súlyosan ütegették. A verekedésben részt vettek: Kálmán Balázs, Juhai Imre, ifj. Tóth Gyula, Földvári Sándorné és mások. Kohn József sérülése 20 napon belül, a felége és fia sebei pedig 20 napon túl gyógyultak.

Weisz Bertalan a Kunhegyesi utcán lévő üzletében kapta a hírt, hogy a piactéren megtámadták a zsidókat. Az üzletét bezárta, és elmenekült a vasúti állomásra, ott elrejtőzködött egy vagonban. Nemsokára rátaláltak, és visszaksérték a Nagy Gergely utcáig, ahol a piactér felől érkezőknek ezekkel a szavakkal adták át az említett sértettet: "Na zsidó, most nem zsidó népbíró ítélik feletted, itt lesz a népbíróság." ^{16.} Bottal, kézzel bántalmazták a következők: Földvári Sándorné, Berczi Balázsne és mások. A sértett kezével védekezett, s az két helyen tört el az ütések alatt. A sérülése 20 napon túl gyógyult.

Itt a megérkezett rendőrök közbeléptek. Szétoszlásra szólították fel a tömeget, amely 100 körül lehetett. A jegyzőkönyv a következőképpen rögzíti az eseményeket: "A tömeg a felszólításnak nem tett eleget, mire a főhadnagy és az alhadnagy beültek az ott várakozó kocsijukra és elhajtottak anélkül, hogy a közelükben tartózkodó és cső alá töltött fegyverrel felszerelt LVII. r. Zimán Antal, LVIII. r. Katona Imre és LIX. r. Kocsis József közrendőröket - akik közül Katona Imre és Kocsis József csak 1946. évi május 1-én léptek a rendőrség kötelékébe próbaszolgálatra - bármiféle utasítással ellátták volna." ^{17.}

Itt meg kell jegyezni valamit. A rendőrök a felszólításán túl mit tehetek volna még? Riasztólövést adhattak volna le, vagy belelőhettek volna a tömegbe. Egyiket sem tették, bizonyára azért, mert még véresebb eseményeket idézhettek volna elő. Elmentek tehát, hogy a község lezárása ügyében segítséget kérjenek, ami meg is érkezett.

A tömeg Kuti Ferenc lakásához ment, aki nem messze lakott az előbbi helytől. Kifeszítették az ajtajának zárát, és behetoltak hozzá. Nyomban ki is jöttek onnan és kiabáltak: "Fegyver van nála!" Ekkor az emberek odafordultak a közelben lévő rendőrökhöz, hogy a konyhában tartózkodó Kutit fegyverezzék le. Azok bementek hozzá, nem sok idő múlva kijöttek és közölték, hogy nincsen nála fegyver. Később maga is kijött az udvarra, mire az ott lévők megtámadták, ütegelni kezdték, valaki lágyék táján meg is szúrta. Ezután a tömeg távozni kezdett, Kálmán Balázs azonban egy vascsővel a fejére kettőt, egyet pedig a szájára ütött. A sérültet elszállították a karcagi kórházba, aki egy jó hónap múlva, júniusban behalt a sérüléseibe. ^{18.}

Déli pihenőjét tartotta egy csoport, akik a röptéren dolgoztak. Eljutott hozzájuk a hír, hogy K. Tóth Sándornak is eltűnt két gyermeke: "Így azok hatása alatt VIII. r. Szarka Imre vádlott a Kunmadarasról feléjük igyekvő Rodinger József sértettől megkérdezte: Talán félti a ruháját, hogy úgy siet? Rosinger József azt felelte, hogy nem fél ő száz magyartól sem, mire VIII. r. két tégladarabot felkapva utána eredt Rosinger Józsefnek. A VIII. r. vádlottat követték Kota Imre és fiatalkorú Nagy Bálint vádlottak is. A hajszát Vincze Sándor vádlott is észrevette,

s oldalról maga is sértett felé szaladt; az éppen vizet hozó fiatalok Uj Ferenc vádlott pedig elébe került Rosinger Józsefnek. Ekként bekerítve valamennyien közrefogták a sértettet, támadni azonban nem mertek /nyiszlett, cingár valamennyi/, mert a bűnjel somfabot még nála volt. Mikor azután a hatalmas, erős fizikumú Vona József V. r. vádlott is odaért, egyszeriben megváltozott a helyzet, kitépte a sértett kezéből az említett egyedüli védőeszközöt úgy, hogy a sértett mostmár teljesen ki volt szolgáltatva támadóinak. Szarka Imre nyomban pusztá kézzel szájon is vágta úgy a sértettet, hogy az hanyatt esett. Azután valamennyien ütötték akként, hogy a bűnjel bot többszörösen kézről kézre járt, s azzal mértek hatalmas csapásokat sértett valamennyi testrésztére. Uj Ferenc fiatalok vádlott a bűnjel kövekkel is - melyeknek egyike csupa vér most is - ütlegelte az 53 éves Rosinger Józsefet. Azután eltávoztak, s akkor a sértett még életben volt, sőt fekvő helyzetéből a földről még föl is állt. - Amikor a vádlottak ekként eltávoztak, három ismeretlen karcagi ember ment a sértetthez, és a bűnjel bottal tovább ütlegelték őt. Ekkor törött el eme ütőeszköz".^{19/} A bántalmazásokból származó sérüléseibe ott a helyszínen, még azon a napon belehalt. Rosinger Józsefet a madarasi temetőben temették el.^{20/}

Kiseb bántalmazást kapott Vajda Andor és Klein István. A megvert keresztényekről már előbb megemlékeztünk. Kempfnek Ede állatorvos esetéről az egyik adatközlőm elmondta, hogy elment a támadó tömeg a lakásához. "Amikor odaértek, valaki megszólalt a tömegben, hogy ezt az embert nem kell bántani, mert az sokat segített, amikor az állatainkkal bajban voltunk. És az emberek elmentek."^{21/} A két nap eseményének záró mozzanatáról, a községháza nagytermében lezajlott gyűlésről meg kell még emlékeznünk. A pártok képviselői, a község lakói közül többen megjelentek ott. Takács Gergely elnökölt. A gyűlésről jegyzőkönyvet készítettek. Néhány mondatot hadd idézzek ebből: "A pártközi értekezlet sajnálkozik a megtörténtek felett, felszólítja Takács Ferencet és feleségét, hogy Kunmadaras községet hagyják el. Felszólítja továbbá az értekezlet Kunmadaras község zsidó lakosságának azt a részét, amelyik nem hajlandó beilleszkedni a község demokratikus életébe, hogy saját maguk érdekében a falut hagyják el, mert a pártok érettek felelősséget vállalni nem tudnak."^{22/}

A gyűlés jegyzőkönyvét Takács Gergely vitte el személyesen Polonyi Szűcs Lajos vármegyei rendőrőrkapitányhoz, és adta át neki. A kapitány ugyanis közben már megérkezett Kunmadarasra. A községet az ő megérkezése, valamint további erősítések jövetele után körülrzárták, és a nyomozást elkezdték, amelynek során több száz ember közül szűrték ki az eseményekben, a verekedésben részt vettek. A kihallgatás napokon át, általában rendben zajlott le, bár szivárgott ki olyan hír is, hogy néhány esetben "keményebb kéz" is érezhető volt. Végül is 59 személyt találtak vétkesnek, akik ellen lefolyt a bírósági eljárás, és különböző időtartamú büntetést kaptak. A pogrom harmadik tárgyalásán életfogytiglanra ítélt Tóth Zsigmond 1956-ban a börtönből kiszabadult, és kiszökött Magyarországról. A többi elítélt a büntetését letöltötte. A büntetettek közül azóta sokan meghaltak, mások elköltöztek Kunmadarasról. A megmaradtakat, a nagyközség lakosságával együtt - a négy évtizede végbement sajnálatos eseményre visszatekintve - élteti a hit, hogy az igazi emberiség győzedelmeskedni fog az embertelenség felett.

Összegezés - összefüggések

Nem fejezhetem be ezt a tanulmányt úgy, hogy néhány összefüggésre ne hívnám fel a figyelmet. Nem biztathatom magamat azzal, hogy teljesen meg tudtam fejteni a kérdéseket. Ha néhány igazi feszültségi pontot felvillantok, amelyre az olvasó történelmi tapasztalata - és a dolgozat - alapján felel majd, nem volt hiábavaló ez a munka.

A vérvád kérdése

A korábbi irodalomból ismert ennek az a változata, hogy a zsidó templom felszenteléséhez keresztyén személy vérért használják fel. Egy másik formája a vérvádnak az, hogy a pászkába vért tesznek. A harmadik pedig, amivel én még nem találkoztam, csak az 1946-os pogromok kapcsán, hogy keresztyén gyerekek húsából kolbászt készítenek.

A kérdéssel kapcsolatos válaszom előtt két megjegyzést teszek, az egyik a lélektan, a másik az intelligencia területéről való.

A lélek rendjéhez, törvényszerűségéhez hozzátartozik az, ha valamit elfogad a személyiség, az meghatározóvá lesz számára, függetlenül attól, hogy megtörtént eseményről vagy kitaláltról van szó csupán. A vérvád esetére vonatkoztatottan ez azt jelenti, hogy az emberek lelki tudatában az elfogadott vérvád olyan módon hatott, mintha az igaz lenne. Megdöbbenő, ha belegondolunk, hogy a rosszhiszemű híresztelésnek milyen szörnyűséges következményei lehetnek.

Fábrí Zoltán írta a harmincas években a zsidókérdéssel kapcsolatosan a következőket: "Az antiszemizmus mindig és mindenütt intelligenciahiányra, önkritika-képtelenségre mutat." ^{123.}

Most idézek egy beszélgetést, amely arról a témáról folyik, hogy kolbászt töltenek a zsidók a magyar gyerekek húsából. A híresztelések idején egy 70 éves zsidó asszony megkérdezte a vele beszélgető magyar asszonytól: Hát el tudja ezt képzelni a zsidókról? A magyar asszony így válaszolt: Azt beszélnek az emberek! ^{124.} Az előbbi két megjegyzés tükröződik tehát a magyar asszony válaszában. Ő nem tudja, de beszélnek a faluban!

A vérvád változatai az ószövetségi kijelentés és a ráépülő zsidó teológia alapján teljességgel képtelenségek. Gondoljuk a hatodik parancsolatra, amelyik kimondja: Ne ölj! A vér és a lélek szentséges kapcsolata is kizárja a vérvád lehetőségét. A vérvád harmadik változatának van valami leleplező jellege. Ez érzékelhető is. Egy Madarasra került rosszhiszemű, antiszemita személy egy-két karrierista kortársával felröppentették a "kolbászt töltenek" vérvádat. A fertőződött lélek, ha tudatlansággal párosult, félelmetes dolgokra lett képes. E vérvád hangoztatójának nem számított a következmény, az emberi áldozatok száma, a község hírneve, sőt a zavarosban még halászhattak is.

A gazdasági háttér

Igen bonyolult és összetett a gazdasági helyzet, amely kihatott az emberek életére. A második világháború befejeződése után egy jó év telt el. A háború borzalmi, az infláció következményei, a cserekereskedelem labirintusai, a pa-

raszti élet legszegényebb időpontja - sem ó termés, sem új nincs - mind - mind befolyásolta az embereket. Bevált módszere az embertelenségnek az antiszemitizmus, amelyik kimondja: mindennek a zsidók az okai.

Ide lehet kapcsolni a zsidó kereskedő - eladó és paraszti vevő ellentétét, a kedvezményezettek és a magukra hagyottak feszültségeit. A deportált zsidók holmiját egyesek elvitték, a hazakerültek a pusztá megjelenésükkel az ügy rendezésének kérdését vetették fel, arról nem is beszélve, milyen feszültséget támasztott, ha egy-egy ruhafélét felismertek az embereken. A földhözjuttatottak kemény munkája és pillanatnyi szűkös helyzete egyrészt, a zsidó kereskedők gyorsabb eredményei másrészt szintén feszültséget támasztott. Mindezeket fel lehetett és fel is használták az ellentét szftására.

A pártok viszonya

A helyi viszonyok és összefüggések előtt tegyünk egy kitekintést az országos helyzetre. A Politikus pályák c. könyvben olvassuk a következőket: "Ami a legfontosabb, és ezt több tíz-, talán százezer pártaktivista bizonyíthatja: Rákosi dinamizmusa harcos fellépésre, de türelemre, az emberek sokféleségének megértésére és főleg: becsületes szolgálatára intett és oktatót is bennünket. Sikerral vezette azt a harcot is, ami a népi demokratikus fejlődés továbbviteléért folyt, és szükségképpen együtt járt a kifejezetten antikommunista, szovjetellenes erő fokozatos kiszorításával. Sajnos azonban, amint ismeretes, nagyrészt az ő hibájából már ekkor is tapasztalhatóak voltak a jelei annak a később mindinkább előtérbe került vonalnak, amely a szövetségesek lekezelésére, majd olyan egykori szövetségesek mellőzésére, kiszorítására vezetett, akikkel együtt kellett volna haladni a népi demokrácia útján." ^{125/} Íme, 1946 körül ilyen tényezőre is tekintettel kell lennünk, ez ugyanis nincs hatás nélkül a különböző párttagok között.

A Kommunista Párt titkára Kunmadarason Takács Ferenc volt. A röptéri munkásból lett vezető nem látta át a község helyzetét, egyesek szerint karrierista hajlam is volt benne. Az idekerült és az idevalósi párttagok között feszültség keletkezett több kérdésben. Le is váltják, sőt ki is zárják a pártból a baloldali elhajlót. Az ellentétet az is motiválta, hogy a kunmadarasi származású kommunisták nem léptek fel olyan agresszíven Nagy János tanító, volt leventeoktatóval szemben, mint az előbbi vádlója. Takács Ferenc és Wurczel Ferenc szocdem párttitkár azonban vállalkozott erre. Mint vádlóknak, veszélybe került az életük, de a zsidó származású Wurczel helyzete még nehezebb lett, mert az antiszemita uszítás a leventeoktató vádlóit és védelmezőit szembefordította egymással, sőt elmélyítette a feszültséget.

A Kisgazda Párt titkára Takács Gergely volt ebben az időben. A koalíciós pártok egymáshoz való viszonyát, problémáit az erőviszonyok tendenciáját ő nem látta. Nem is láthatta. A tüntetés, amit ő vezetett, nem használt senkinek. Nagy Jánosnak majdnem az életébe került, a felvonulásaival országos pártközi botrányt váltott ki, az ő naivitását kihasználva embereket tudott Tóth Zsigmond a helybeli zsidóság egy része ellen fordítani.

A Paraszt Párt titkára Molnár Gergely volt, aki nem vett részt az eseményekben. Amikor azonban értesült a pogromról, akciót kezdeményezett a helyzet

megoldására. Barátai - közöttük jelentős párttagok is - azon a véleményen voltak, hogy pillanatnyilag "a szekér viszi a lovat". Ezek a jószándékú erők azonban csak a rendőrség megérkezése után tudtak hatni.

A rendőrség beavatkozása

A rendőrség szerepe, beavatkozása nagyon fontos a madarasi antiszemita megmozdulás megfékezésében. Nem tudjuk egész pontosan a számát a május 20-ról 21-re virradó éjszakán a községbe érkező rendőröknek. Az biztos, hogy erősítést kértek és kaptak. Az esti ipartestületi jelenetnél a helybeli rendőrök intézkednek, ők fegyverezik le Takács Ferencet, aki használta a fegyverét, amikor a tömeg az ipartestületbe irányította őt. Elgondolható, hogy míg a szolgálatos rendőrök Takács Ferencet a rendőrségre kísérték életbiztonsági okokból, aközben vezették fel Wurczel Ferencet az ipartestületbe, akit megvertek, mire visszaérkeztek a szolgálatos rendőrök. Ezután tudtak csak intézkedni, Wurczel Ferencet biztonságba helyezni.

Másnap a megerősített rendőrség jelen van, de - amint említettem - a számukat pontosan nem tudjuk. Az viszont ismerős, hogy május 21-én, a délelőtti órákban két rendőrtiszt - az egyik főhadnagy, a másik alhadnagy - odaálltak a tömeg elé, és szétoszlásra szólították fel a lincselőket, amikor a felszólításnak nem engedelmeskedtek, gyorsan elhajtottak a kocsijukkal, hogy teljes támogatást kérjenek Szolnokról, Kunhegyesről, Karcagról, esetleg Budapestről is. Azon lehet vitatkozni, miért ezt a megoldást választották, és miért nem mást!? Az viszont már vitán felül áll, hogy a segítség folyamatosan érkezik, sőt a kora délutáni órában Polonyi Szűcs Lajos vármegyei rendőrfőkapitány is megérkezik Szolnokról, és ekkor megtörténik a község lezárása és a tettesek kézrekerítése.

Tóth Zsigmond szerepe

Nevezettről eddig is többször volt már szó. Szerepléséből kitűnik, hogy antiszemita. Ez egyértelmű. Azt már nem tudjuk pontosan, hogy kikkel és milyen mély volt a kapcsolata helyben, az ország határán belül, valamint a határainkon túl. Szerepének provokatív jellegére az utal, hogy amikor megkezdődik a madarasi zsidóverés, ő eltűnik, s a községből való távozása után jó két hét múlva fogták el Rajkánál.^{126.} Fellépései /a karcagi határban, az ipartestület székházában, a piaci verekedés megindításánál is/ a "kellő" pillanatban történtek, hogy a tömeget a zsidók ellen fordítsa.

Tóth Zsigmondnak kapcsolata volt a szlovákiai antiszemitékkel, tevékenysége - a kitelepítések idején - növelte a két ország közötti feszültséget. Magyarország szempontjából ezek károsan hatottak, rossz háttérül szolgáltak a béketárgyalások előkészítése idején. Az antiszemita megmozdulások, a madarasi zsidóverés nem növelte a fiatal magyar köztársaság tekintélyét. Személyét ilyen összefüggésben lehet szemlélni.

Nagy Jánosról

Szükséges, hogy Nagy János életéről, szerepéről és bírósági ügyeiről összefoglalóan szóljunk. Nagy János Kunmadarason született 1903-ban, református tanítói oklevelét 1922-ben Jászberényben szerezte meg. Működését Abádszalókon kezdte, szülőfalujába 1927-ben választották meg, ettől kezdve itt tanított, közben vezette a református dalárdát, és leventefőoktatóként is tevékenykedett. A náci időszak őt is megfertőzte, de nem menekült el. A Vörös Hadsereg felszabadítását őrhelyén élte át. Később sem ment el Kunmadarasról. A háború után leventefőoktatói tevékenysége miatt több feljelentést tettek ellene.^[27.] Hét bírósági tárgyalást folytattak le ellene: volt halárástélt; volt kegyelmet nyert; végül is letöltötte a két év két hónap büntetését. Itt halt meg 76 éves korában 1979. február 6-án.

Ki is volt, mi volt a szerepe? Egyik ismerősömmel ujjhegyre szedtük a lehetőségeket: köztisztületben álló tanító; fertőző ideológia hatása alá került ember; személyes ellenségei által megtámadott személy; bűnbak; véltlen áldozat; megtevésezett emberek közé sodort, büntetésre érdemes közhivatalnok. Nem lehet azt mondani, hogy csak az egyik, vagy csak a másik volt. Voltak körülötte emberek, akik az említett értékeléseket külön-külön kizárólagosnak vélték róla, a különböző vélekedésű embereket ütköztették körülötte, aminek az ítélete őt terhelte. Ő maga, az említett jellemző helyzeteket - mindegyiket - átélte, végül is szabad emberként halt meg.

A zsidók szerepe

A Karcagi Napló írja "a deportációból ... élve Kunmadarásra hazatért 75-80 kifosztott zsidóra ..." ^[28.] tereli az olvasók figyelmét. Az itt említettek közül kerültek ki az áldozatok, a súlyosabban és a könnyebben megsebesített személyek. Az események ideje pedig 1946. május 21-ének reggelétől a kora délutánjáig tartott.

A régi faluközösség befogadta a zsidóságot munkájuk következtében. Nem volt kérdés, hogy valaki zsidó. Mindenki tudta, ki kicsoda, ki mit végez a közösség javára. Békesség volt a zsidók és a magyarok között, míg a fejekben rend volt. Amikor ezt a rendet a zsidótörvények által, a Magyarország megszállása után ránk árasztott szellem által felforgatták, megváltozott a helyzet. A náci politikának az volt a lényege, hogy szembefordítsa a zsidókat és a magyarokat, hogy külön-külön könnyebben el lehessen banni velük.

Száraz György jeles munkájában: Egy előftélet nyomában c. kötetében Vas Istvánt idézve ezt írja: "Nála szebben, becsületesebben, tapintatosabban senki nem beszélt még nálunk erről a kérdéstről. Hadd forduljak ismét őhöz segítségért." Majd így folytatja Vas István szavait idézve: "A közvetlen közelünkben keletkezett új hatalom fegyverekkel fedezett hiedelemvilága olyan fenyegető fertőző volt, amelynek nyomait viselte ... mindenféle szellemi magatartás, nemcsak az uralomra törő gyűlölet, és nemcsak a fürge vagy óvatos mimikri, de a dac és az ellenállás sem maradt egészen mentes tőle; olyan betegség támadta meg a szervezetet, hogy a védekezés ütemét is a vírus diktálta." A költő idézett szavához a következőket fűzi hozzá: "Igen, ez az. A zsidó polgárság védekezhett-e

másként a felsőbbrendű üldözök ellen, mint az üldözött felsőbbrendűségé alapján? ... Vas István beszél a zsidó polgárság európaiságot fitogtató, bántó kultúrfőlény-tudatáról, s ennek lehangoló vagy éppen taszító hatásairól; de ugyanígy beszélhetnénk az ugyancsak elriasztó népies gögről, a félreérthetően fogalmazott és ennek megfelelően félre is értett gyökértudatól, az asszimilációt követelő és az asszimilánsokat lenéző magatartásról is. Még a munkásmozgalommal vagy affelé tartó áramlatok se tudták függetleníteni magukat ezektől a hatásoktól." ⁽²⁹⁾

A második világháború után egy évvel az említett feszültség - alkalmazva a nagyközség életére - valóságos. Azt kell azonban konstatálnunk, hogy azoknak a zsidó embereknek az erkölcsi súlya /mintegy 60 személy/ távol tartja magától a támadást. A fertőzés elleni tiltakozásnak lehet tekinteni a község lakosságának 95 százalékát, akik nem vettek részt az antiszemita megmozdulásban.

A megtámadott zsidó emberek közül többen szóban tiltakoznak, jobb belátásra akarják bírni a félrevezetetteket, ennek azonban nem volt eredménye. Voltak olyan zsidó családok, akik bezárták az ajtóikat, vagy menekültek a hír hallatára, ez sajnos "fokozta" az ellenük való indulatokat. A menekülő Rodinger Józsefet a hirtelen keletkezett vita után verték meg a röptéri munkások, és sújtotta halálra az ismeretlen három karcagi ember, akik eltűntek, mintha a föld nyelte volna el őket.

A megverés nem befolyásolta a lincselőket, de a halál ténye "bizonyos mértékig" igen. Erre példának Kohn József istenfélő zsidó esetét lehet említeni, aki a támadók előtt halottnak tetette magát, és így kerülte el a további ütlegetéseket.

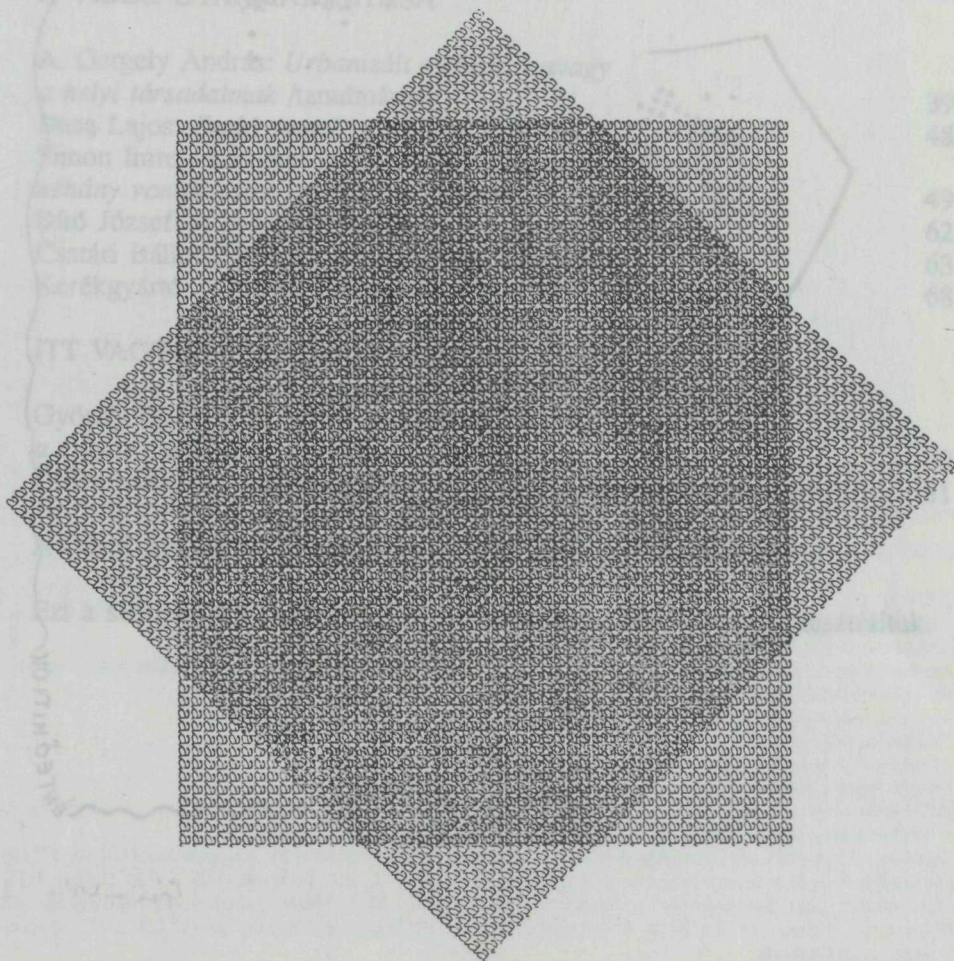
A nyilas fertőzés, az antiszemita befolyás alá került ember "sziszeg", és leleplezi magát, amikor a "zsidó népbírákat" emlegetve támadja a velük kapcsolatot tartó madarasi zsidó személyeket, nem törődve azzal, hogy ez a kapcsolat valóságos-e, vagy csak az ő gondolataikban van meg.

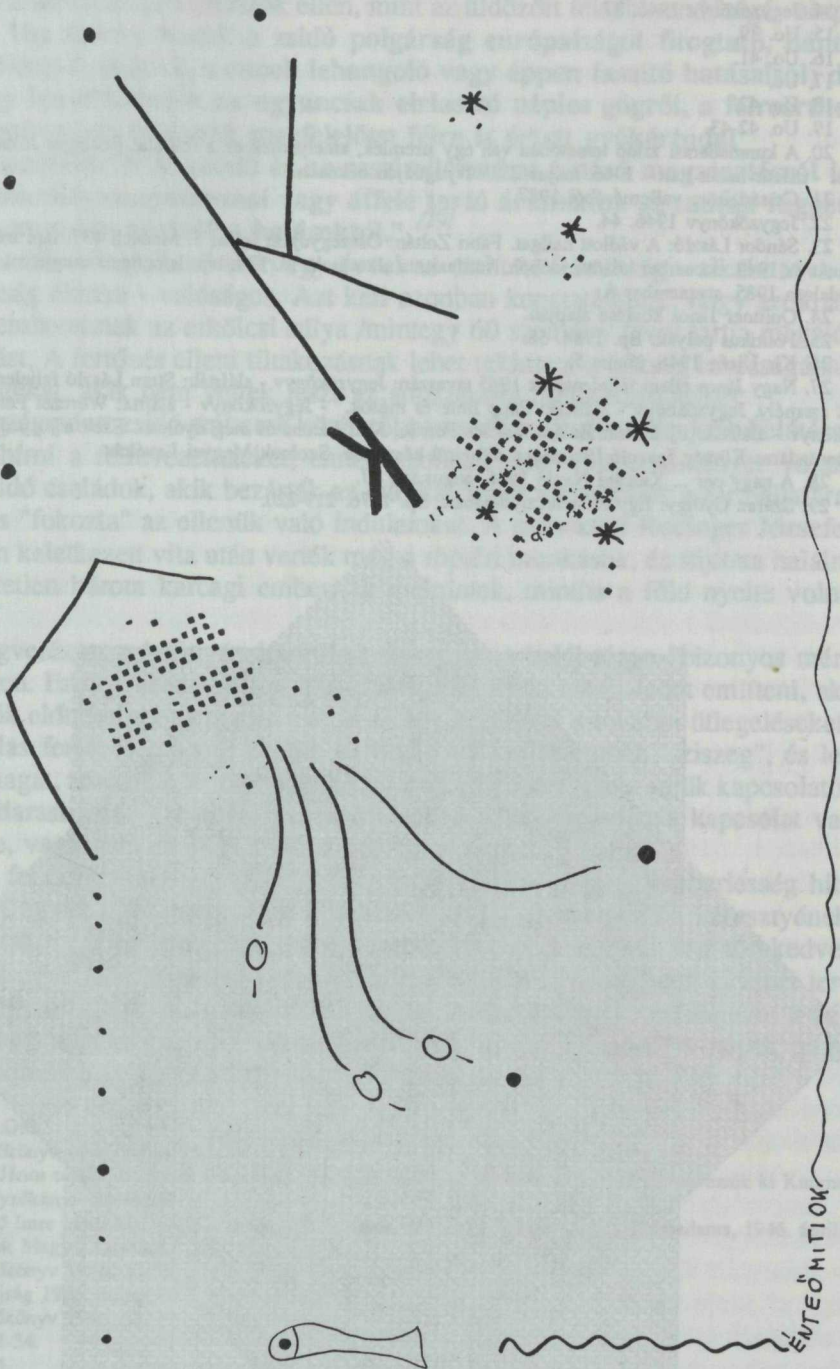
Végül felidézem azt a faluközösséget, amelyikben az igazi emberiség hit-tudatában együtt éltek, dolgoztak a poliszért zsidók és magyarok, keresztyének és izraeliták, nem egymás ellen, hanem a másikért; nem egymás fölé törekedve, hanem az egymás értékeinek a megbecsülésében. Ezt a szemléletet ki lehet terjeszteni egy országra is. A különböző gondolkozású emberek munkájukat a népünkért végezhetik, és szolgálatnak tekinthetik. Ez az életstílus a népek nagy családjá körében is megvalósítható.

IRODALOM

1. Jegyzőkönyv 1946. július 25.
2. Nagy János tanítót 1929-ben leventeoktatónak, 1932-ben pedig levanteoktatónak nevezték ki Kunmadarason. Jegyzőkönyv 1946. 26.
3. Csörgő Imre párttitkár levele Jásznagykun Szolnok Vármegye Főispánjának. Kunmadaras, 1946. április hó 3. Szolnok Megyei Levéltár.
4. Jegyzőkönyv 1946. 30-31.
5. Kis Újság 1946. május 26.
6. Jegyzőkönyv 1946. 33.
7. Uo. 33-34.
8. Uo. 34.
9. Pápai Jánosné közlése, 1986.
10. Jegyzőkönyv 1946. 35.
11. Uo.
12. Uo. 35-36.
13. Csatári Imre vallomásából 1987.

14. Jegyzőkönyv 1946. 37.
15. Uo. 39.
16. Uo. 41.
17. Uo.
18. Uo. 42.
19. Uo. 42-43.
20. A kunmadarasi zsidó temetőben van egy síremlék, amelyiknek ez a felirata: Rosinger József - élt 50 évet - mártír halált halt - 1946. május 21. - Nyugodjon békében.
21. Csatári Imre vallomásából 1987.
22. Jegyzőkönyv 1946. 44.
23. Sándor László: A vádlott hallgat. Fábri Zoltán: Összegyűjtött írásai 5. Madách 437. lap. Írások 1938. január és 1949. december közötti időből. Antifasiszta alkotások. Id. 134. lap. Ismertetés megjelent az Élet és Irodalom 1985. szeptember 6.
24. Quitner János közlése alapján.
25. Politikus pályák. Bp. 1984. 58.
26. Kis Újság 1946. június 5.
27. Nagy János elleni feljelentések 1945 tavaszán: Jegyzőkönyv - aláírták: Stern László feljelentő és még két személy. Jegyzőkönyv - aláírták: Papp Imre és mások. - Jegyzőkönyv - aláírta: Wurczel Ferenc. Jegyzőkönyv - aláírták: ifj. Facsar Balázs, Takács Ferenc, Kuti Ferenc és még nyolcan. Ezek a jegyzőkönyvek a Kunmadarasi Község Igazoló Bizottsága üléseiről készültek. Szolnok Megyei Levéltár.
28. A nagy per ... Karcagi Napló 1946. augusztus 17.
29. Száraz György: Egy előítélet nyomában. Bp. 1976. 219-220.





Απριλ - Οκτ

1. Ιαπωνία
 2. Ηνωμένο Βασίλειο
 3. Γαλλία
 4. Γερμανία
 5. Ηνωμένες Πολιτείες
 6. Σοβιετική Ένωση
 7. Η.Π.Α.
 8. Η.Π.Α.
 9. Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμος, 1914-18
 10. Ιαπωνία 1940-45
 11. Η.Π.Α.
 12. Η.Π.Α.
 13. Γαλλία 1940-45

KÖZELKÉP

Géczi János: <i>[a nyelv mögötti nyelv]</i> /vers/	1
Géczi János: <i>A torony</i> /regényrészlet/	3
Géczi János: <i>A görög korsó; A kard; Kikericsek; Ünnepi ebéd; "Kádban, bálnák közt halni meg</i> /novellák/	8
Géczi János: <i>Exkluzív</i> /öninterjú/	16
Sarusi Mihály: <i>Jókor jöttél vagy rosszkor</i>	19
Dorkovics Ágnes: <i>Üzenet az üzenetről</i>	21
Zselensky-Török Péter: <i>Látkép a zavarodottságról</i>	24

DIÁRIUM

Endrődi Szabó Ernő: <i>Prohisorikum avagy a múlt fölszabadítása</i> /esszé/	30
---	----

A VIDÉK GYARMATOSÍTÁSA

A. Gergely András: <i>Urbanizált méhkas - avagy a helyi társadalmak</i> /tanulmány/	39
Dusa Lajos: <i>Ezek?</i> /vers/	48
Simon Imre - Lengyel Imre: <i>A regionális elmaradottság néhány vonatkozása az Alföldön</i> /tanulmány/	49
Bíró József: <i>A gyár</i> /képv.vers/	62
Csatári Bálint: <i>Tiszazug tünetcsoport</i> /tanulmány/	63
Kerékgyártó T. István: <i>Lehet-e közélet a lakóhelyen?</i> /kritika/	68

ITT VAGYOK HONN

Györffy György: <i>A 750 év előtt beköltöző kun társadalom a Codex Cumanicus alapján</i> /tanulmány/	70
Ötvös László: <i>A madarasi antiszemita megmozdulás</i> /tanulmány/	81

A Géczi Jánosról készült szobor és rajz Várnagy Ildikó munkája.

Ezt a számunkat Géczi János és Várnagy Ildikó képverseivel illusztráltuk.

Hírek

Lapunk egyes példányait Budapesten a Bajcsy-Zsilinszky út 76. szám alatti közlönyboltban vásárolhatják meg.

Megjelent a Jászkunság füzetek első darabja. A tervezett könyvsorozatot Jenei Gyula hátországban című verseskönyvével indítottuk el.

A kötet megrendelhető a Jászkunság szerkesztőségétől: Szolnok, Kossuth tér 1. Irodaház Pf.: 105. 5001 Ára: 30 Ft.

Elkészült a színházzal kapcsolatos tanulmányokat tartalmazó Felütés című kötet. A könyvet a Jászberényben élő Várszegi Tibor szerkesztette.

JÁSZKUNSÁG

A Szolnok Megyei Tanács V.B. művelődési osztályának folyóirata.

Főszerkesztő: Körömdi Lajos

Szerkesztők: Dorkovics Ágnes, dr. Kerékgyártó István, Sarusi Mihály

Művészeti szerkesztő: Majnár József

Szerkesztőbizottság: Benson Vilmos, Gyórfi Lajos, dr. Kerékgyártó István, Körömdi Lajos, Sarusi Mihály, dr. Szabó László, Tar Sándor, Várszegi Tibor

Kiadja a Jászkun Lap- és Könyvkiadó Vállalat: 5001 Szolnok, Pf.: 105. Telefon: 42-211.

Felelős kiadó: Nánai Tibor

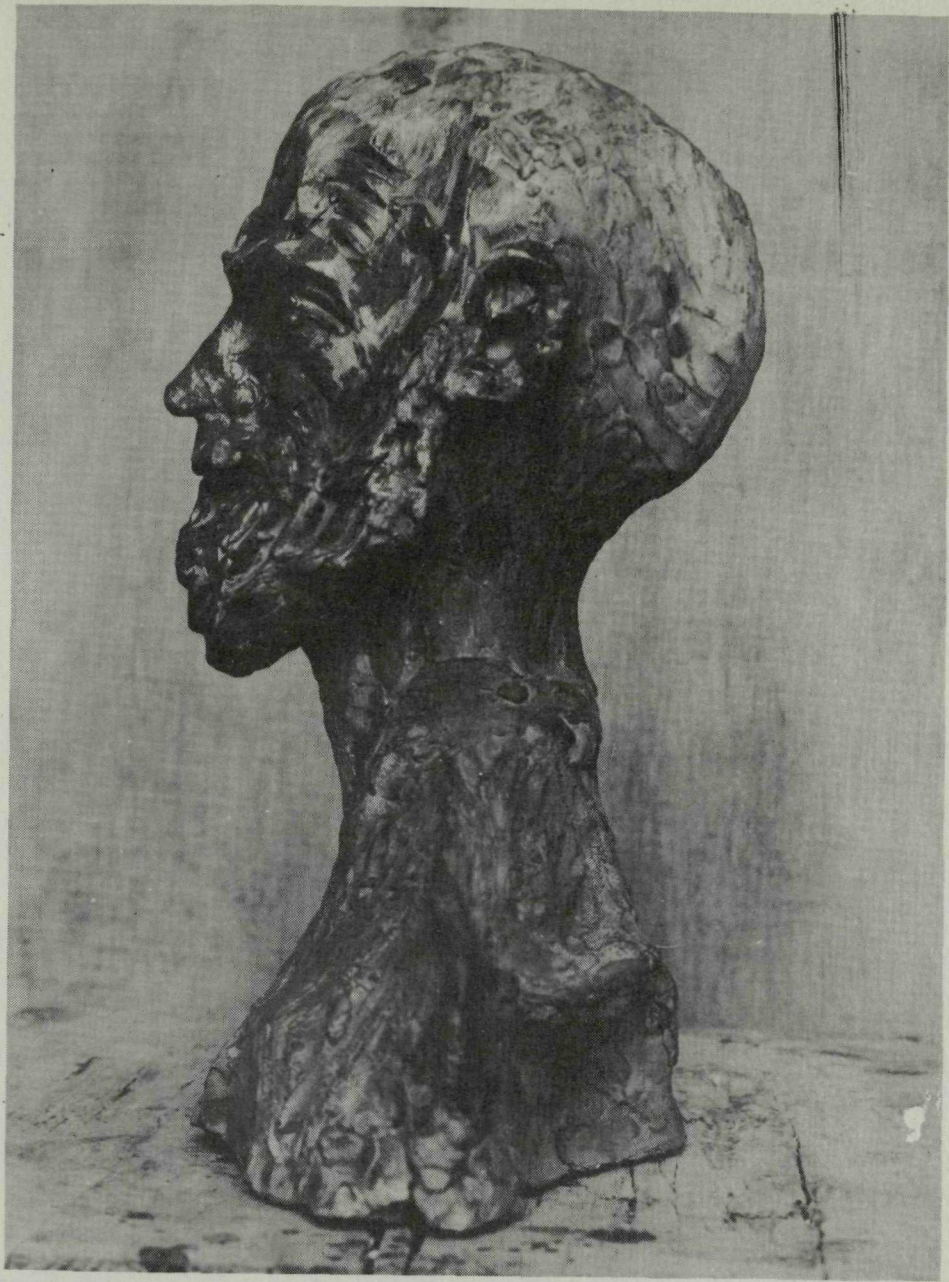
Verseghy Nyomda: 5000 Szolnok, Vörös Csillag út 28. Telefon: 53-433.

Felelős vezető: Gombkötő Béla

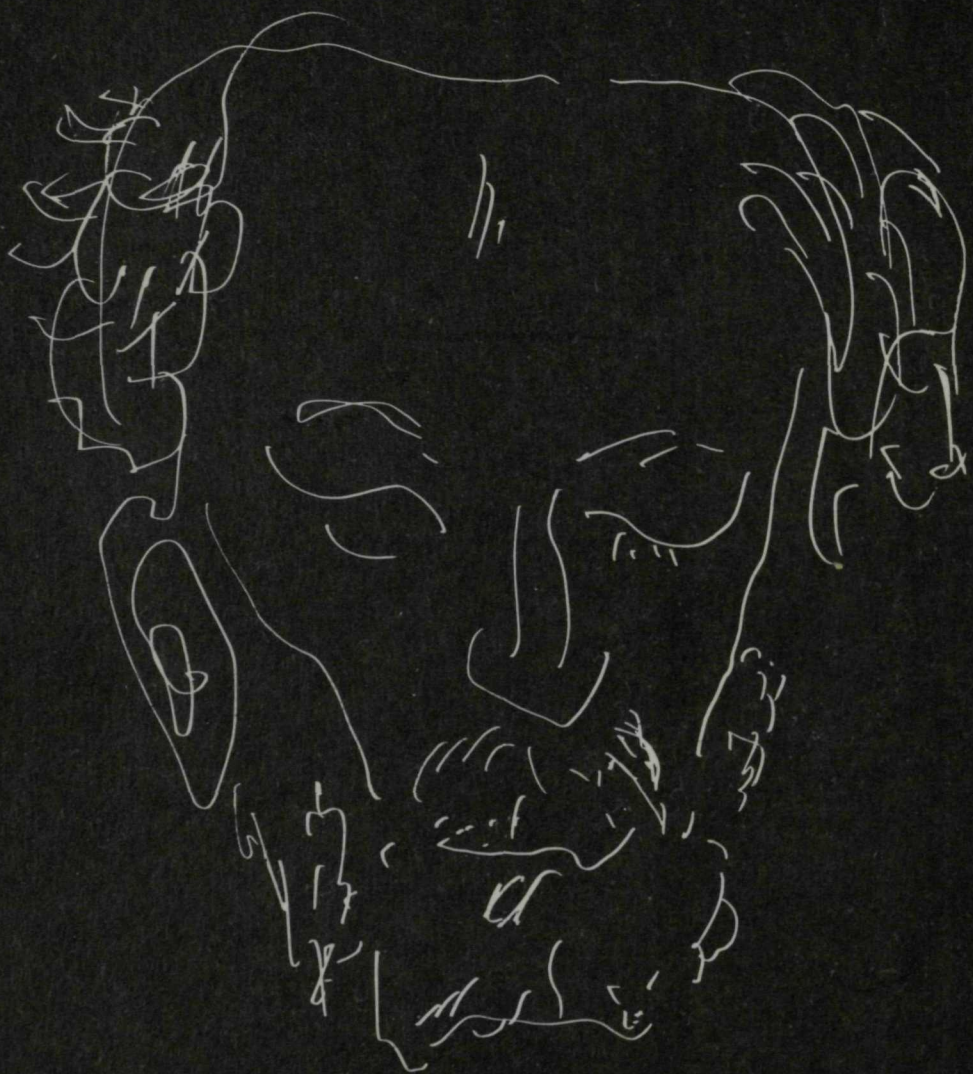
ISSN 0448-9144

A szerkesztőség címe: 5000 Szolnok, Kossuth tér 1. Irodaház. Telefon: 42-211.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a hírlapkézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál /HELIR/, Budapest, XIII. Lehel út 10/a. 1900. - közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Előfizetési díj: 1 évre 144 Ft, félévre 72 Ft, egyes szám 24 Ft. Megjelenik évente hatszor. XXXVI. évfolyam 1. szám, 1990. február.



Ára: 24, – Ft



reklamní št